

Василь УХАЧ

На *фронті*
духовної боротьби

*Державотворча діяльність ОУН
в царині культури та освіти
(20 - 40 роки ХХ ст.)*

*Тернопіль
Вектор
2011*

ББК 84(4Укр)6
У 96

Рекомендовано до друку
науково-методичною Радою юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
(Протокол № 3 від 23 листопада 2011 року)

Рецензенти: **Кузьминець О.В.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, заслужений працівник народної освіти.
Бармак М.П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.
Довгань А.О., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

Василь Ухач

У 96 *На фронті духовної боротьби. Державотворча діяльність ОУН в царині культури та освіти (20-40 роки ХХ ст.): монографія / В.З. Ухач. – Тернопіль: Вектор, 2011. – 221 с.*

У монографії на багатому джерельному матеріалі досліджено працю українських націоналістів у культурно-освітній царині, що було запорукою постановня і розбудови незалежної Самостійної Соборної Української Держави, що складало мету і завдання ОУН. Висвітлено ідеологічно-програмові засади, форми та методи боротьби, основні періоди й особливості культурно-освітньої діяльності.

Для наукоців, викладачів, студентів, усіх кого цікавлять проблеми українського державо та правотворення.

ББК 84(4Укр)6

© В. Ухач

© видавництво “Вектор”, 2011

*Всім, хто з вірою в Бога
і Україну віддав своє життя,
присвячую...*

Автор

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА

Впродовж десятиліть офіційна українська історіографія, базована на засадах догматичної ідеології, залишалась осторонь розвитку світової історичної думки та була позбавлена можливостей об'єктивного вивчення історії України. Відродження Української державності зняло перешкоди на шляху до історичної правди, але разом з тим сучасні проблеми державного будівництва та національно-культурного відродження України вимагають наукового вивчення й глибокого осмислення корінних питань вітчизняної історії, зокрема періоду першої половини ХХ століття.

Розробка і визначення шляхів подальшої розбудови Української держави значною мірою спирається на історичний досвід народу, на теорію і практику національно-визвольного руху, на ідейно-теоретичні настанови і практичну діяльність політичних рухів, партій, громадських організацій. Особливо наших сучасників цікавить боротьба за українську державність, діяння тих народних звияжців, хто своїми героїчними вчинками наближав час визволення українського народу від поневолювачів.

Вагома роль у боротьбі за незалежну, суверенну Україну належить Організації Українських Націоналістів (ОУН). Українські націоналісти звинувачувалися радянською владою в тому, що вони

боролися за незалежну Україну. Офіційна радянська історіографія цілеспрямовано накинула на ОУН клеймо фашистської, злочинної організації. Упродовж десятиліть замовчувався національно-визвольний характер її політичної і збройної боротьби проти тоталітарних систем, які з надзвичайною жорстокістю придушували прагнення українського народу до власної державності. ОУН завжди стояла на тому, що без консолідації є немислиме повне утвердження національної ідеї. Невід'ємною складовою на шляху поступу українського народу до своєї державності, Організація Українських Націоналістів вважала культурно-освітню роботу, оскільки постання і розбудова незалежної Самостійної Соборної Української Держави, що складало мету і завдання ОУН, було немислиме без збереження культурних надбань минулого і подальшого розвитку української культури, національної освіти як запоруки виховання свідомих громадян-патріотів власної держави.

У зв'язку з цим дослідження культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів видається давно назрілим і актуальним науковим завданням.

По-перше, повне та всебічне розуміння ідеології, програми та практичної культурно-освітньої праці ОУН на терені України у досліджуваній період неможливе без глибокого, об'єктивного вивчення архівної джерельної бази колишніх спецфондів.

По-друге, назріла потреба по-новому підійти до визначення місця та значення проведеної ОУН роботи по збереженню та розбудові української національної культури та освіти, діяльність якої до

останнього часу трактувалась як "буржуазно-націоналістична, терористична та шкідлива для українського народу", що в свою чергу виключало можливість об'єктивного наукового розв'язання проблеми та створювало негативну громадську думку.

По-третє, дослідження культурно-освітньої діяльності ОУН покликане забезпечити цілісність у підходах до вивчення історії української культури та освіти, а також допомогти виробленню нової концепції визначеної проблеми.

Політична гострота і актуальність проблеми, її науково-теоретична і практична значимість зумовили вибір теми монографічного дослідження.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Класифікація історичних джерел

Проблема культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів на терені України залишається в українській історіографії і досі недостатньо вивченою проблемою. На наш погляд, це пояснюється наступними причинами:

- свідомим замовчуванням радянською партійно-державною номенклатурою виразного національно-визвольного характеру боротьби ОУН та цілеспрямованим поширенням серед української громадськості хибних тверджень про ОУН як фашистську, злочинну, а отже, антидержавну організацію, перекрученням дійсних фактів і подій;

- заборонаю комуністичною владою доступу історикам до архівів організації як основного джерела, вивчення яких дало б змогу об'єктивно оцінити всебічну діяльність ОУН; відсутністю належно систематизованих документів з історії ОУН в окремі фонди;

- наявністю ряду досі не розсекречених архівних фондів, які б допомогли пролити світло на культурно-освітню діяльність ОУН в умовах польської, радянської та німецької окупації України, перебуванням цінних документів і матеріалів з історії ОУН в архівах СБУ, що, враховуючи специфіку праці останніх, створює додаткові труднощі для дослідника, а також вивезеними колишньою владою в

центральні та провінційні архіви Російської Федерації цінних документів ОУН.

Вищеназвані фактори необхідно враховувати при характеристиці джерельної бази культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів, основу якої склали неопубліковані документи колишніх спецфондів Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального Державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), архівні документи Центрального Державного історичного архіву України у Львові (ЦДІА України у Львові) та державних архівів Волинської (ДАВО), Івано-Франківської (ДАІФО), Львівської (ДАЛО) та Тернопільської (ДАТО) областей.

Загалом, використані у монографічному дослідженні джерела поділено умовно на чотири групи:

1) джерела ОУН (політичні програми та постанови Великих Зборів, конференцій ОУН; Бюлетені Крайової Екзекутиви ОУН; Бюлетені виконавчого комітету ОУН; пропагандивні матеріали, звернення, відозви, листівки; огляди референтами ОУН суспільно-політичного, громадського та культурного життя на західноукраїнських, східноукраїнських, північних та південно-західних українських землях);

2) польські (документи фондів воєводського управління, держдепартаменту поліції, повітових староств та повітових команд поліції про заходи українських націоналістів проти полонізації національного шкільництва, працю ОУН в культурно-освітніх,

молодіжних товариствах; українські бюлетені повітових староств про діяльність українських націоналістичних кіл; спеціальні бюлетені, циркуляри відділів безпеки про посилення нагляду за діяльністю ОУН; слідчі справи над діячами організації);

3) радянські (таємні звіти органів НКВС, Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР), Українського штабу партизанського руху (УШПР), радянських партійних керівників з характеристикою впливу ОУН на населення, працю оунівців в культурній царині; про організаційну мережу, форми та методи боротьби ОУН–УПА проти радянських партизанів, спецзагонів НКВС);

4) німецькі (звіти органів СД з окупованих територій Сходу з характеристикою дій ОУН, матеріали про боротьбу з ОУН–УПА; накази та розпорядження окупаційної цивільної та військової влади).

Суттєву допомогу для розуміння культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів надали документи, які знаходяться в ЦДАВО України, ЦДАГО України, з матеріалами Першого, Другого та Третього Надзвичайного Великих Зборів ОУН, конференцій ОУН, нариси проектів майбутнього державного устрою Української держави [1] В них, зокрема, розкрито основні засади культурної політики в майбутній незалежній Українській державі, система та структура національної освіти, позиція організації щодо релігій та церкви, шляхи співпраці держави з церквою задля морального виховання молоді, права національних меншин. Політичні військові постанови, прийняті на цих форумах, надали

змогу прослідкувати основні засади внутрішньої та зовнішньої політики ОУН.

Цінним джерелом при висвітленні проблеми є документи фонду 3833 “Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях (1941 - 1947 рр.)” ЦДАВО України, де в першому описі, зокрема висвітлюється генеза, світогляд, філософські основи, ідеологія та програма українського націоналізму [2]; подано історію та етапи боротьби ОУН на західноукраїнських землях у 30-ті роки. У ряді документів викладено програму ідеологічно-політичного вишколу як для провідного активу, так і для членства організації, де увагу дослідника привертає політична концепція ОУН щодо перспектив боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу (ССУД), характеристика основних етапів революційно-визвольних змагань ОУН [3]. Поряд з цим, у справах фонду подана соціальна програма українського націоналізму [4], окремі параграфи якої розкривають сутність культурно-освітньої програми ОУН, які склали основу практичної діяльності організації в цій сфері.

Значну допомогу в розкритті теми надали документи про працю ОУН у культурно-просвітницьких товариствах, зокрема у “Просвіті”, “Молодій Просвіті”, “Рідній школі”, товаристві “Відродження”, “Січі”, “Пласті” та інших. Аналіз документів надав змогу глибше зрозуміти внесок організації у роботу цих товариств, які в Західній Україні були важливими осередками національно-патріотичного виховання української суспільності, спростувати: закиди на адресу Організації Українських Націоналістів ряду легальних українських

політичних партій, які діяли на терені Галичини до 1939 року, у тому, що ОУН не проводила роботи в так званому “органічному” секторі; критику методів роботи з молоддю. Праця членів ОУН в цих товариствах була відчутною, оскільки саме вони складали ініціативне та організуюче ядро, хоча керівні посади часто належали не членам нелегальної організації, з метою не наражати останніх на закриття польською владою.

Опрацьовані документи підтверджують зроблений в монографії висновок, що в період з 1941 – по 1944 роки, коли організація отримала змогу розгорнути власну діяльність у всеукраїнському масштабі, заслуга у відновленні та практичній роботі згаданих товариств належала в більшості випадків ОУН. Зазначимо, що поряд із культурно-освітньою працею, ОУН проводила через систему цих товариств важливу національно-усвідомчу роботу з виховання наддніпрянських українців у державницькому дусі [5]. Плани праці ОУН у всіх товариствах (“Січ”, “Просвіта”, “Сільський Господар”, Жіноча служба України (ЖСУ), Український червоний хрест (УЧХ) та ін.) [6], які містили окремі навчальні курси з історії, географії України, суспільних рухів, перелік обов’язкової літератури для читання, тематики рефератів, плани культурно-мистецьких заходів є показовими доказами того, що вони мали тверде опертя на національних героїчних традиціях та культурі українського народу, виховуючи, насамперед, молодь на патріотів своєї держави.

Окрему незначну групу документів складає фольклор: пісні, вірші, написані вояками ОУН–УПА, переробки колядок, щедрівок, а

також повісті, п'єси, художні нариси, роздуми. Окрім зазначених, збереглися документи про підготовку та проведення ОУН національних свят (Свято героїв Крут, День зброї, Свято моря та ін.) [7]. Конкретика планів їхнього проведення дали глибше розуміння змісту практичної виховної роботи ОУН з молоддю.

Особливу цінність складають освітні документи ОУН, які дали змогу розкрити теоретичні підвалини освітньої політики організації. Зауважимо, що ця проблема не набула належного висвітлення істориками і ніколи не піднімалася українською історичною наукою ні в Україні, ані за її межами. Українські радянські історики, знаходячись під пресом догматичної ідеології, не могли припуститися жодної думки про якусь освітню політику ОУН, а зарубіжні українознавці не піднімали цю тему через брак документів та матеріалів [8]. Опрацьовані автором архівні джерела з історії організації, які до недавнього часу знаходилися під грифом “таємно”, дають розуміння основних завдань виховної дії українського націоналізму, напрямних навчально-виховної системи, напрацьованих ОУН. У документах викладено мету, зміст та структурні компоненти націоналістичної системи виховання та навчання. Значну допомогу у розумінні проблеми надали окремі зшитки зошитів із записами керівників освітніх відділів ОУН з чітко розробленою тематикою, плануванням, методикою подачі і засвоєння навчального матеріалу з українознавства, історії України, української літератури. На значному документальному матеріалі розкрито роботу ОУН у навчальних закладах [9], оскільки під впливом організації

знаходилася переважна більшість учнівської та студентської молоді в Галичині. Особливий акцент зроблено на аналізі документів шкільної акції 1933–1934 років, яка стала одним із найбільших політичних заходів, проведених ОУН.

У фонді 3833 “Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях” (1941 – 1947 рр.) збереглися документи, які допомогли висвітлити ініційований ОУН масштабний самоосвітній рух [10], який керівництво організації розглядало як альтернативу навчанню шкільної молоді в національній школі в умовах бездержавності української нації, а також боротьбу з неграмотністю. Аналіз напрямів діяльності часопису “Самоосвітник” допоміг досягнути багатосторонності висвітлюваних у ньому навчальних та фахових дисциплін, започаткування редакцією часопису нових мистецьких рубрик, співробітництво із суміжними освітніми організаціями, українськими видавництвами. Збереглися також документи, які розкривають щомісячні плани праці для самоосвітніх гуртків, які, як правило, організовувалися в кожному селі при читальнях “Просвіти”, народних домах.

Об’єктивному висвітленню проблеми суттєву допомогу надали документи про роботу ОУН з молоддю [11], особливо заініційоване керівництвом ОУН утворення розгалуженої мережі юнацтва ОУН. На юнацтво, підпорядковане керівництву ОУН, покладалися важливі завдання організуючого ядра в роботі з молоддю в школі та позашкільний час, праці в культурно-освітніх товариствах. Ряд

документів, які збереглися в фондах центральних та обласних держархівах України, розкривають діяльність ОУН по заснуванню серед молоді нових організацій [12] із виразним національно-патріотичним спрямуванням, на які теж покладалися завдання культурно-освітньої роботи з населенням. Така активна праця ОУН з молоддю пояснювалася прагненням цілком охопити процесом виховання підростаюче покоління, відвернути молодь від впливу на неї асиміляційної політики окупаційних режимів, а також отримати добротний резерв відданих кадрів для праці в мережі ОУН.

Для цілісного розуміння проблеми неабияке значення мають польські документи, зокрема фонди воєводського управління, департаменту державної поліції, повітових староств та повітових команд поліції, які збереглися в обласних державних архівах Волинської, Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей. Із систематичних звітів про діяльність ОУН, політичних партій і культурно-освітніх товариств можна прослідкувати основні етапи боротьби організації та важливі події в суспільно-політичному житті. Значну наукову цінність становлять щорічні статистичні звіти польських урядовців про відсотковий вплив ОУН на культурно-освітні, молодіжні, господарські товариства та організації. Це дало змогу прослідкувати динаміку зростання авторитету та впливу ОУН на західноукраїнську людність. Поряд з цим, у фондах збереглися таємні документи, в яких містяться переписки між повітовими староствами про боротьбу ОУН проти полонізації українських шкіл, інформація органів поліції про пропаганду націоналістичної

ідеології, роботу ОУН з молоддю, проведення національних свят [13]. Наукову цінність склали численні спеціальні бюлетені про діяльність ОУН, конфісковані оунівські документи і матеріали, які в цілому дали можливість прослідкувати трансформацію дій ОУН в окремих періодах, залежно від політики Польщі, та отримати інформацію про основні етапи, форми, методи та особливості спротиву організації полонізації національної культури, шкільництва [14].

У монографічному дослідженні використано також цінні документи радянських, партійних працівників, органів НКВС, керівництва УШПР, які складали особливий сектор, таємну частину в ЦДАГО України. Зокрема фонд 57 “Колекція документів по історії Компартії України” (1941 - 1945 рр.), в четвертому та сьомому розділах якого збереглися документи та матеріали окупаційної фашистської влади, українських націоналістів. Значну наукову цінність склали документи КДБ, зокрема виписки і справки про зв’язки ОУН з розвідувальними органами західних держав та підривну діяльність проти СРСР. Значний інтерес склали копії виписів із стенографічних доповідей секретарів обкомів партії та політінформації про дії ОУН на терені Західної України, протоколи допитів оунівців органами НКВС УРСР, а також конфісковані видання ОУН [15]. Маючи виразне ідеологічне забарвлення, ці документи, які призначалися для пропагандивної роботи серед населення, грубо фальсифікують дійсний стан речей. Проте, систематичні огляди та донесення про діяльність ОУН на окупованій

території України, дають змогу проаналізувати роботу українських патріотів на культурно-освітній ниві, зокрема проведену ОУН роботу з відновлення розгалуженої мережі культурно-освітніх, молодіжних, господарських товариств та організацій, на зразок раніше існуючих в Галичині, організації навчання в школах.

У фондах центральних архівів збереглися також документи, основу яких склали рішення фашистської цивільної та військової влади. Зокрема це звіти райхкомісару України Е. Коху про організацію роботи окупаційної влади, політико-економічне, соціальне, культурне становище в Україні; розпорядження Е. Коха в культурній галузі, копії директив керівникам обласних центрів України про закриття середніх і вищих навчальних закладів та відправлення на примусові роботи в Німеччину українських студентів та викладачів. Серед них є також доповіді, інструкції охоронної поліції СД про заснування та активну працю членів бандерівської та мельниківської груп з відновлення національно-культурного життя в м. Києві та інших містах [16]. У цілому, вивчення цих документів дало змогу досягнути суті політики окупаційного фашистського режиму щодо розвитку української культури та освіти, що, в свою чергу, важливо при висвітленні порівняльної характеристики особливостей політики кожного окупанта, а отже, і специфіки боротьби ОУН.

Таким чином, джерельна база заявленої теми є досить широкою. Проте відзначимо проблеми в цьому плані, які загалом мають спільну основу. Вони полягають як у вищеназваних причинах, так і в тому,

що значна кількість документів часто носить половинчатий, незакінчений характер, що пояснюється як підпільними умовами діяльності організації, необхідністю конспірації, так і технічною стороною. Окрім цього, значна частина документів була безнадійно втрачена. Це, в свою чергу, створює труднощі при висвітленні повноти картини окремих аспектів проблеми.

1.2. Стан наукової розробки проблеми

Суттєву допомогу в розкритті теми надали опубліковані збірники документів з національно-визвольної боротьби ОУН. Слід зауважити, що основна увага у них приділена висвітленню ідеології та політичної програми українського націоналізму, основних аспектів внутрішньої та зовнішньої політики ОУН [17]. Це дало змогу проаналізувати еволюцію ідейно-програмових положень ОУН в досліджуваний період. Значне місце у збірниках документів відведено політичним, пропагандивним матеріалам, деклараціям, зверненням, листівкам ОУН до різних верств населення, молоді, українців, які служили в рядах Червоної Армії. Окремо виділено боротьбу ОУН - УПА з радянським та фашистським тоталітарними режимами, розкрито їхню антиукраїнську політику. Принагідно зазначимо, що переважна більшість опублікованих в збірниках документів висвітлює період Другої світової війни. Проте було б доцільно поєднати зусилля науковців та співробітників держархівів для видання фундаментальних збірників документів з історії діяльності ОУН як на терені України, так і за кордоном. Тим більше, що суттєвим упущенням в опублікованих на сьогодні виданнях є практично цілковита відсутність хоча б основних культурно-освітніх документів ОУН, які було б доцільно виділити в окремий розділ.

Безсумнівний інтерес для розв'язання поставлених в дослідженні завдань мають спогади безпосередніх учасників тих подій, опубліковані за кордоном в історико-мемуарних збірниках. Редактори цих видань та самі автори, за їхніми ж словами, прагнули

надати можливість майбутнім дослідникам досягнути складні процеси, які відбувалися у суспільстві, і отримати підґрунтя для глибокого аналізу цих питань [18].

Окремим джерелом є оунівська та українська періодика [19]. Будучи дзеркальним відображенням своєї епохи, вона відображає всю гостроту боротьби. Зокрема, тільки в офіційній ОУН “Наш Клич” з 1933 року публікувався постійний додаток з теорії та практичної організації культурно-освітньої роботи.

Характеризуючи ступінь наукової розробки проблеми культурно-освітньої діяльності Організації Українських Націоналістів, слід враховувати ряд важливих факторів. По-перше, фактично вся література як з історії організації, так і та, яка відображає культурно-освітню діяльність ОУН досліджуваного періоду, була видана за кордоном. По-друге, переважна більшість її була написана безпосередніми учасниками тих подій і у своїй основі базувалася на їхніх спогадах. По-третє, це заборона доступу історикам до архівів ОУН, панування догматичної марксистсько-ленінської ідеології, яка проводила системну обробку свідомості української громадськості, насаджуючи їй думку про антинародну, зрадницьку, злочинну діяльність ОУН, що виключало можливість дослідити джерела і зробити об’єктивні висновки. По-четверте, труднощі опрацювання повної й систематичної праці з проблеми полягають і в підпільно-революційному характері діяльності ОУН як в минулому, так і до недавнього часу. Тому нагальною сьогодні є проблема “розконспірування” історії ОУН перед українською і світовою

громадськістю.

Враховуючи ці фактори, доводиться говорити лише про часткове висвітлення в наявній літературі окремих аспектів культурно-освітньої праці ОУН.

Літературу того ж періоду, яка відображала процеси в культурно-освітній діяльності ОУН, можна розділити на дві групи. Першу складають праці, опубліковані в еміграції, другу – видання, які вийшли у світ після проголошення незалежності України (1991 р.). Саме в перший період, коли проходив процес напрацювання ідеології, політичної програми ОУН, в офіціозах еміграційних націоналістичних об'єднань публікувалися матеріали, які розкривали ідеологію та програму українського націоналізму, піднімали проблему необхідності відродження духовності, героїчного минулого української нації, виховання молоді в національно-патріотичному дусі. Висвітлювалася позиція ОУН щодо важливості культурно-освітньої роботи. Автори наголошували на важливості культурно-освітньої, виховної роботи з молоддю, яка, проте, не повинна бути лише самоціллю, але важливим засобом у боротьбі за державну незалежність [20]. Це, водночас, і була відповідь керівництва ОУН ряду представників західноукраїнських політичних партій, які не поділяли форм та методів культурно-освітньої роботи організації, особливо з учнівською та студентською молоддю, та стверджували, що ОУН не проводить жодної роботи в громадському секторі.

Окремо звернуто увагу на наукові праці О. Ольжича [21], який, очоливши у 1937 року культурно-освітній сектор ПУН–ОУН,

визначив основні завдання та напрямки культурної політики українського націоналізму, а також виховання і навчання української молоді на національних засадах. Це була практично єдина спроба подати в теорії програму культурно-освітньої діяльності ОУН та визначити шляхи її практичної реалізації. Зокрема, на Другому Великому Зборі ОУН (серпень 1939 року) положення О.Ольжича лягли в основу прийнятих постанов з культурно-освітньої політики організації. Однак через об'єктивні причини автор не зміг у подальшому всебічно підійти до розробки цих питань.

З утворенням окремого сектора в організаційній структурі ОУН, який упродовж 1937 - 1944 років провів значну практичну роботу, побачили світ ряд праць [22], у яких висвітлювалася практична робота культурно-освітнього сектору, похідних груп ОУН з відновлення національно-культурного життя в Україні, діяльності Київської міської управи, робота з розбудови національного шкільництва як на території Галичини, що увійшла до складу уряду Генерального Губернаторства, так і в Райхкомісаріаті Україна. Дослідження теми монографії у цих працях та публікаціях охоплювало здебільшого період 1941 - 1944 років. Недостатнє використання джерельної бази призвело до того, що автори висвітлювали лише окремі аспекти цієї теми, використовуючи загальновідомі матеріали.

Із завершенням активної збройної боротьби ОУН - УПА в Західній Україні та перенесенням ваги діяльності організації на еміграцію, розпочався новий період у розвитку історіографії

проблеми, який характеризувався намаганням подати об'єктивну картину діяльності ОУН за весь період її боротьби в Україні.

Однією з перших в українській історичній літературі спроб дати повну і систематичну (хронологічну), з датами та прізвищами, історію ОУН було дослідження П. Мірчука [23], який на основі широкого залучення насамперед матеріалів преси, поставив мету подати не тільки “сухий” науковий нарис історії організації, але й зібрати описи бойових акцій, проаналізувати хід важливих політичних процесів, навести документальний матеріал про формування засадничих принципів ідеології, політики й стратегії ОУН, наголосивши на слабких місцях і помилках в діях ОУН. У дослідженні вперше розкрито хід шкільної акції, працю ОУН в культурно-освітніх товариствах Західної України, патріотично-виховну роботу організації з учнівською та студентською молоддю. Проте хронологічний підхід, недостатня джерельна база не дали змоги проаналізувати в цілому основні аспекти культурно-освітньої діяльності ОУН, які в монографії знайшли лише часткове висвітлення в межах періоду польської окупації.

Частково питання праці ОУН в культурно-освітній царині розглядалося і в ряді інших узагальнюючих праць з історії ОУН [24]. Знову ж основна увага приділялася періоду Другої світової війни, при цьому використовувалися загальновідомі факти. Автори прагнули підсумувати діяльність ОУН за 25 років, маючи на меті дати узагальнюючий огляд на основі матеріалів і документів різних політичних партій, спогадів учасників тих подій, які належали до

різних політичних напрямів, а також визначити рамки майбутніх досліджень, збору матеріалу.

Радянська історіографія як довоєнного, так і післявоєнного періоду [25], описуючи так зване становище трудящих західноукраїнських земель грубо фальсифікувала національно-визвольну боротьбу ОУН. На окремих фактах, вирваних з контексту подій, діяльність ОУН показана як діяльність посібника польського та німецького імперіалізму. Це зумовлено тим, що десятиліттями більшовицький тоталітарний режим не тільки постійно фальсифікував українську історію, але й бажав стерти з пам'яті українського народу його героїчне минуле, боротьбу за національне визволення, знищити українську національну самобутність і прояви будь-яких елементів державної незалежності України, вважаючи найбільшим своїм ворогом український націоналізм. Автори монографій основну увагу приділяли висвітленню ідейно-організаційної кризи націоналізму, його деградації і виродження, неспроможності антирадянських виступів. ОУН трактували як одну з найбільш реакційних ланок у системі політичних організацій класових ворогів. Це виключало можливість об'єктивного наукового розв'язання проблеми.

Із здобуттям Україною незалежності в українській історіографії відбувається інтенсивне переосмислення ролі підпільно-революційних дій “підземної” України у формуванні, направленні політичної історії тієї доби, в утвердженні національно-державницької думки та в стимулюванні процесів зростаючої

активізації мас супроти окупантів України. За початковий етап новітніх досліджень з історії ОУН можна вважати появу 1 липня 1991 року історичної розвідки В. Ковалю [26] на запит заяви групи (більше 200) народних депутатів УРСР з приводу намагань політичної реабілітації ОУН - УПА. Написана на основі документів довідка рішуче спростовувала підлу брехню, яку десятиліттями поширювала про ОУН компартійна пропаганда. З матеріалів довідки незаперечно випливало, що обидві патріотичні українські організації вели національно-визвольну боротьбу за побудову суверенної і демократичної Української держави, в якій люди усіх національностей користувалися б однаковими політичними та соціальними правами. Окремо виділимо дисертаційне дослідження І. Цепенди [27], де на основі залучення широкого кола архівних документів фактично вперше було об'єктивно розкрито етапи, хід та значення шкільної акції ОУН, однієї з найбільших за масштабами у переліку завдань боротьби організації проти полонізації української національної освіти. У переліку подальших досліджень [28] автори основну увагу звертали на висвітлення боротьби організації за ССУД в умовах польської, радянської та фашистської окупації українських земель, збройній боротьбі ОУН-УПА. Автори цих праць зазначали, що головною політичною рисою ОУН та захисних дій її повстанської армії було те, що вони виступали з державницьких позицій, боролися за незалежну, суверенну Україну, мали глибоке коріння, симпатії і підтримку в народі. Проте, незважаючи на об'єктивні висновки, в них не приділено уваги культурно-освітній діяльності ОУН, аналізу

хоча б окремих документів організації в цій ділянці, висвітлення якої, на нашу думку, було б одним із найбільш вагомих доказів державотворчої праці Організації Українських Націоналістів.

Підводячи підсумки аналізу наукової розробки теми, доходимо висновку, що вчені, які цікавилися цими питаннями, з ряду об'єктивних причин залишилися осторонь досліджуваної теми. Це й спонукало звернутися до опрацювання джерельної бази, вивчення якої, на нашу думку, дозволило б системно та всебічно, відкидаючи політичні та ідеологічні штампи, висвітлити процеси, які визначали діяльність та боротьбу Організації Українських Націоналістів в культурно-освітній царині.

РОЗДІЛ II

РОЛЬ І МІСЦЕ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТА ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН

2.1. Формування теоретичних засад культурно-освітньої діяльності ОУН

Етнос, який формується в націю, торкається в процесі свого історичного розвитку двох найважливіших кіл питань, а саме: національно-державного самовизначення (зовнішні стосунки) та власного внутрішнього устрою.

Національна ідея як внутрішній чинник нації виходить з концепції пріоритету нації, воля якої не є ідентичною із сумою поодиноких воľ [29], оскільки вона означає самоутвердження нації, забезпечення її свободи та незалежності.

Українська національна ідея, виступаючи багатовимірним, неоднозначним поняттям, в основі носить автохтонність української нації, є всеосяжною і означає: державність; непідлеглість (власновладність, суверенітет); соборність. Тобто національна ідея постає як ідеал національної державності. Слід наголосити, що українська національна ідея завжди була пов'язана із синтезом національного і соціально-демократичного визволення, пошуком нових форм співіснування особи і суспільства.

Український націоналізм, як система ідей, спрямованих на захист української національної ідеї, виник на початку XIX століття як реакція на утиск народу. На різних етапах український націоналізм (як, власне, і українська національна ідея) мав своїх носіїв і специфічний конкретний зміст. Серед основних ідей українського націоналізму були: 1) пріоритет національного питання перед соціальним; 2) розуміння українського народу як єдиної демократичної нації, згуртованої єдністю національних завдань тощо. Ідея українського націоналізму згуртувала українців розумінням єдності поколінь, спільністю походження, мови, історії, культури, території і, головне, “тою містичною силою, котра зветься волею до життя, волею творити окрему одиницю між расами” [30]. Проте поняття “українська національна ідея” та “український націоналізм” не є рівнозначними, оскільки націоналізм не може охопити національну ідейність народу і репрезентувати її виключно в ідеології націоналізму. Основними, загальними, властивими всім українським мислителям, підставами української національної ідеї

були: по-перше, бачення (тим чи іншим мислителем) шляхів майбутнього державотворення України; по-друге, місце і роль нації, національності у цьому процесі; по-третє, у рамках якої ідеології відбувається становлення державності України.

Виникнення у 20-х роках ХХ століття націоналістичної течії, яка оформилася в лютому 1929 року в організований політичний рух у формі ОУН, була однією із тих “поодиноких воць”, що, оформивши власну ідеологію та програмові напрямні, виступила з вимогою революційної боротьби українського народу за незалежну Самостійну Соборну Українську Державу та її розбудову.

Розчарування в демократичних традиціях старшого покоління, яке не спромоглося піднятися в ім’я загальнонаціонального ідеалу, не змогло своєчасно виробити окремішньої самостійно-державницької лінії, негачія власного національно-суверенного ідеалу в ім’я поверхово засвоєних ідеалів міжнародного братерства, крайній раціоналізм, що гальмував емоційний прояв провідників і мас, звичка задовольнятися мінімумом, шукання всесвітнянських “універсальних правд” замість своєї суверенно-національної правди були, з погляду ідеологів та діячів Організації Українських Націоналістів, одними з основних причин поразки національно-визвольних змагань 20-х років ХХ століття [31]. Визначальними моментами, що вплинули на формування та розвиток українського націоналістичного руху були: незадоволення західними демократіями, що санкціонували поділ України між окупантами, еволюція Польської держави від парламентарної демократії до “санаційної” диктатури, зростання

тоталітаризму в Європі, антиукраїнський терор у СРСР і репресивна політика Польщі [32].

Суттєво, що із втрати державності українськими націоналістами було зроблено правильний висновок: хоча втрачено державність, проте живою залишилась ідея нації та держави, а отже, й потреба консолідації національних сил. Власне через коекзистенцію [33], а далі – консолідацію ряду націоналістичних угруповань у м.Відні в лютому 1929 року створено єдину Організацію Українських Націоналістів [34]. Об'єдналися: Українська Військова Організація (УВО) [35], Група Української Національної Молоді (ГУНМ) [36], Ліга Українських Націоналістів (ЛУН) [37] та Союз Української Націоналістичної Молоді (СУНМ) [38].

Український націоналізм як духовний і політичний рух [39], що зродився з самої природи української нації, з її прагнень і боротьби за вільне і творче життя, від самого початку оформив власні основні ідеї: ідею нації (як найвище добро для кожного націоналіста) [40]; визвольну ідею (Самостійна Соборна Українська Держава – як мета ОУН) [41]; соборницьку ідею; концепцію опори на власні сили [42]; понадкласовість [43]; авторитарна засада [44] (насамперед, з метою чіткого виконання поставлених завдань перехідного періоду); революційність (як у духовній, так і в політичній сферах суспільного життя); провідницький принцип [45].

Одним із найважливіших завдань українського націоналізму було не лише визволення українських земель від окупантів і побудова

суверенної Української держави, а й духовне відродження української нації та української людини [46].

Суттєво, що ОУН поставила завдання необхідності української революції одночасно в духовно-культурному, внутрішньо-суспільному та зовнішньополітичному значенні, бо тільки духовно суцільна й самостійна нація у випадку потреби спроможна виконати акт внутрішнього перевороту. Духовна сила націоналізму й міцність його політично-суспільних досягнень лежить всередині національного революційного процесу, що його остаточною метою є виховання нового типу українця-громадянина [47]. Так, діяч та дослідник історії ОУН Р.Мох наголошував на необхідності духовної революції, яка ще цінніша від політичної, бо без неї остання зводилася б до ефімерного явища, якому дуже скоро прийшов би кінець. Отже, повне духовне оновлення української нації необхідне, передусім для побудови власної держави, для виховання українця-державника, що у всіх своїх починаннях керувався б, у першу чергу, поглядами на добро визвольної справи [48]. Боротьба за духовно-культурні цінності, за висловом д-ра М.Смалька, є важливою, і було б неправильним звужувати всю національно-визвольну боротьбу лише до фізичних дій [49]. Таким чином, основним завданням українського націоналізму як ідеології було визволити українську людину з накинутах на неї політичною неволею духовних пут, вселити їй прагнення стати гідним господарем у власній хаті і перетворити це прагнення, як писав Ю.Вассиян, у свідому організовану дію, розбудити національну чуттєвість українця і

направити її в цілеспрямовану динаміку державотворчої волі, спрямувати українське політичне думання з пошуків по горизонтах на провідну мету – самостійність України як державної нації [50].

Незважаючи на те, що в українському суспільстві впливи націоналістів-самостійників на початку ХХ ст. ще не набули значного поширення, ідеї самостійництва міцно закріплюються на українському ґрунті. Важливою подією була поява в 1900 році брошури М. Міхновського "Самостійна Україна", що стала ідеологічною платформою Революційної Української Партії (РУП) та першим політичним маніфестом українського націоналізму [51].

М. Міхновським, якого поправу вважають основоположником українського націоналізму, було розроблено основні засади націоналістичної ідеології та зроблено спробу дати початок окремішній націоналістичній організації. Зокрема ідеал української нації ("українські національні почування"), почуття національної окремішності, гордості ("Україна для українців"), любов до батьківщини і патріотизм ("не вбивай Україну байдужістю"), визволення української нації ("здобути своєму народу національну волю"), боротьба з Москвою ("як політична, так і культурна"), державна самостійність і незалежність ("... головна умова існування нації"), соборність, національний солідаризм ("цілоукраїнська національна родина"), націократія ("всесвітнє визволення поневолених націй"), соціальне благо нації ("народний добробут"), народовладдя [52]. Сконстатувавши трагічний факт бездержавності України, М. Міхновський резюмує: "Над нами висить чорний стяг, а

на ньому написано: смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації” [53]. У статті “Справа української інтелігенції в програмі Української Народної Партії” М. Міхновський наголошував, що особливу роль на шляху України до державності повинна відіграти інтелігенція, яка досі перебувала у “великому духовному рабстві” [54]. З культурно-освітніх питань у програмі “Самостійної України” передбачався вільний розвиток науки і навчання для кожного, демократичні свободи [55].

На необхідності відродження славних, героїчних традицій української історії, культури, проведення основної переоцінки тодішніх духовних цінностей наголошував ідеолог “інтегрального націоналізму” Д.Донцов [56].

У численних працях, статтях Д. Донцов розробив широку систему політичних і філософських принципів націоналізму [57]. У липні 1913 року на студентському з’їзді у м.Львові Д. Донцов виголосив свою знамениту промову “Сучасне політичне становище нації і наші завдання”, що стала ідейною програмою нової хвилі українського націоналізму, в якій переконливо доводилася потреба самостійності України [58]. Так, у праці “Підстави нашої політики” (Відень, 1921 р.), яка справила великий вплив на виховання цілого повоєнного покоління, Д. Донцов підкреслював, що українцям на новому етапі національного відродження слід плекати, щоб вистояти в майбутньому, традиції нашого глибокого християнства, західної, європейської культури та психології, чим, власне, і відрізняється докорінно Україна від азійською за своєю суттю Росії [59]. Росія

взагалі не лишила нам свободи вибору. Вона поставила нас перед дилемою: або цілковита смерть, або безпощадна боротьба, резюмує Д. Донцов [60]. Щоб протистояти цьому, українцям необхідно виробити в собі чітку політичну свідомість нації, а не свідомість етнографічної маси, не жертвуючи ідеєю політичної незалежності ні задля чого. Національна ідея, що хоче жити, має відверто оголосити свій остаточний ідеал власновладства проти усіх сил, що сковують її енергію. Особлива роль на цьому шляху належить традиціям, духовності народу. Д. Донцов констатує, що все, на чому буде ґрунтуватися внутрішня політика і культура української нації, повинно мати глибоке коріння в історії та духовності нашого народу [61].

Поставлено проблему культурологічного вибору між Росією і Європою. Рівняння на кращі зразки західноєвропейської культури відбувалося у кількох напрямках, через які проходили процеси: подолання комплексу меншовартості, творення високосвідомої української людини, гідної своєї історії, власних джерел. Саме цим і було покладено рух за створення української культури та літератури [62].

Д. Донцов зазначав, що “оселянювання” позначилося і на українській культурі, яку сприймали і розвивали лише як культуру селянську: примітивну, простацьку, етнографічну. Осмислюючи цю фатальну проблему в нашій національній ідеології, Д. Донцов писав: “Старій нашій культурі, історії, письменству протиставляв хохол свою “етнографію, фольклор і народне мистецтво”, забуваючи, що

вся та народна культура існувала і триста чи вісімсот літ тому і в нас, і в інших народів, тільки що нікому в голову не приходило ставити це все над культурою національною або протиставляти їй” [63]. Віддаючи данину українському фольклору, українській художній літературі на селянську тему, Д. Донцов підкреслював, що таке звуження на психології та ідеях лише одного класу надзвичайно збіднювало та послаблювало національний рух, національну ідеологію.

Переродження духовності української нації, виховання нової людини-борця, патріота власної держави було одним з основних завдань “Літературно-наукового вісника”, а з 1932 року “Вісника” літератури, політики й науки, що почав виходити у Львові з травня 1922 року [64].

“Вісник” об’єднував велику групу письменників націоналістичного світогляду, що їх популярно звали “вісниківцями”, у проводі з Ростиславом Єндиком, Юрієм Кленом, Юрієм Липою, Лукою Луцевичем, Євгеном Маланюком, Леонідом Мосендзом, Олегом Ольжичем, Уласом Самчуком, Олексою Стефановичем, Оленою Телігою [65]. Безперечно, попри всю індивідуальну мистецьку неповторність кожного поета існували також загальні ідейно-естетичні принципи, які об’єднували поетів-вісниківців, вирізняли їх з-поміж інших літературних угруповань. Головним була державницька ідея. Недавня втрата незалежності викликала не тільки гіркий спогад, скільки бажання піднятися на новий здвиг задля реалізації національного ідеалу [66].

У 1934 році Д. Донцов започатковує “Книгозбірню вісника” – серію щоквартальних монографій. На кінець 1938 року “Вісник” мав передплатників: у Галичині – 708, на Волині, Поліссі та Холмщині – 170, на польських землях – 237, за кордоном – 293. Разом – 1405. За категоріями населення: студентська молодь вищих і середніх шкіл – 315, учителі – 195, селяни і робітники – 115, службовці приватних і державних установ – 105, промисловці й купці – 100, лікарі – 90, інженери – 95, адвокати – 80, священники – 65, інші – 30. Розсилалося до читалень та бібліотек 225 примірників. Масовість і популярність донцовських видань наочно переконують у намаганні виконати головне завдання – “переродити в огні нових ідей душу народу” [67].

Ряд праць ідеолог “інтегрального націоналізму” присвятив питанням виховання молодого покоління. Так, у працях, присвячених завданням Пласту, юнацтва [68], Д. Донцов накреслює напрямні світогляду сучасної йому молоді, зазначаючи, що лише культ особистої ініціативи – взамін культу маси, лише жадоба випередити інших – взамін заздрісного рівноправства, культ змагання, незбитих національних догм – замість дискусій і сумнівів, культ відваги, волі, великих ідей, ідеалізм спроможні вивести націю з морального занепаду [69]. Молодь, за Д. Донцовим, повинна бути відважною, завзятою і впевненою у своїх переконаннях. Найважливіше, що молодь означає зміну, дію і життєздатність – саме ті якості, які потрібні українській нації [70].

В есе “Завдання молодого покоління” Д. Донцов констатує, що українська молодь повинна бути вихована на прикладі борця за свій народ. Ця центральна мета включає дві ідеї, які особливо повинні жити в душі – віра в післанництво власного народу й почуття честі [71].

Наголосимо, що 20-ті роки ХХ ст. дали українській духовності велике розмаїття літературних напрямків, шкіл, угруповань, яких ми не можемо відривати від єдиного загальнонаціонального культурного процесу. Влучно підмітив дослідник українсько-російських взаємин П.Голубенко, зауважуючи, що український національний рух у формі ОУН і український культурний процес або “український ренесанс 20-х рр.” в УРСР, це лише різні форми вияву одного всеукраїнського процесу ідейної та духовної кристалізації українського націоналізму в модерному значенні цього слова [72].

На 20-ті роки припадає діяльність “професійних” ідеологів українського націоналізму, учасників націоналістичного руху. Це – Микола Сціборський, Юліан Вассиян, Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець, Осип Бойдуник та інші. Дещо пізніше націоналістична ідея отримала подальший розвиток у творах Степана Ленкавського, Ярослава Стецька, Степана Бандери, цілої генерації письменників ХХ століття, згуртованих навколо донцовського “Вісника” [73]. У їхніх філософських, культурологічних, публіцистичних творах набула подальшого розвитку як ідея українського націоналізму, так і ціла естетична концепція творчості.

Їм належала вагома роль у перевихованні нашого народу на нових світоглядних засадах, у плеканні нового світовідчуття.

Визначне місце у цьому переліку посідає постать Ю. Вассияна. У розумінні Ю. Вассияна, модерний український націоналізм не може обмежитися тільки патріотизмом, кличем про самостійність української держави, бо, крім уже чітко визначених політичних самостійницьких позицій, необхідно “перемогти на своєму внутрішньому фронті” [74]. Такою ж важливою є і духовна соборність, яку Ю. Вассиян визначає класично: “жити і діяти як родинна спільнота ...” [75].

Визначаючи ідеологічні основи українського націоналізму, Ю. Вассиян писав, що на шляху поступу нації до власної держави, важливим фактором є культурна творчість, яка узмисловлює в найрізноманітніших засобах технічної передачі головні риси духу нації [76]. Культура – це витвір національного генія, dokonаний протягом віків духовним зусиллям індивідуальних творців, тому тільки ті культурні вартості, що об’єднують в собі найбільше цінних рис збірної духовності, заслуговують на признание їх геніальності в загальнонаціональному розумінні [77]. Водночас, культура – це образ здобувчого поступу духовної природи людини, ознака складного поширення й поглиблення прояву життєвих форм [78]. Її динамічне значення не в музеях, книгах, машинах, але в духовній досконалості живої людини, що спроможна продовжуватися на підставі здобутого, його опанувати й оцінити. Культура творча доти, доки діє формуюче на життя. Де подібне не мало місця, наступав закономірний процес

розкладу й смерть культури, що означало, що відносна життєва система (наприклад нація) дегенерує [79].

Значну увагу Ю. Вассиян приділяв розкриттю організуючої, державотворчої ролі інтелігенції в житті нації, проблемам культурної залежності від поневолювачів, що є найсильнішим засобом політичного поневолення в їхніх руках [80]. Інтелігенція має широкі права вирішувати й творити нові форми життя, але цю керівну роль вона здійснює до тих пір, допоки дійсно виконує свою творчу роль. Інтелігенція ж політично поневоленого народу, яка не доростає до розуміння її ролі в житті народу, не тільки не поліпшує, а, навпаки, ускладнює його загальне становище [81]. Подібно як колись козацька шляхта за ціну маєтків та урядових посад з рук свого національного ворога проміняла не тільки принцип державної самостійності, але й з часом втратила власне національне обличчя, так і пізніше українська інтелігенція, пішовши тим самим шляхом, опинилася в стані власного банкрутства – національного і культурного [82]. Такий стан речей привів до певної психологічної роздвоєності нашої інтелігенції, звівши, як зазначав Д. Донцов, багату українську національну культуру до побутового рівня. Тому культурна залежність від Москви протримається так довго, допоки український народ не народить великих творців думки і слова, поки наш культурник, за висловом М. Хвильового, не зрозуміє, що нація тільки тоді зможе культурно проявити себе, коли віднайде їй одній властивий шлях розвитку [83]. Ю. Вассиян наголошував на важливості духовного відродження кожного українця, з метою

створити стійкі позиції, на яких державна самостійність стане непорушним фактом [84].

Вагомий внесок у формуванні ідеологічно-світоглядних, програмових засад українського націоналізму належить М. Сціборському. У численних теоретично-наукових доробках, присвячених проблемам ідеології ОУН, практичним завданням майбутнього державного устрою Української держави, соціальним питанням, М. Сціборський зазначав, що тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії та повноправним господарем власної долі, бо тільки державне існування нації з повна здійснює і посилює дієвий характер самої національної ідеї [85]. Розуміти український націоналізм потрібно не тільки як реакцію на пережиті невдачі, не лише як стихійне прагнення нації до самоутвердження і державного розвитку, але і як організацію, організований політичний рух, як філософію [86].

Наголошуючи на потребі внутрішнього відродження українства, М. Сціборський відзначав, що ОУН рішуче виступає за розвинений інтелект, у якому воля, характер і розум поєднувалися б в здоровій, творчій гармонії [87]. За М. Сціборським, лише такою повинна бути індивідуальність націоналістичного провідника і підготовка їх повинна бути пріоритетним напрямком пропагандивно-виховної роботи Організації Українських Націоналістів серед кадрів [88].

Складовою частиною поступу нації до власної державності є культурно-освітня політика, оперта на національних, державницьких засадах, наголошував М. Сціборський. “Чи потрібно творити наші

школи, “Просвіти”, читальні і кооперацію? Відповідаємо на це: безперечно. Бо піднесення нашої свідомості, зростання нашого знання і господарського добробуту сприятимуть збільшенню сили й організованості народу” [89]. М. Сціборський доводив, що ОУН стоїть на позиції, що в умовах окупації можливості такої просвітньо-господарської діяльності дуже обмежені, оскільки це прямий шлях до розуміння народом його національно-політичної сили та свідомості [90]. На культурно-освітню, господарську діяльність окупанти дозволятимуть постільки, оскільки це не загрожуватиме їх власним інтересам. Таким чином, безпідставними є твердження наших партій, що праця в галузях шкільництва, просвіти і кооперації сама приведе нас до самостійності без боротьби. Отже, українські націоналісти твердять, підкреслював М. Сціборський, що праця над нашими культурними й громадськими здобутками принесе нам користь лише тоді, коли буде не лише самоціллю, але й засобом для досягнення незалежності, надійним запіллям для революційної боротьби, “нашим бойовим фронтом супроти займанців” [91].

Привертають увагу культурно-освітні положення напрацьованого у 1941 році М. Сціборським нарису Проекту Основних Законів (Конституції) Української Держави, до недавнього часу маловідомого широкому загалу української громадськості [92]. Устрій майбутньої Української Держави – націократія – влада нації в державі, що спирається на організованій та солідарній співпраці всіх соціально корисних верств, об’єднаних відповідно до їх суспільних і професійно-виробничих функцій у представницьких

органах державного управління [93]. Державною мовою є українська мова [94]. Метою виховання і освіти є “творення суспільного типу людини, здатної до активного творчого життя” [95]. У Проекті зазначалося, що в основу освіти буде покладено систему національної, державної, обов’язкової, єдиної та безплатної школи, що мала б своїм завданням забезпечити всебічний розвиток людини. Держава зберігатиме за собою право догляду за школою [96]. Особлива роль у навчально-виховній системі мала належати релігії, яка сприяла б розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства й нації [97]. Покладаючи на українську молодь важливі завдання, М. Сціборський, писав, що молодий активний націоналізм повинен чітко накреслити найкоротші шляхи соборної нації до державності, вкладаючи в свою діяльність три незмінні засади: віру в себе, у свою націю, в її майбутнє [98].

На необхідності поєднання боротьби за державну незалежність України, національну культуру та освіту як нерозривного цілого в національно-визвольному русі, наголошували провідні ідеологи ОУН, члени Проводу [99] Українських Націоналістів (ПУН) – В. Мартинець та Д. Андрієвський.

Зокрема В. Мартинець писав, що український організований націоналізм зобов’язаний протиставити нашим національним порокам не культ стихії, а культ організуючих потенцій, ідеал всеукраїнства, національної єдності, соборності, солідарності, почуття національної гідності, гордості, патріотизму і жертвності та побудову духовної держави, що була б найміцнішим фундаментом

для фізичної держави, допомігши здійснити найвищий ідеал – Самостійну Соборну Українську Державу [100].

Аналізуючи умови, в яких опинилася українська молодь, В. Мартинець відзначав цілковитий занепад ідеалізму, небувалий розвиток скептицизму. Причини цього у депресії і зневірі до ряду провідників національно-визвольних змагань 20-х років, вимушеній еміграції та зневірі самої молоді. Вказуючи на пріоритетні шляхи навчання і виховання молоді в системі завдань українського націоналізму, В. Мартинець наголошував на потребі якісного залучення ще не здеморалізованого, суспільно-активного молодого покоління в ряди ОУН і виховання його в дусі нових засад й ідеалів, “бо лише нове покоління, виховане на нашій національній традиції може дати новий тип українця, здібного не лише на героїчні вчинки, але і на буденну, дрібну працю ...” [101]. Національна ідея мусить стати для молодого покоління “життєвою картою, планом його праці, метою життя” [102].

Відповідна державна політика має високо піднести рівень української культури та сприяти її універсальності, що йшло б у взаємодії з розгорненням української національної ідеї в ідею світової ваги [103]. Передусім необхідно, щоб наші культурні сили перестали бути “погноєм” для інших, “мусимо розчистити перед ними шлях з-під уламків чужих, наїздницьких культур, ..., мусимо вийти із закамарків провінціалізму” [104].

Аналізуючи проблеми українсько-російських культурних взаємин, діяч ОУН М. Вировий відзначав, що українській нації

необхідно на місце культури обломовщини, “брудного мужика, червоної або білої деспотії” поставити героїчні первні української національної культури, ідеї свободи людини, пошани її гідності, ідеї соціального порядку та справедливості [105].

Виховання підростаючого покоління, за Д. Андрієвським, повинно базуватися на таких засадах, які б виховували людей сильних духом і міцних волею, гордих і відважних, що остаточно позбулися рабської психології, які прагнуть праці, подвигу, боротьби не ради зарплати, але заради реалізації національної ідеї [106].

Якщо визнавати дух, волю нації за її рушійну силу, то культурні особливості нації завжди будуть духовною субстанцією, з якої розвивається хотіння, підкреслював історіософ українського націоналізму Ю. Бойко.

У сфері культури постать нації проявляється в тому, що нація збагачується культурно. Національна культура входить у плоть і кров народу, творячи всю суму його уявлень, сприйняття, визначає характер його психології. Тому зрада власної національної культури, наголошував Ю. Бойко, є зрадою своїм спадково, біологічно перейнятим духовним властивостям. Людина, що відкидає власну національно-духовну природу, тим самим збіднює себе. Водночас, масовий відхід від власної культури призводить до регресу, духовного занепаду та морального виродження [107].

Вагому роль у процесі національного відродження Ю. Бойко відводив рідній історії, в процесі засвоєння якої формується

духовний зміст нації. Знання вітчизняної історії дає особисті відчуття “своєї вічності в нації, життєву впевненість” [108].

Питанням місця та ролі національної культури, освіти в житті кожної нації значну вагу приділяли активні учасники національно-визвольного руху, ідеологи ОУН: С. Бандера, С. Ленкавський, Я. Стецько.

Основи правди наших дідів коріняться в українській духовності, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку загальнолюдської духовної та суспільно-політичної культури та поступу, – писав С. Бандера у праці “До засад нашої визвольної політики” [109]. Окреслюючи напрями розвитку та втілення націоналістичної ідеї в Українській державі, він належне місце відводить в ній культурно-освітнім завданням, наголошуючи на важливості “вільної духовно-культурної та мистецької творчості” [110].

Заслуговує на увагу розроблена С. Ленкавським програма Організації Українських Націоналістів щодо засадничих основ державотворення в Україні. Чільне місце у ній автор відводить питанням розвитку національної культури, здійсненню її історичних завдань, розбудові рідної освіти, української національної церкви [111].

Я. Стецько у статті “Україна – пробойова сила християнської і національної ідеї” писав, що український націоналізм – це щирий, благородний, альтруїстичний патріотизм, який прагне до духовної й моральної, культурної та матеріальної величі власної нації, свободи

кожного, бо правдивий націоналізм завжди опертий на найшляхетніших первнях духовності нації [112]. Визвольний націоналізм є якраз протиставленням тоталітаризмові, монопартійності, пригніченню прав людини [113].

Провідною основою виховання й освіти в майбутній Українській Державі, зазначав Я. Стецько, має бути героїчний стиль та зміст життя. В основі шкільництва – система державної, обов’язкової, безплатної єдиної народної школи [114]. Держава надаватиме допомогу талановитим дітям. Гарантуватиме свободу творчої людини, введе законний обов’язок фізичного виховання, соціальні гарантії та опіку за здоров’ям своїх громадян, виступаючи водночас за здорову українську родину [115]. Національним меншинам мав бути забезпечений культурний, господарський розвиток.

Проблемам місця, ролі та значення культурно-освітніх чинників в житті нації приділяли значну увагу пресові органи ОУН. Так, з квітня 1933 року часопис “Наш клич” почав публікувати постійний культурно-освітній додаток з питань ідеології та засад культурно-освітньої праці [116]. Зокрема, у статті Л. Польового – “Думки про життя. Про націоналізм”, відзначалася важливість культури у житті кожного народу [117]. Втілені в означені форми, існуючі в свідомості або підсвідомості народу, культурні чинники становлять нерозривний ланцюг його поколінь, діючи протягом віків [118]. Таким чином, культурні цінності, що органічно виростають з волі нації, поряд з політичними та господарськими, сприяють самоорганізації нації [119].

На початку 30-х років для ідейного та морального виховання членства ОУН було створено “Десять заповідей українського націоналіста” – “Декалог” [120] (автор С. Ленкавський), “12 прикмет характеру українського націоналіста” [121] (автор О. Мащак), “44 правила життя українського націоналіста” [122] (автор З. Коссак), “10 заповідей українця-волютариста” [123].

Привертає увагу “Молитва українського націоналіста”: “Україно, Мати Героїв, зійди до серця мого. Прилинь бурею вітрів Карпатських, Карпатських ручаїв, боїв, славою завойовника Батька Хмеля. Тріумфами, гуком гармат, радісним гомоном Софійських дзвонів, хай душа моя в Тобі відродиться, бо ти Пресвята, бо Ти усе моє щастя” [124]. Аналіз цих ідеологічних святинь націоналізму дає розуміння морального обличчя українського революціонера-підпільника, чин і жертвовність якого гідні подиву.

Отже, необхідність духовно-культурної революції, як невід’ємної складової на шляху поступу української нації до державної незалежності, висувала перед керівним активом ПУН–ОУН потребу оформити теоретичні засади культурно-освітньої діяльності організації, основні положення якої зводилися до наступного:

- розвиток української культури мав проходити у тісному взаємообміні та взаємозбагаченні з кращими зразками світової. Отже, по-перше, потрібно відійти від орієнтації тільки на культурну Москву, яка є політичним поневолювачем України. По-друге, культурне відродження української нації повинно мати глибоке коріння в історії та духовності нашого народу, опиратися на героїчні

зразки вітчизняної культурної спадщини. По-третє, культурно-просвітницька діяльність в масах української громадськості мала бути для членства ОУН не лише самоціллю, але й важливим засобом для досягнення політичної незалежності;

- розбудова української національної освіти, в основу якої буде покладена система національної, державної, обов'язкової, єдиної та безплатної школи, буде пріоритетним напрямом діяльності держави. Встановлення ефективної навчально-виховної системи сприятиме вихованню української молоді в національно-патріотичному дусі, забезпечить всебічний, гармонійний розвиток особистості.

Водночас, гостро постало питання системно оформити культурно-освітній сектор, який зароджувався і був новим в організаційній структурі ОУН, в програмові положення.

Перший Конгрес Українських Націоналістів (Відень, 28 січня – 3 лютого 1929 р.) підбив підсумки проведеної до цього значної підготовчої, ідеологічної та організаційної роботи [125] і прийняв політичну програму українського націоналізму, стратегічною метою якої була боротьба за створення незалежної Української Держави [126].

Основні положення програми Організації Українських Націоналістів, опубліковані в “Розбудові Нації” за березень-травень 1929 року, базувалися на наступних положеннях: 1) український націоналізм – це духовний і політичний рух, який зародився з самої природи української нації, з її стремлень та боротьби за вільне й творче життя [127]; 2) нація розуміється як найвищий вияв людської

суспільної самоорганізації і як мета для морального самоутвердження кожного націоналіста; 3) внутрішньою формою нації є національна ідея, яка визріває історично і весь час збагачується новими здобутками, формулює національні ідеали [128]; 4) найвищим виявом духовної сили і зростання нації є її культура, що, з одного боку, “затісняє внутрішню спайність нації”, а з іншого – “простеляє їй шлях відосереднього впливу на оточення” [129]. Культура є не тільки чинником національної окремішності, але й важливим фактором духовної сили нації [130]; 5) суспільною формою існування нації, яка гарантує її вільний і стабільний розвиток є держава, за допомогою якої нація може стати повноцінним членом світової спільноти.

На Першому Конгресі ОУН утворено окрему культурно-освітню комісію на чолі з О. Бабієм, у висліді праці якої прийнято основні засади культурно-освітньої політики Організації Українських Націоналістів. Зокрема у “Постановах Великого Збору” передбачалося, що Українська Держава буде сприяти піднесенню рівня культури й цивілізації в Україні, узгоджуючи культурний процес, побудований на основі свободи культурної творчості, з духовною природою українського народу, його історичними традиціями та вимогами сучасності [131], викорінюючи, водночас ті шкідливі впливи в сфері духовності, які з’явилися внаслідок чужого поневолення і відбилися на культурі та психології народу. ОУН змагатиметься за розвиток мистецьких традицій, які пов’язані з величним героїко-християнським духом нашої давнини, з культом

лицарства, вольовито-творчим ставленням до життя, що зможе збудити “здоровий гін нації до сили і могутності” [132].

Наступним етапом на шляху оформлення ідеології, політичної платформи були постанови Другого Великого Збору ОУН(м) (серпень 1939 року) та ОУН(б) (квітень 1941 року). Слід вказати, що, незважаючи на всі моменти розколу [133], основними розбіжностями між двома ОУН були політично-стратегічні завдання щодо постановки боротьби серед хаосу світової війни. Негативним моментом, на нашу думку, була моральна сторона розколу, який, не зачепивши основних ідей та мети організації, вплинув на процес консолідації національно-патріотичних сил навколо ОУН, як однієї з реальних сил, спроможної очолити керівництво національно-визвольним рухом. Щодо впливу розколу в ОУН на культурно-освітню діяльність, ми можемо говорити, що він відбився на підготовці культурно-мистецьких кадрів, які в складі Похідних груп обох ОУН вирушили на Велику Україну, а також у виборі форм розбудови та методів боротьби за національно-культурне відродження. Організація Українських Націоналістів, керуючись всеукраїнськими ідеалами, чіткою самостійницькою позицією [134], у цей скрутний час воєнного лихоліття змогла піднятися вище своїх внутрішніх амбіцій, закликавши всіх українців консолідуватись і ставати до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу [135].

Програмові постанови передбачали окремі розділи з питань організації духовного життя нації [136]. Так, в політичній програмі,

прийнятій Другим Великим Збором ОУН (серпень 1939 року), в четвертому розділі “Духове життя нації та його організація. Культура, національне виховання та освіта” наголошувалося, що тільки національна культура, оперта на духовній природі й традиціях народу, сприятиме повноцінному розвитку особистості та нації [137]. Водночас, культура має бути предметом свідомої організації. Це розуміння стосується не лише сучасного культурного процесу, але й духовно-культурної спадщини минулого. Суттєвий наголос зроблено на важливості збереження засади внутрішньої свободи творчості [138].

Важливою політичною, культурною подією в окупованій фашистами столиці, було проведення з ініціативи ОУН у серпні 1942 року Всеукраїнського з’їзду самостійників, який визначив розуміння і значення спільного національного фронту сил в боротьбі за державу, в якому має і мусить бути місце для всіх патріотів-державників, незалежно від їхніх політичних переконань [139]. У роботі з’їзду, окрім ОУН, брали участь представники Братства Української Державності (БУД), Спілки Визволення України (СВУ), Спілки Української Молоді (СУМ), Української Військової Організації (УВО), збройних осередків 1921-1923 років та Повстанського центру. Єднала їх спільна платформа боротьби за самостійну Українську Державу.

У прийнятих з’їздом резолюціях окремо наголошувалося на важливості проведення якнайширшої акції за зміцнення культурної роботи, що за таких умов є “найуспішнішим засобом для побудови

органічного і тривалого національного фронту” [140]. Про це, зокрема, йшлося у виступі члена ОУН, соратника О. Ольжича О. Штуль-Ждановича (Шуляк)[141].

У постановах Другої (квітень 1942 р.) [142] та Третьої (17-21 лютого 1943 р.) [143] конференціях ОУН(б) проголошувалося: “Боремося за повний розвиток української культури, за її націоналістичний зміст, за повну духовну незалежність її від московсько-большевицького світу й від світу німецького. Стоїмо за опанування й вироблення шарів українського вчительства всіх ступенів, за вироблення молоді в національно-державницькому дусі, за надання всім формам шкільництва національно-державницького змісту” [144].

Важливою віхою в ідеологічній та політичній діяльності Організації Українських Націоналістів були постанови Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (21-25 серпня 1943 р.) [145]. У прийнятих Резолюціях III НВЗ ОУН фактично було відкинуто політичну модель однопартійної диктатури, пропагуючи концепцію українського націоналізму як революційно-демократичної сили, завдання якої – вести боротьбу проти обох тоталітарних держав, опираючись при цьому на власні сили, хоча і в зв’язку з іншими революційними рухами поневолених народів [146]. Основними відхиленнями від традиційної націоналістичної доктрини, передбачених у Постановах Збору, а згодом і в платформі УГВР (липень 1944р.), були наступні: 1) відречення від обов’язкового “ідеалізму” та допущення філософського світоглядного плюралізму

як у визвольному русі, так і в майбутній українській державі; 2) відмова від етнічної винятковості та визнання засад рівноправ'я всіх громадян України, без уваги на етнічне походження; 3) висунення досить детальної соціально-економічної програми, яка окреслювала майбутній господарський лад в Україні як комбінацію усупільненого, кооперативного й приватновласницького секторів [147].

Визнаючи право всіх народів на самостійне життя у власних державах, повний їх культурний та економічний розвиток, побудову справедливого політичного і соціального ладу, III НВЗ ОУН наголосив на необхідності розвитку “вільної української по формі й по змісту культури, духовності, героїзму, високої моралі, громадської солідарності, дружби та дисципліни” [148].

Розкриваючи проблему ролі та місця культурно-освітньої роботи в ідеологічній та політичній діяльності ОУН, важливо проаналізувати місце релігії в системі українського націоналізму. Упродовж тривалого періоду цю ділянку праці в ОУН розробляв доктор М. Вікул. На Першому Конгресі ОУН ним було виголошено реферат “Релігійне питання в Україні”, який ліг в основу прийнятої Конгресом релігійної політики організації. Зокрема, в Устрої ОУН підкреслювалося, що Українська Держава стоятиме на становищі “повної волі релігійної совісті” [149]. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада, утримуючи необхідний контроль над церковними організаціями, співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справі морального

виховання нації [150]. На Другому Великому Зборі ОУН (серпень 1939 р.) організація, поряд із визнанням за релігією важливої виховної ролі, необхідністю співпраці держави з церквою та її охорони наголосила, що підтримуватиме обидві українські церкви: православну та греко-католицьку [151]. У документі ОУН від 1944 року “Релігійне питання в системі організованого українського націоналізму”, поряд із підтвердженням релігійних свобод, зазначалося, що український націоналізм стоятиме на позиції автокефалії української церкви з метою створення в майбутньому Соборної Української церкви. Церква в Українській Державі мала бути допущена до співпраці над вихованням молодого покоління. Обов’язковим було релігійне навчання шкільної дітвори. Відповідні закони мали регулювати матеріальне забезпечення церкви, землеволодіння якої, як і церковних монастирів, підлягало конфіскації [152].

У 1933 році М. Вікул вбачав три можливі шляхи майбутнього розвитку української церкви: 1) “У тісній злуці зі Сходом витворення своєї відміни”; 2) “через суцільне та щораз більше вростання до Заходу”; 3) “створення свого істотно-власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самобутньо-окремішнього почину: духового й організаційного ...” [153]. Яка з цих течій займе чільне місце, мала вирішити, переважно сама відданість церкви національно-культурним справам свого народу.

Слід вказати, що у 1929 році окремого культурно-освітнього сектору не було передбачено, але завдання і компетенції його

значною мірою зросли з обов'язками ідеологічного й пропагандивного секторів, пересікаючись місцями з компетенцією суспільно-політичного [154].

Окреслюючи напрями діяльності утвореної в 1937 році з ініціативи та підтримки Є.Коновальця культурної реферантури [155] ПУН, необхідно наголосити, що Організація Українських Націоналістів надавала їй великої ваги. Адже відродження національної Української Держави, до чого змагала ОУН, було немислиме не лише без відродження культурних надбань минулого, але й без створення нової, справді національної культури [156]. Завдання українського мистецтва націоналісти вбачали у “виведенні всіх тих цінностей, які б скріплювали, а не розслаблювали душу нації ... Бо мистецтво має велике і прекрасне завдання: виховувати сильних людей української нації, що вміють жити, творити і вмирати для своєї батьківщини” [157].

Вагомий внесок у її організаційне оформлення, у розробку теоретичних основ культурно-освітньої політики ОУН та у практичну діяльність організації належить О. Ольжичу-Кандибі [158].

У 1929 році О. Ольжич вступає в ряди ОУН, яку назвав “військом незримим поневоленої нації” [159]. Історичною була зустріч талановитого поета [160], науковця [161] з головою Проводу Українських Націоналістів Є. Коновальцем, що побачив у молодому вченому людину глибоко обізнану з тодішнім станом речей в Україні, з культурними процесами, ґрунтовними знаннями і тонким розумінням духовно-культурного фактора у визвольно-

революційному процесі державного та національно-духовного відродження українського народу. У підсумку розмов полковник Є. Коновалець, впроваджуючи О. Ольжича в члени Проводу, доручив йому організацію та розбудову культурно-освітньої реферантури ПУН.

У завдання культурно-освітньої реферантури входило: 1) оформити духовний сектор праці ОУН, надавши йому філософсько-світоглядний фундамент; 2) визначити план праці й черговість завдань на майбутнє; 3) знайти людську базу для її діяльності [162].

Окреслюючи філософські та ідеологічні основи нової реферантури, аналізуючи культурні процеси та духовний стан України, О. Ольжич у статті “В авангарді героїчної доби” писав, що український націоналізм творитиме культуру героїчної доби – культуру націоналістичну, що значить українську культуру – найбільше і найглибше українську. “Визначатимуть її дві координати: національність і героїчність. У цьому зміщається тверде опертя на національній традиції” [163].

Духовно-історична боротьба української нації, що проходить у формі націоналістичного руху, творить всебічно нову дійсність у всіх ділянках суспільного життя, а отже, і свою відмінну культуру, резюмує О. Ольжич. Героїчна духовність українського націоналізму є духовністю героя [164].

Аналізуючи український культурний процес, О. Ольжич писав, що кожний великий рух творить своєрідний новий тип культури, опертий на націоналістичних джерелах духовності народу. Тільки

національна культура, оперта на духовній природі та історичній традиції, в змозі забезпечити органічний вияв творчих сил кожної людини й нації в цілому [165].

О.Ольжичем-Кандибою визначено основні засади організації націоналістичної культурної політики. По-перше, важливою засадою культурної політики ОУН визнавалася стимуляція, а не “адміністрування” мистецтвом і наукою, бо джерелом мистецтва є творча воля [166]. По-друге, необхідність становлення націоналістичної теорії мистецтва та організація його масового споживання [167].

Увагу привертають розроблені О. Ольжичем конкретні завдання Організації Українських Націоналістів у культурно-освітній ділянці. Так, у ділянці літератури ставилося завдання духовної організації письменницьких кадрів та допомога їхньому творчому зростанню; становлення націоналістичної теорії літератури, критики та бібліографії тощо [168]. У галузі науки – духовна організація та становлення націоналістичної філософії наукових дисциплін, налагодження науково-дослідницької роботи [169]. В освітньо-просвітянській сфері, яка мала б слугувати закріпленню в найширших масах народу націоналістичної духовності, нагальною поставала проблема організації навчально-виховної системи, опертої на засадах національної традиції [170].

Важливого значення надавав О. Ольжич питанням навчання і виховання української молоді на національних засадах. У його розумінні, націоналістичне виховання молодого покоління має на

меті виплекати гармонійний, цілісний та сильний тип людини-українця. Основною рисою цього виховання мала бути національність змісту і форми [171]. Освітній матеріал у націоналістичній педагогіці повинен бути підпорядкований етично-виховним завданням. Це не “освіта для освіти”, а використання знання для формування духовного типу і характеру та озброєння знання для життєвої боротьби [172].

О. Ольжич наголошував, що виховання від дошкільного віку і до повноліття має бути нерозривним процесом з єдиною розвитковою лінією та продуманою системою, взаємодоповненням таких складових: домашнє виховання, шкільне виховання (дитсадок, народна, середня і вища школи), виховна система молодіжних організацій, інших суспільних чинників (дитяча преса, книга, театр, кіно і т.п.). Отже, українська молодь повинна “зазнати” національного виховання [173].

Вказуючи на важливість дошкільного виховання (діти від 4 до 7 років), в основі якого повинна лежати народність, О. Ольжич підкреслював, що уже з цього віку необхідно починати розбудову національного виховання молоді й цілого народу. Народна пісня, музика, читане і писане слово, дитячий театр, вертеп, образотворчі засоби – все, що складає національну самобутність, кращі зразки світової літератури, повинні всеціло увійти в щоденне життя дитини. Виховання українського дошкілля повинно бути за формою і змістом, своїм спрямуванням справді українським, національним, невід’ємну основу якого має складати народна культура [174]. У дошкільнят,

писав О. Ольжич, необхідно плекати такі риси характеру як волю, активність, мужність, справедливість, почуття обов'язку та відповідальності, товариськість, пошану й любов до батьків і родини, що є одним із істотних виховних завдань, релігійні почуття.

За О. Ольжичем, в основі навчання і виховання доросту (8-16 років) має лежати історична традиція українського народу з її героїкою та романтикою княжої, козацької доби. У цьому віці актуальним є колективна праця в молодіжних організаціях. Освітній матеріал у цьому віці має бути “безглядно вартісний та виховний” [175].

Період юнацтва (15-18 років) є найвідповідальнішим, оскільки відбувається остаточне формування особистості. Література, лекції, спорт, наполеглива самостійна праця, активна участь у молодіжних організаціях повинні увійти в життя юнака як невід'ємна основа, – висловлювався О. Ольжич. У цьому віці юнак (-чка) мають з розумінням аналізувати процеси світової сучасної дійсності, пізнавати глибини національної культурної спадщини [176].

Отже, можна мати критичні зауваження до ряду культурно-освітніх положень О. Ольжича, виходячи з інших світоглядних позицій; можна дискутувати щодо оригінальності його концепції культурної політики, оскільки перед ним висловлювали подібні міркування Д. Донцов (щодо цілості українського культурного процесу), Є. Маланюк (щодо літератури), але не доводиться оспорювати конспективних нарисів О.Ольжича як схеми культурної політики одного політичного середовища (ОУН), як складника

загальнонаціонального культурного процесу. Він бачив культурні завдання українського націоналізму складовою частиною загальнонаціонального процесу, хоча і виходив з княжих часів як маяку для виховання української молоді.

Вагома роль О. Ольжича полягала у послідовності здійснення практичної діяльності культурно-освітнього сектору ОУН та в оперативності людського апарату реферантури [177].

Центром культурників стало м. Прага, де на той час зосереджувався поважний творчий український потенціал. Ядро культурної реферантури складали найближчі соратники О. Ольжича: Демо-Довгопільський [178], І. Ірлявський, М. Михалевич, О. Теліга, О. Штуль, А. Хмарчук, М. Чирський; літературно-мистецькі сили, що працювали над реалізацією конкретних завдань реферантури, хоча не були пов'язані з ОУН: У. Самчук, О. Лятуринська, Р. Лісовський, Н. Геркен-Русова, М. Мухин [179], а також ціла низка професорів вищих шкіл, які, опинившись в дуже обмежених за роки німецької окупації можливостях наукової роботи, очікували зайнятості та заробітку з українських джерел, не знаходячи його в м. Кракові чи у м. Львові. Відзначимо співпрацю з культурно-освітнім сектором ПУН–ОУН професора Є. Онацького в м. Римі зі своїми співробітниками, які навчалися або ж проживали в Італії, в США – О. Неприцького-Грановського, професора університету в м. Міннеаполісі, у м. Берліні – В. Панченка-Юревича та Б. Кентржинського [180].

Система праці культурно-освітньої реферантури базувалася на тому принципі, що виключно власними силами вона не в змозі виконати завдання, що їх диктувала культурна необхідність і політична доцільність. З цією метою мобілізувалися наявні позаорганізаційні сили. Здійснювано це методом перенесення ряду завдань реферантури, зокрема наукового характеру, на співзвучні суспільно-громадські організації [181]. Класичним зразком такої співпраці була домовленість між Проводом Українських Націоналістів і Головною Управою Українського Національного Об'єднання (УНО) в Німеччині про працю в культурній галузі, що в 1940-1944 роках дало можливість не лише поставити на легальну базу деякі задуми культурної реферантури, але й створити для них належне фінансове підґрунтя [182]. Відзначимо, зокрема діяльність 15 фахових комісій державного планування, що працювали з початку 1940 року на фінансовій базі УНО та в постійному контакті з культурною реферантурою, під керівництвом професорів П. Герасименка і Л. Білецького. Так, найбільш продуктивно працювали комісії: шкільна, господарська, фінансова, промисловості та торгівлі [183]. Із здобуттям незалежності Україною вся їхня наукова спадщина мала бути перенесена на рідні землі. Заходами реферантури засновано культурно-наукове видавництво (КНВ) УНО [184], що працювало від 1941 по 1944 роки під керівництвом М. Галагана. Зокрема КНВ УНО видало збірник “Сільське господарство України” (Прага, 1942 р.) за редакцією професора К. Мацієвича,

“Кобзар” (Прага, 1943 р.) за редакцією професора Л. Білецького, “Чужинці про Україну” В. Січинського (Прага, 1943 р.).

Наступним кроком була діяльність Секцій митців, письменників і журналістів УНО (СМПЖ), що діяли від 1939 по 1944 роки у Празі. Основне завдання Секцій полягало у влаштуванні літературно-мистецьких рефератів, виданні популярних ідеологічно-виховних посібників. Очолював СМПЖ, до виїзду на Волинь, У. Самчук.

Окреслюючи ідеологічні основи діяльності культурно-освітнього сектору ОУН, аналіз культурних процесів тодішньої наукової, освітньої, мистецької палітри як України так і еміграції, суттєво наголосити на багатоплановості поставлених О. Ольжичем завдань. До них, зокрема, належало: щотижневе надання матеріалів з культурної хроніки й оглядів з України та українського життя на Заході, статей з культурної тематики ідеологічно-співзвучним пресовим органам в Європі й Америці (“Українське слово” в Парижі, “Наш клич” у Буенос-Айресі, “Націоналіст “ у США, “Хлібороб” у Бразилії); систематичні дослідження над культурною тематикою в УРСР [185]. Результатом праці у цій ділянці була поява в 1937–1942 роках ряду теоретичних праць, які аналізували культурні процеси в Радянській Україні і досі не втратили своєї актуальності. Серед них – дві роботи С. Николишина: “Культурна політика большевиків і український культурний процес” (Прага, 1939р.) [186] та “Націоналізм у літературі на Східних українських землях” (Париж, 1938 р.) [187], а також збірники радянської української прози “Ненависть” і “Чотири шаблі” (Париж, 1938 р.) [188]. До завдань

входила також організація праці культурно-мистецьких сил, зокрема в галузі театрального, образотворчого мистецтва. Так, з ініціативи О. Ольжича в Празі у 1937-1939 роках діяв авангардно-героїчний театр “Аполло мілітанс” під керівництвом Н. Геркен-Русової. На Закарпатті, на противагу побутовій “Новій сцені”, плідно працювала “Летюча естрада”, очолювана Демо-Довгопільським [189]. У галузі образотворчого мистецтва під керівництвом М. Михалевича, співробітничали Н. Білецька, Р. Лісовський, Ю. Вовк та ін. [190].

2.2. Національна навчально-виховна система в інтелектуальній спадщині українського націоналістичного руху

У період з 1941 – по 1944 роки культурно-освітній сектор ОУН виконував основний тягар роботи з організації навчання українських дітей в національній школі, праці культурно-мистецьких закладів, пропаганді національно-державницьких ідей.

Важливого значення надавала Організація Українських Націоналістів питанням навчання та виховання української молоді, оскільки “вона – майбутнє нації” [191] .

Слід зазначити, що ця проблема не набула належного висвітлення істориками і ніколи не піднімалася українською історичною наукою ні в Україні, ані за її межами. Українські радянські історики, знаходячись під ідеологічним пресом партійності, не могли припуститися жодної думки про освітню політику ОУН, а історики-україністи за кордоном не піднімали цю тему через брак документів та матеріалів [192].

У розділі “Шкільна політика”, прийнятого Першим Конгресом ОУН зазначалося, що виховання народних мас у національно-державному дусі поряд із встановленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень розвитку освіти українського народу, будуть пріоритетними напрямками діяльності держави. В основу народного шкільництва ляже система української обов’язкової та безплатної школи, яка забезпечить всебічний,

гармонійний розвиток людини та охоплюватиме практичне і фахово-професійне навчання [193]. Приватні освітні установи та іншомовне навчання допускатимуться тільки за дозволом держави і контролюватимуться нею [194].

Аналізуючи освітні розділи програм ОУН(м) (серпень 1939 р.) [195] та ОУН(б) (квітень 1941 р.) [196], необхідно підкреслити, що Організація Українських Націоналістів поклала в основу шкільництва Української Держави систему національної, державної, обов'язкової, безплатної (це положення зафіксовано у програмі ОУН(б), прийнятій у квітні 1941 року) [197] та єдиної школи, яка зможе створити належні умови для всебічного розвитку людини. Керівництво, догляд за шкільництвом, сприяння та допомога талановитим учням в отриманні подальшої освіти, створення системи позашкільного навчання, допущення приватних освітніх установ та чужомовного навчання підлягатимуть контролю і регулюватимуться державою [198].

Водночас, архівні джерела та матеріали з історії організації розкривають зміст основних завдань навчально-виховної системи українського націоналізму.

Проаналізувавши освітні документи Організації Українських Націоналістів, доходимо висновку, що організація вбачала мету виховання й освіти у тому, щоб виростити ініціативного, вольового і фізично здорового громадянина Української Держави, здатного до творчої праці, та виховати його на моральних засадах здорового родинного, громадського та національно-державного життя [199].

Завдання народної освіти організація вбачала у вихованні з народних мас однієї культурної спільноти, свідомої своєї національної єдності, що сприяла б викристалізації власної національно-культурної індивідуальності [200]. ОУН неодноразово зазначала, що власну систему виховання, найвищим ідеалом якої є нація, необхідно розбудовувати на відвічних законах людського життя, бо лише таке виховання у змозі підняти з глибин душі народу всі його творчі можливості й майбутні перспективи на те, щоб з їх допомогою стати творцем і паном свого життя [201]. Отже, національне виховання повинно підносити людину на вищі щаблі духовного розвитку і формувати не вузькозорого партійника, а націоналіста, людину-громадянина, повновартного члена нації [202].

Впродовж досліджуваного періоду Організація Українських Націоналістів працювала над розробленням власної системи націоналістичного виховання. Зокрема під націоналістичним вихованням ОУН розуміла таку практичну систему цінностей, надбань, методів і впливів, яка виростає з найглибших духовно-культурних первнів національної спільноти з національно-історичної дійсності, життєвих потреб та історичних творчих процесів на майбутнє і прямує до всебічного розвитку й зміцнення духовно-суспільних сил, інстинктів, волі, для добра і сили української нації, на підставі однієї національної ідеї, творчої психогенези, волюнтаристично-героїчного світогляду, етичних вартостей і змагань українського націоналізму [203].

При розгляді проблем виховання необхідно також брати до уваги подвійну його функцію. По-перше, стихійну виховну дію національно-суспільних впливів. По-друге, планово організоване виховання та освіту. Так, в освітньому документі “Націоналізм: нова сила виховання” наголошувалося, що тільки ідея нації пов’язує виховання з надбанням минулого, сучасного й творчістю майбутнього, надаючи цьому процесу тяглості та єдності. Через націю виховання набуває історичності, всеохоплюючого впливу на формування дійсності [204].

Виховна функція українського націоналізму була нерозривно пов’язана з цілістю потреб і завдань української нації [205]. Власне, його виховна дія проявлялася у двох напрямках: 1) в необхідності організувати усі сфери національно-суспільного життя (культурну, родинну тощо), надавши їм при цьому такої форми, змісту, напрямку, щоб вони зміцнювали націю; 2) дати в теорії та практиці нову систему націоналістично-волюнтаристичної педагогіки, програму й організацію суспільного шкільництва, що відповідала б духовним потребам і змаганням української нації, новим досягненням сучасної педагогіки та психології [206]. Таким чином, націоналістичне виховання мало своїм завданням плекати й розвивати національно-державницькі, героїчні риси та здібності, сформувати нові духовно-моральні, світоглядні, культурно-цивілізаційні й суспільно-політичні цінності, напрацювати нову теорію та систему цінностей національної педагогіки, органічно поєднавши суспільне виховання й

освіту, вважаючи останню як одну з основних складових цілої виховної системи [207].

Тематика, планування предметів мали складати єдину гармонійну цілісність. Звідси нагальною поставала потреба відповідного зв'язку загального й професійного виховання та організації шкільництва. ОУН наголошувала на важливості пов'язувати у вихованні та навчанні цінності гуманістичних, природничо-технічних наук в єдину органічно життєву цілісність, ставлячи на перші ролі пізнання національно-історичної дійсності та суспільного середовища [208].

Отже, суцільна система націоналістичного виховання передбачала наступні взаємопов'язані складові:

- національно-державницьке виховання та освіта;
- громадсько-моральне;
- суспільно-професійне;
- мілітарне та фізичне виховання [209].

Організація Українських Націоналістів виступала з вимогою поглибити планову організацію наукових студій з українознавства. Напрацювати історіософію України, планово й систематично вивчати її минуле, літературу та філософію [210]. Так, складовою частиною теоретичних пошуків, які пов'язувалися з розбудовою української національної освіти, було започатковане на початку 1940-х років з ініціативи доктора А. Волошина в науковому збірнику Українського Вільного університету (м. Прага) цікаве дискусійне дослідження “Про шкільне право майбутньої Української Держави”

[211]. У 1941 році КНВ УНО видало в м. Празі працю “Напрявні, система і програма української національної школи”, за редакцією Л. Білецького. Основну увагу в названих роботах приділено проблемам організації нижчого і середнього шкільництва [212]. У 1943 році в м. Одесі вийшла праця Л. Биковського “Напрявні всеукраїнської високошкільної політики”. Автор так визначав завдання вищої школи в Україні: “Наша високошкільна політика може тільки тоді дати нам бажані результати, якщо її організаційний ритм буде скоординований з ритмом всеукраїнського національно-державницького будівництва і навпаки, а цей, у свою чергу, відповідатиме сучасним світовим аналогам” [213]. Так, в Україні, враховуючи всі потреби окремих галузей в найближче десятиліття, передбачалося відкрити понад 50 вузів [214].

У численних інструкціях, виданих Крайовою Екзекутивною [215] ОУН з питань організації праці культурно-освітніх відділів при обласних, окружних, повітових та районних Екзекутивах зазначалося, що, згідно з програмними положеннями, Організація Українських Націоналістів працюватиме над створенням націоналістичної культури, опертої не лише на націоналістичній формі, а, насамперед на духовній природі й традиціях народу, на героїчному змаганні творити свій власний національно-етичний, культурний ідеал, нерозривно пов’язаний із цілістю життя нації, що в своїй суті й джерелах форм має становити самовистарчальну українську духовність [216]. Цей процес мав проходити шляхом

перевиховання й націоналістичної освіти, завдання якої ОУН вбачала в наступних моментах:

- впливати й безпосередньо вести виховання й освіту народу в напрямі гармонійного розвитку інтелекту, волі й почуття;
- прищеплювати в націоналістичному вихованні героїчну мораль, що визнає тверді засади родинного та громадського життя;
- керувати поглядами й впливати на виховання молоді, особливо в шкільному віці [217].

Завдання ці покладалися на реферантуру з культурно-освітніх справ Крайової Екзекутиви ОУН, в межі компетенції якої входило: 1) накреслити напрями культурно-освітньої діяльності згідно з програмою ОУН [218]; 2) опікуватися розвитком культури, продукцією та розповсюдженням культурних надбань; 3) слідкувати за розвитком шкільництва й духом навчання в школах, намагаючись забезпечити для ОУН якнайширший вплив на навчання; 4) організовувати позашкільне виховання в організаціях молоді, культурно-освітніх товариствах; 5) знайти відповідну форму й тактику праці в місцевих умовах; 6) налагодити підготовку й організацію вишколу працівників культурно-освітньої сфери, активно співпрацюючи при цьому з суспільним та пропагандивним секторами [219]; 7) щомісячно подавати звіт про виконану працю, а також власні зауваження і шляхи удосконалення праці [220].

Здійснюючи цивільну владу на звільнених землях, Головне Командування УПА розуміло, що ця функція повинна належати цивільному політичному керівництву. Претензій на

загальнонаціональне керівництво не мав також і Провід ОУН, оскільки в новій програмі, схваленій на III НВЗОУН в серпні 1943 року, ОУН визначила свою позицію як однієї, але не єдиної керівної політичної сили народу і визнала принцип політичного та світоглядного плюралізму [221].

Завдання формування нової влади в Україні було втілено у формі створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) в липні 1944 року, в Універсалі якої зазначалося, що УГВР бере на себе керівництво визвольною боротьбою українського народу і є його найвищим керівним органом на час революційної боротьби, аж до створення УССД [222]. В умовах окупації України та наявності незначних політично організованих сил, котрих явно не вистачало для визволення українських земель, це було те, що можна було здійснити. Визначаючи ідейно-програмові напрямки визвольної боротьби українського народу УГВР у своїй платформі, обнародованій одразу ж після її утворення, виступила “за повноту розвитку української національної культури [223] та право рівних спроможностей на освіту для всіх громадян” [224].

Усе вищевикладене дає підстави зробити такий висновок. Утворена в лютому 1929 року Організація Українських Націоналістів становила стрижень націоналістичного руху, який, проте, був ширший за неї, охопивши велике коло однодумців і прихильників. Сформулювавши свої основні ідеї (ідею нації, визвольну ідею (Самостійна Соборна Українська Держава як мета ОУН), соборницьку ідею тощо), ОУН поставила завдання необхідності

української революції одночасно в духовно-культурному, внутрішньо-суспільному та зовнішньополітичному значенні, оскільки тільки духовно суцільна й самостійна нація спроможна перемагати.

Як суспільний рух ОУН прагнула охопити своїм впливом життя українського народу у всіх його проявах, не обмежуючись суто політичними завданнями, а прагнула впливати на культурно-освітні процеси. Це дало поштовх до зародження в ОУН цілого процесу.

Теоретичне обґрунтування основних напрямів культурно-освітньої політики українського націоналізму було дано теоретиками ідеології, “професійними” діячами ПУН–ОУН, знайшло програмове затвердження у постановах Великих Зборів, конференцій ОУН, проходили закономірний процес еволюції в подальшій ідеологічній та політичній діяльності організації. Центральним було розуміння того, що відродження незалежної Української держави, як мети ОУН, було немислиме не лише без відродження культурних надбань минулого, але й без створення умов для подальшого розвитку української національної культури, освіти та виховання молоді. Культурний процес мав бути побудований на основі свободи культурної творчості, у поєднанні з духовною природою українського народу, його героїчним історичним минулим та вимогами сучасності. ОУН стояла на позиції необхідності викорінення всіх проявів шовінізму, наслідків тоталітаризму пануючих держав як у ділянці культури, так і у психіці народу

(звідси й вимога ОУН творити нову українську національну культуру, нову людину).

Виходячи з позиції, що виховання майбутніх українських патріотів повинно базуватися на національній навчально-виховній системі, ОУН важливої ваги надавала розбудові української національної освіти, підтвердженням чому є освітні документи, зокрема напрацьована організацією цілісна система націоналістичного виховання, що дає розуміння основних напрямів діяльності ОУН. У цілому Організація Українських Націоналістів виступала за систему національної, державної, обов'язкової, безплатної та єдиної школи. Національна школа, поряд із забезпеченням всебічного, гармонійного розвитку людини, мала також своїм важливим завданням сприяти вихованню української молоді в національно-патріотичному дусі. До співпраці над моральним вихованням молодого покоління, обов'язковим релігійним навчанням школярів залучалася, згідно з програмою ОУН, і українська церква.

Ці ключові завдання з метою їхньої практичної реалізації керівництво ОУН покладало на культурно-освітню реферантуру Проводу Українських Націоналістів, культурно-освітній сектор Крайової Екзекутиви ОУН, на обласні, окружні та повітові відділи організації. ОУН залучала до співпраці, насамперед на еміграції, культурно-наукові, освітянські організації та установи, широке коло національних наукових, педагогічних кадрів, які хоч і не були

пов'язані організаційними зв'язками, проте працювали над реалізацією конкретних культурно-освітніх завдань ОУН.

Самостійницька позиція, добротна теоретична та практична база, наявність професійних, досвідчених кадрів, дали змогу ОУН налагодити з початком 30-х років боротьбу за збереження української національної культури та освіти та оптимізувати процеси майбутньої системи національної освіти і виховання.

РОЗДІЛ III

БОРОТЬБА ОУН ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

3.1. Боротьба ОУН проти полонізації національної культури та рідної школи

Невід’ємною складовою діяльності Організації Українських Націоналістів з початком 30-х років XX ст. була боротьба за збереження української національної культури та освіти. ОУН спрямувала свої зусилля на працю в легальних українських культурно-освітніх товариствах та установах, на терен школи, використовуючи кожную нагоду для “розв’язання питань розбудови нашого суспільного життя у всіх його напрямках: культурі, шкільництві, вихованні молоді, ..., в дусі національно-державницької ідеології” [225].

Проведені ОУН конференції (лютий, травень, червень 1930 р.) накреслили план практичних дій [226] та вирішили проблему структурної переорганізації до цього часу ще недостатньо пов’язаних УВО і СУНМ. Крайовим провідником ОУН на західноукраїнських землях (далі – ЗУЗ) призначався колишній Комендант УВО, авторитетна постать серед усіх націоналістів сотник – Ю. Головінський.

У відповідь на колонізацію західноукраїнських земель [227], політику соціального визиску українського села, яка призводила до

масової еміграції українців за кордон [228], ОУН організовує влітку – восени 1930 року саботажну акцію [229].

Восени 1930 року польські офіційні кола проголошують нову політику Польщі на ЗУЗ, яка офіційно лицемірно була названа “пацифікацією” (“замиренням”). У завдання польських каральних загонів входило влаштування у селах загальної “ревізії”, тобто нищення культурних і матеріальних надбань українських селян [230].

Провід ОУН доклав усіх зусиль, щоб про це дізнався світ. Прес-бюро ОУН в Женеві, Берліні, Лондоні, Брюсселі видавали повідомлення про “пацифікацію” різними мовами. А в листопаді 1930 року до Ліги Націй було подано меморандум. Проте до практичних кроків Спеціальної комісії, що мала розглядати політику Польщі, не дійшло [231].

Такі умови змушують керівництво Проводу, Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів розпочати активну боротьбу в громадському секторі, щоб шляхом пропаганди національно-державницької ідеології спрямувати вектор української політики у незалежне, соборницько-визвольне русло [232]. Так, у брошурі “Наша боротьба, її мета, шляхи і методи”, виданій Виконавчим комітетом КЕ ОУН, наголошувалося на необхідності охопити всеціло організаційною сіткою громадське життя [233].

Громадській роботі ОУН присвятила багато уваги, трактуючи громадські установи не як самоціль, а як засіб для виховання загалу. Йшлося про те, щоб ці заклади давали максимум національного виховання, щоб “Просвіта”, “Рідна школа”, кооперативи, спортивні

гуртки найкраще виконували свої завдання. В результаті ОУН здобула великий вплив на цьому відтинку. Коли йдеться про низові клітини, то в деяких повітах вплив ОУН був стовідсотковим [234].

У Постановах Крайової конференції ОУН (22-23 лютого 1930р.) наголошувалося на необхідності звернути головну увагу на піднесення культурно-освітньої роботи серед загалу українського громадянства [235]. Так, в обов'язки культурно-освітнього референта ОУН входило: шкільна освіта, пропагандивно-ідеологічна, бібліотечно-пресова, культурно-мистецька робота. Він зобов'язувався вести анкетний облік і подавати щомісячні звіти про діяльність культурно-освітніх закладів, пресових видань [236]. Інструкції та плани праці для повітових відділів ОУН зобов'язували кожний відділ опановувати товариства та установи для безпосереднього впливу на маси, шукати мужів довір'я, організувати власну бібліотеку. Для чіткого виконання роботи усіма структурами, ОУН вводить з 1929 року книгу розпорядків [237].

Члени організації брали активну участь у роботі читалень “Просвіти”, завданням якої було “виховувати повновартних громадян-українців та віддавати для усіх пекучих потреб нації ... “Просвіта” мусить стояти на сторожі українського духа” [238].

Вагому підтримку “Просвіті” надавали члени СУНМ, регулярно надсилаючи до читалень доповідачів з рефератами освітньо-виховного, пізнавального змісту. Лише у м. Львові та Львівському повіті члени Союзу керували роботою 22 самоосвітніх гуртків, заснували 4 нові читальні [239]. Реалізуючи гасло “свої до своїх”,

“Просвіта” розгорнула жваву діяльність з національно-патріотичного виховання народу [240]. Так, член ОУН М. Никифорчук, освітній організатор в м. Тисмениці, провів з початком 1937 року в м.Станіславі курс освітніх інструкторів. Були присутні референти: М. Осадчук з с. Отинії, С. Орлак із м. Старі Богородчани, І. Михайлів з с. Солотвина, М. Якимців з м. Бережан та інші. Прийнято план роботи на найближчі роки, накреслено завдання по організації націоналістичної молоді в товариствах “Молода Просвіта” [241]. Слід вказати, що завдяки підтримці “Просвіти” завдячують своїм існуванням “Рідна школа”, “Сільський Господар”, кооперативи та інші просвітницькі організації [242].

На окрему згадку заслуговує праця знаних діячів ОУН – М. Дужого [243], що був довгорічним секретарем Головної Управи матірнього товариства “Просвіта” у Львові та душею всієї просвітянської роботи на ЗУЗ, і Я. Старуха [244], ініціатора та організатора освітніх курсів молоді при читальнях “Просвіти” на Львівщині, що швидко поширилися по всьому краю і стали однією з найважливіших ділянок праці читалень [245].

Наступним кроком були протиалкогольна та проти нікотинова акції, що проходили під кличами ОУН: “Не пийте алкогольних напитків! Не куріть тютюну! Бережіть Ваше здоров’я! Щадіть Ваш заробіток! Побільшайте національне майно!” [246].

Утворене в Рогатині і маючи спочатку суто локальний характер, товариство “Відродження” з початком 30-х років перетворилося у масовий рух, поставивши основним своїм завданням “визволити

український народ від впливу алкоголізму та нікотину, вважаючи це визволення конечною підоймою духовного, фізичного й матеріального двигнення і культурного розвою українського народу” [247]. Так, в Бережанському повіті в с. Конюхи в гурток товариства “Відродження” входило 40 осіб, очолювали його члени ОУН О. Семчин і В. Зенюк [248]. Гуртки товариства утворювалися і в інших селах [249].

Незважаючи на всі потуги офіційних польських властей заборонити діяльність товариства “Відродження” з причини антипольського характеру їх праці та прикриття під членством товариства українських політичних діячів [250], ОУН продовжувала боротьбу [251]. З метою практичної реалізації поставлених завдань Крайова Екзекутива ОУН накреслює наступні заходи: пропаганда шкідливості алкоголю та нікотину шляхом організації курсів, лекцій, бібліотек, з’їздів, віч; видавництво і розповсюдження книг, часописів; створення та утримання по містах і селах безалкогольних та без нікотинових готелів тощо. Зокрема, з’їзд культурно-освітніх працівників м. Станіслава (15-21 січня 1937 р.) прийняв план відродженицької компанії, що розпочалася з лютого 1937 року. Наголошувалося на необхідності організувати та виховати мужів довір’я, провести акцію серед шкільної дітвори, вкладаючи в програми виховання відродженицький зміст [252], проводити масові пропагандивні одноденки, статистику відношення інтелігенції, керівництва українських просвітницьких установ до ідеї

“Відродження”, налагодити співпрацю з освітньо-виховними організаціями [253].

ОУН ініціювала запровадження інституту мужів довір'я [254], на яких покладалася роль організаторів просвітницької роботи на селі. Про їхні завдання свідчить Правильник, виданий КЕ ОУН. На мужів довір'я покладалися обов'язки організовувати членів і симпатиків у самоосвітні гуртки, проводити освітньо-виховну та патріотичну роботу, створювати мистецькі гуртки, перетворивши їх у базу національної пропаганди, сприяти організації дитсадків, гуртків доросту, бібліотек, допомагати талановитій молоді в отриманні подальшої освіти, не забуваючи про її патріотичне виховання [255].

Надзвичайно важливим засобом активізації народу став культ символічних могил українським героям. Все це виховувало та гартувало молодь, громадскість [256]. Так, у конфіскованому Збаражською повітовою поліцією зверненні ОУН до населення від 10 червня 1935 року звучав заклик до боротьби за славні, героїчні традиції вільної України з часів козацтва: “Хочемо волі, хочемо долі, “Просвіт”, хочемо летіти як птах у вільному світі” [257]. Подібні заклики з нагоди святкування національних свят звучали у численних листівках ОУН [258].

Таємні звіти польських повітових староств, відділів державної поліції дають змогу прослідкувати щорічні статистичні дані щодо відсоткового відношення впливу Організації Українських Націоналістів на легальні українські культурно-освітні, спортивно-виховні, кооперативні товариства та установи. У них твердилося, що

ОУН проводила посилену роботу з духовного виховання українського громадянства, особливо молоді, шляхом відчитування рефератів, поширенням націоналістичних гасел, сипанням могил борцям-героям за волю України тощо [259]. Проаналізуємо на прикладі м. Станіславова і повітів воєводства позиції ОУН за 1934 і 1936 роки:

Таблиця 3.1. Порівняльний аналіз відсоткового впливу ОУН на українські культурно-освітні, молодіжно-спортивні товариства за 1934-1936 роки.

м.Станіслав	1934р.	1936р.
Українське товариство „Молода Громада” (секції клубу колишніх офіцерів УНА (Клуб старшин) та українські студентські секції)	70% і 80%	90% і 95%
Український спортивний союз	50%	70%
Товариство „Сокіл” в м.Станіславові	50%	50%
Українська реміснична бурса	30%	30%
Українське туристичне товариство „Чорна–гора”	50%	50%
Українське товариство „Охорона могил”	30%	40%

Дані з повітів Станіславського воєводства [260]		
Товариство „Сокіл”		
Саджава	70%	75%-80%
Богородчани	50%	50%
Ямниця	60%	65%
Дорогів	30%	50%
Галич	30%	40%
читальні „Просвіти”		
Галич	30%	50%
Ямниця	50%	60%
Богородчани	40%	50%

Залуків	40%	60%
Саджава	35%	50%
Дубівці	30%	40%
філії, гуртки „Рідної школи”		
Крилос	30%	40%
Галич	30%	30%
Богородчани	30%	30%
Ямниця	30%	40%
Залуків	40%	50%
Побережжя	30%	40%
„Союз Українок”		
Ямниця	30%	40%
Крилос	20%	40%
Богородчани	15%	20%
Галич	15%	30%
Саджава	20%	30%
Залуків	20%	30%

Так, в м. Жидачеві з 47 діючих філій “Сільського Господаря” [261] впливом ОУН було охоплено: близько 50% – 5 товариств; 6.45% – 6; 6.30% – 20; 6.25% – 10; 6.20% – 6.

Товариство “Взаємної допомоги українського вчительства” – діючі 3 осередки охоплені впливом ОУН на 20%.

З діючих 80 кооперативів: близько 50% – 8 товариств; 6.30% – 11; 6.25% – 25; 6.20% – 25; 6.10% – 11 [262].

Таким чином, наведені у таблиці 3.1. дані є підтвердженням практичної роботи організації, членський актив якої у вищеназваних легально діючих товариствах мав можливість не тільки проводити щоденну клопітку працю в культурно-освітній ділянці, але й виховувати українську громадськість, насамперед молодь, в дусі поставлених ОУН практичних завдань. Особливо помітно прослідковується вплив ОУН на товариства, клуби, які вектор власної діяльності спрямовували на спортивно-військове виховання. Слід вказати, що наведені цифри свідчили про зростання авторитету та впливу підпільної ОУН на західноукраїнське поспільство, тим більше, що з початком 1935 року польськими спецслужбами та поліцією було розпочато черговий планомірний наступ на ліквідацію усіх структурних ланок розгалуженої мережі організації. Також подані архівні джерела спростовують безпідставність ряду звинувачень, насамперед, політичних супротивників організації в тому, що діяльність ОУН в громадському секторі носила лише терористичний характер.

Безупинний похід польських офіційних кіл на нищення всього українського, усунення української мови з державного життя, планомірний наступ на українську початкову, середню, вищу школи змусили ОУН приділити особливу увагу боротьбі на терені школи, розглядаючи її безпосередньою боротьбою за державність.

Незважаючи на рішення вищих органів Польщі (2 грудня 1932 року Найвищий Адміністративний трибунал Польської держави ствердив, що дії шкільних кураторій під час проведення плебісциту

мали протизаконний характер, внаслідок чого з 1925 по 1933 рік близько 1000 українських шкіл були утравізовані [263] (всупереч закону) [264]. Процес нищення українського шкільництва продовжувався. У жовтні 1932 року 14 англійських послів внесли до Ліги Націй петицію, у якій звертали увагу на невиконання Польщею рішень Конференції Послів стосовно українського населення та вимогами передати справу до Міжнародного трибуналу Справедливості в м. Гаазі [265].

У цих умовах Організація Українських Націоналістів розпочинає підготовку до активної боротьби за українську освіту. У червні 1933 року в м. Берліні відбулася конференція ПУН з представниками Крайової Екзекутиви, на якій було вирішено провести масову політичну акцію проти полонізації українських шкіл [266].

Причин, що спонукали керівництво ОУН звернути свої погляди на українську освіту, було декілька:

- по-перше, в умовах боротьби за українську державність освіта відігравала роль важливого чинника у вихованні майбутніх борців за незалежність;

- по-друге, середньошкільна та студентська молодь були основним джерелом поповнення організаційних структур ОУН. Наскільки вони були ідейно загартовані, великою мірою впливало на організаційну єдність організації [267].

У Бюлетені КЕ ОУН за 1933 рік у статті ”За націоналістичний зміст виховання української молоді” наголошувалося, що “боротьба за відповідне виховання молоді є боротьбою за душу нації, за основи

її майбутнього” [268]. Керівництво ОУН розглядало шкільну акцію не тільки як оборону перед полонізацією, але і як боротьбу за виховання українських дітей і молоді в націоналістичному дусі, а в подальшому – за скріплення сил нації шляхом піднесення і поширення освіти. “Це боротьба з займанцем, його силами, із своїми внутрішньо-національними течіями і чинниками, що намагаються цю боротьбу обмежити тільки за форму, а не за зміст” [269]. Тому завдання акції полягало у широкому залученні шкільної молоді до активного спротиву владі, щоб кожний український школяр відчув відповідальність та свою причетність до боротьби за визволення.

Остаточний план дій було розроблено на засіданні КЕ в середині червня 1933 року на окремій скликаній з цією метою конференції повітових провідників організації у липні того ж року. На ній же було визначено мету акції: “не допустити, щоб окупант вже від народної школи міг отруювати українські душі угодовством, примирливістю з станом панування поляків на західноукраїнських землях” [270].

Польська шкільна адміністрація, ґрунтуючись на інформації поліції про можливі виступи українських школярів, намагалася перешкодити широкому розгортанню акції. 26 травня 1933 року Львівська шкільна кураторія видала циркуляр “У справі позашкільних виступів молоді початкових шкіл”, в якому забороняла учням без дозволу шкільних влад належати до товариств, які діють поза школою, та брати участь у різного роду демонстраціях [271].

Шкільна акція розпочалася з масового розповсюдження листівок-відозв. З цією метою ОУН випускає 6 видів листівок [272]. Так, до

українських батьків були звернені відозви “Український народе!” та “Українські батьки й матері”, в яких їх закликали вставати до боротьби спільно зі своїми дітьми [273]. У листівці до української молоді організатори акції писали:” Молоді друзі! українські школярі! Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас Вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі, вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське” [274]. “Ви, молоді українці, виборюйте для себе рідну, справжню українську школу, в якій Вас вчитиме щирий, кохаючий свою землю і народ учитель-українець, в якій Вас вчитимуть кохати свою рідну землю (Україну ... Боріться за школу, з якої Ви вийдете справжніми синами свого народу і землі, борцями за кращу долю і волю. З якої Ви вийдете хоробрими лицарями!” [275]. Для визначення форм боротьби за українську освіту було підготовлено листівку “До боротьби за душу української дитини!” [276].

Перший етап акції передбачав масове розповсюдження листівок та організацію саботажних акцій (знищення державних символів на школах, ліквідація портретів польських діячів у класах та інше) [277]. З перших днів початку нового навчального року органи служби безпеки повідомляли про численні випадки, пов’язані зі шкільною акцією ОУН. Так, у вересні 1933 року в Станіславському воєводстві в школі с. Кремидів учні знищили портрети польських політичних діячів, у с. Крилосі під час Служби Божої у церкві з хорів розкидано листівки ОУН [278]. На Волині випадки розповсюдження листівок

ОУН було зафіксовано у селах Бармаки, Рогачів, Рубче Рівненського повіту [279].

Шкільна адміністрація повідомляла і про більш серйозні форми непокори, коли батьки відмовлялися посилати своїх дітей у польські та утраквістичні школи. Наприклад, у Коломийському повіті в селах Космач, Підгайчики та інших батьки повідомили шкільного інспектора, що навчатимуть своїх дітей вдома [280]. У селі Любичі-Кузайців Рава-Руського повіту Львівського воєводства батьки, незадоволені діяльністю місцевого директора школи, відмовилися посилати дітей на навчання [281]. За інформацією поліції у с.Кобилин Збаражського повіту Тернопільського воєводства 25 українських учнів уже декілька днів перестали відвідувати школу [282]. У селі Сильне Луцького повіту Волинського воєводства близько 100 дітей не відвідували школу [283].

У цілому ж у Львівському воєводстві за серпень, вересень та жовтень 1933 року державні органи у гмінах зареєстрували 118 випадків саботажу, в 161 гміні – 174 випадки розповсюдження листівок, в 14 гмінах – 18 страйків та демонстрацій [284]. У Волинському воєводстві з серпня 1933 року по січень 1934 року органи поліції зафіксували шкільні акції: у Луцькому повіті – 28, у Рівненському – 12, Костопільському – 7, Здолбунівському – 9 та Крем'янецькому – 4 [285].

Незважаючи на широкий розмах антишкільних виступів, Крайова Екзекутива на сторінках свого органу “Український націоналіст” висловлювала деяке незадоволення її проходженням, у

першу чергу, через те, що “шкільна акція подекуди починає бути односторонньою ... Треба сильно підкреслити вимогу – активний виступ самої дітвори” [286].

З початком 1934 року шкільна акція вступає в другий етап, який характеризувався більш активними та відкритими виступами української молоді проти шкільної адміністрації. Підтвердженням цього служить інформація служби безпеки Львівського воєводства, яка була розіслана 21 березня 1934 року всім повітовим старостам. Зокрема, в ній говориться, що Закордонний Провід ОУН видав КЕ ОУН на ЗУЗ директиву в справі продовження шкільної акції з огляду на те, що попередній етап дав позитивні результати. Інструкція передбачала розширення і поглиблення акції, доручала своїм членам вести підготовку молоді до більш відкритої боротьби шляхом страйків, демонстрацій тощо. Місцеві організації ОУН були зобов’язані визначити спеціальних інструкторів, які б налагодили зв’язок з дітьми та керували їх виступами [287]. Такі масові акції було проведено, зокрема протягом лютого – травня 1934 року в с. Сташевичі Самбірського повіту [288], у с. Скнилові Львівського повіту [289], м. Яворові [290].

У той же час, поряд з окремими неорганізованими виступами починають створюватися під гаслами ОУН таємні учнівські організації. У червні 1934 року органи поліції викрили учнівський гурток “Воля – Суспільність”, який діяв у школі с. Володзі Краснянського повіту Львівського воєводства. Члени “Волі – Суспільності” називали себе “Дорости”, членські внески складали 2

гроші, при організації діяла нелегальна бібліотека. За створення гуртка та знищення 14 портретів польських діячів учнів виключили зі школи [291]. У школі с. Залісці Біберського повіту також було розкрито таємний гурток “Діючий освітній кружок”, який нараховував 12 чоловік. Гурток випускав щомісячний листок “Наш фронт”, очолював формування учень фахової школи у м. Ходорові Д. Гошовський [292]. Аналогічна учнівська організація діяла в с. Боянці Львівського повіту, члени якої займалися розповсюдженням листівок ОУН та проводили антидержавну агітацію [293].

Про те, що боротьба української молоді набула широкого розмаху, свідчить циркуляр Львівської шкільної кураторії від 18 лютого 1935 року “До шкільних інспекторів у справі антишкільних виступів на теренах школи” [294], у якому наказувалось інформувати про всі антидержавні та антишкільні виступи у школах чи поза школами, пов’язані з викладанням польської мови, історії та релігії.

Таким чином, ОУН вдалося шляхом організації підпільних гуртків серед учнівської молоді виконати основне завдання акції – створення умов для постійної та організованої боротьби за українську школу.

Польський уряд жорстоко розправлявся з учасниками акції. Хвиля арештів і судів прокотилася у Львові, на Стрийщині, Біберщині, Чорткові та інших містах. Великий процес, що закінчився ув’язненням 21 підсудного, відбувся в Перемишлі [295]. Терміни ув’язнення засуджених складали в цілому 82,5 років [296].

Зазначимо, що шкільна акція ОУН була піддана критиці всіма легальними українськими партіями. Центральний Комітет УНДО опублікував 9 жовтня 1933 року резолюцію в справі шкільної політики і т.зв. шкільних саботажів, у якій визнав їх “недоцільними та шкідливими для української справи...” [297]. На наш погляд, позиція легальних українських партій пояснюється передусім намаганням не допустити відновлення польських репресій, які пошкодили б, у першу чергу, діяльності українських господарських організацій. Проте надії частини західноукраїнського партійно-політичного істеблішменту на співпрацю з польською владою виявилися оманливими. Зокрема так звана “нормалізація” українсько-польських відносин, на яку мали надію українські політичні сили і насамперед УНДО, що проводило переговори, була використана польським урядом тільки для зняття напруги та призупинення боротьби українського населення проти польської асиміляції. Підтвердженням того, що політика “нормалізації” не передбачала поліпшити становище української освіти, стало проходження шкільного плебісциту 1937 року, який розглядався польськими державними органами не тільки як освітній захід. Уперше поряд з участю поліції активну роботу проводило військове міністерство. Це пояснюється передусім намаганням польського уряду попередити будь-які політичні виступи українського населення на ниві шкільництва, щоб таким чином запобігти широкому розгортанню національної боротьби. Проте кількість українських шкіл і надалі продовжувала невпинно зменшуватися [298].

У цих умовах Організація Українських Націоналістів розпочинає черговий етап шкільної акції. Так, державна поліція інформувала, що в 1936 році в с. Радче Станіславського повіту діти першого класу відмовилися навчатися польською мовою, керівник школи повідомляв, що всі діти перед вступом у школу виховувалися в українському дитячому садку. Поліція, яка розпочала слідство у цій справі, вияснила, що дитячий садок у с. Радче нараховував 40 дітей у віці від 4 до 7 років, управителькою якого була відома член ОУН Ольга Шандрівська з м.Станіслава, а також студент теології Михайло Остап'юк, який проводив заняття з релігії та історії України [299]. У травні 1937 року польський суд засудив О. Шандрівську та М. Остап'юка за націоналістичну агітацію серед дітей відповідно до 8 та 10 місяців ув'язнення [300]. Цей факт є свідченням того, що ОУН у своїй діяльності використовувала не тільки саботаж як одну з форм боротьби, але й віддавала перевагу тривалій просвітницькій роботі серед дітей, починаючи ще з дошкільного віку.

Тільки за 7 місяців 1936 року на теренах Львівського шкільного округу поліція викрила в с. Заболотові Коломийського повіту українську нелегальну молодіжну організацію "Червона калина". У с. Гірне Стрийського повіту було організовано страйк проти директора школи, в результаті якого на уроки не з'явилося 25% учнів. У Тернопільському, Стрийському, Турківському та інших повітах й надалі в школах знищували портрети польських діячів [301].

Таким чином, шкільна акція ОУН, незважаючи на її несприйняття українськими політичними колами, увійшла в історію українського визвольного руху як одна з не багатьох, у ході якої на боротьбу піднялися спільно діти та їх батьки. Хоча учасників акції було жорстоко покарано, український народ відчув свою національну силу, усвідомивши, що тільки активною боротьбою можна здобути свободу. Для українських школярів акція стала першим уроком боротьби за свої права і залишилася згадкою на все життя як боротьба проти нищення своєї духовності, мови, культури. Більшість з них з часом стали в ряди борців за незалежну Україну [302].

Водночас Організація Українських Націоналістів вела активну боротьбу за розбудову українського приватного шкільництва, зокрема в товаристві “Рідна Школа”, що стала для української громадськості ідейним та організаційним центром у розбудові національної освіти [303]. На шпальтах націоналістичних пресових органів ОУН постійно виступала із зверненнями до української громадськості, господарських організацій з метою надання фінансової допомоги рідній українській школі; закликала сприяти створенню в кожному селі гуртка “Рідна Школа”, вважаючи проблеми виховання молодого покоління одними з найважливіших у житті нації, як державної, так і бездержавної, “бо яка молодь – таке майбутнє нації” [304]. Так, у звіті Бережанського старости до Тернопільського воєводського уряду повідомлялося про демонстрацію, організовану націоналістами з приводу заборони гуртка “Рідна Школа” в м. Бережанах [305]. Аналогічні виступи,

керовані ОУН, з приводу закриття гуртків товариства, пройшли в Зборівському повіті, про що йдеться у звіті місцевого старости [306]. У 1939 році у 55% українських місцевостях Галичини діяли гуртки “Рідної Школи”, членами товариства було близько 105 тис. чол., на його утриманні знаходилися 33 початкові школи, 12 гімназій та 11 ліцеїв [307].

Загалом у 1939 році в Західній Україні діяли 5 державних українських гімназій і ліцеїв та 3 з паралельними українськими відділами, 12 приватних гімназій товариства “Рідна Школа”, 3 приватні гімназії СС Василянок, одна гімназія товариства “Український інститут для дівчат у Перемишлі” та дві приватні гімназії на Волині [308]. Саме в їхніх стінах було виховано майбутніх борців за незалежність та українську інтелектуальну еліту. Для прикладу, із 40 випускників 1939 року Станіславської української державної чоловічої гімназії 18 стали активними учасниками визвольних змагань ОУН (УПА, 15 змушені були емігрувати [309].

3.2. Націоналістичний рух в умовах боротьби з русифікаційними процесами радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях

Із встановленням радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях, система освіти зазнала корінної реорганізації. Радянська влада, на відміну від польської, проводила політику українізації в галузі освіти, цим самим переслідуючи ряд цілей: 1) розширити мережу шкіл, що передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками з виразним ідеологічним підґрунтям; 2) отримати масовий загін пропагандистів радянського способу життя, підготувавши і перепідготувавши вчителів з місцевих жителів; 3) охопити ідеологічним впливом доросле населення, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних; 4) закласти основи широкого запровадження в майбутньому російської мови переведенням шкіл з польською мовою навчання на українську.

Уже 3 жовтня 1939 року нова влада почала вносити зміни до навчального та виховного процесу і особливо в діючому учительському корпусі [310]. Наступним етапом на шляху освітніх перетворень була поява 4 березня 1940 року Постанови Раднаркому УРСР про завершення в основному реорганізації освіти в Західній Україні [311]. Народні школи I ступеня переведено на початкові (4 кл), II і III ступенів – на неповну середню (7 кл.), гімназії, ліцеї на середню (10 кл.). Усі школи переходили на утримання держави. Навчання оголошувалося безплатним.

Тоталітарний режим послідовно виконував й інші завдання. Здійснювалася масова деполонізація освіти. Так, в 1936/1937 роках – 52,8% учнів українців навчалися в польських школах, 40,9% – в утравістичних, 6% – в україномовних [312]. Унаслідок проведених перетворень в 1939/1940 роках чисельність українських шкіл складала 5596, польських – 922. Проте поряд з деполонізацією шкіл невпинно йшов паралельний, не афішований процес відкриття російських шкіл [313]. Дуже швидко стали реальністю слова однієї вчительки: “Ви товариші, прикладайтеся пильніше до науки російської мови. Бачите, тепер у вас тут усе ведеться по-українському, але за два-три роки панівною мовою буде російська ...”[314].

Класова свідомість цінувалася більше за сумлінність у навчанні. Історик О.Домбровський влучно зауважив: “Назовні відбувалася ніби “українізація” Львова, так і університету, ..., але в дійсності поглиблювався з кожним місяцем невмолений процес советизації ... Так само було й на провінції ...” [315].

Загалом у західних областях України в 1940/1941 навчальному році було 7313 шкіл, у тому числі початкових шкіл – 4571, семирічних – 2420, середніх – 322, в них навчалось 1364762 учні [316].

Незважаючи на досягнення помітних результатів у галузі освіти, все більшого розмаху набувала формула офіційної радянської політики в духовному житті – партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури, “гонитва” за кількісними показниками,

що не могло не позначитися на якості навчання. Таким чином, на основі впровадження радянських державних програм та заідеологізованих підручників і посібників невпинно проходив процес уніфікації, русифікації українських шкіл.

Партійно-державна монополія на розвиток культури, що встановилася з приходом режиму на ЗУЗ, теж мала ряд суттєвих особливостей. Передусім тоталітарний режим разом з репресіями широко застосовував пропагандивно-психологічний вплив на населення. Владі доводилося попервах урахувувати складність ідеологічної ситуації на західноукраїнських землях, де існували довголітні демократичні традиції, і багатопартійність була звичною. Зокрема, лише на території Львівського воєводства за польської влади працювало 565 націоналістичних клубів, а при них діяло 1385 бібліотек, було понад 70 молодіжних організацій [317].

Для масової агітації серед населення влада використовувала вибори до Рад різних рівнів [318]. Організація Українських Націоналістів повела боротьбу проти виборів. Так, під час одного зібрання, що проводила влада, у клубі села Боголюби Луцького району були розігнані агітатори, а жителі розійшлися [319].

Дослідник радянської історії Р.Конквест, аналізуючи культурні процеси тоталітарного режиму, підкреслював, що ідея незалежної української державності або вільного розвитку української культури, невідконтрольної Москві, завжди залишалася під заборонаю [320]. Підтвердженням цьому є архівні джерела так званого особливого

сектору, таємної папки, що призначалися для партійних функціонерів найвищого рангу.

Будучи “тотальним” контролером усіх сфер суспільного життя, партія проводила чистки бібліотек, книготоргових мереж від шкідливої літератури в “якій вміщено статті, промови, уривки, цитати, портрети ворогів народу з вихвалянням та популяризацією їхніх творів, зразки “творів” буржуазних націоналістів” [321]. Постанова ЦК КП(б)У від 31 жовтня 1939 року зобов’язувала Головліт УРСР затвердити подані списки про вилучення шкідливої літератури [322].

Результатом масового вилучення “антинаукової, націоналістичної літератури” було те, що більшість бібліотек [323] за браком книг змушені були закриватися.

Загалом, у Тернопільській області станом на 1 вересня 1940 року працювало 2 обласні бібліотеки, 15 міських, 26 районних клубів, 30 сільських стаціонарних бібліотек (30 тис. книг і 50 тис. читачів) [324]. У Станіславській області діяли 596 бібліотек та 798 клубів [325]. На культурні потреби Волинської області бюджет виділяв на 1940 рік 2700000 крб. [326].

У 1939 році було закрито всі українські культурно наукові, освітянські, громадські установи. Рядом етапів ліквідовано Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), фактично незалежна українська академія наук. 14 січня 1940 року Надзвичайні збори НТШ ухвалили розпуск товариства [327].

Фактично все національно-культурне життя західних українців завмерло. Спогади отця Павла є наочним прикладом поведінки нової влади: “ Першої осені 1939 року приїхав у село представник райвно, щоб дізнатися, де розміщується читальня, бібліотека, зайшов до хати бібліотекаря М. Швайки, забрав у мішки всі без винятку книжки (окрім тих, що були в селі на руках) і в районі їх спалив, як небезпечні для держави. Світле і організоване життя в селі завмерло: не було читальні “Просвіти”, спортивно-гімнастичного товариства “Луг”, не було ні драматичного, ні жіночого та інших гуртків ...” [328].

Закрито усі національні пресові та журнальні видання. У 1940 році діяло 53 газети, проте від полеміки, що була раніше звичним явищем не залишилося й сліду [329]. Визначальною рисою духовного життя ставала одноманітність.

Тоталітарний режим не випускав з поля зору творчу інтелігенцію, що перебувала під особливим ідеологічним тиском. 22 жовтня 1939 року у Львові створено організаційний комітет Спілки письменників України на чолі з П. Панчем [330]. Перед відповідними органами детально аналізувався склад письменників Західної України, в основі оцінки яких виступали такі критерії, як творча спрямованість, політична приналежність, національність.

Архівні документи дають змогу прослідкувати численні зловживання службовим становищем партійних державних радянських працівників [331], що викликало закономірний спротив народу, а отже, і ОУН. Так, у м. Стрию 27 листопада 1939 року загін

червоноармійців приступив до виселення священників. У знак протесту біля будинків священників зібралося понад 2 тисячі поляків з вимогами не закривати костьолів, дитячих будинків, не виселяти монахинь [332]. У м. Володимир-Волинську синагогу використано під швацьку майстерню, а також знято дзвін із дзвіниці діючого костьолу [333].

Таким чином, принесена в Західну Україну тоталітарна політична система не носила спеціального окупаційного характеру. Впадає в око специфічний кадровий склад керівних органів, де практично не було місцевих жителів. А за тоталітарного режиму, як відомо, будь-який адміністратор несе відповідальність тільки перед вищим за нього начальством і по відношенню до підлеглого населення, незалежно від походження, виступає як свого роду окупант. Стовідсоткове заповнення вищого ешелону влади в західних областях України відрядженими зі сходу кадрами значною мірою диктувалося швидким темпом перетворень. Виховання місцевої номенклатури, в основному, мало відбуватися пізніше, при повнокровному функціонуванні вже сформованої “варягами” політичної системи [334].

У цілому кількість жертв масових репресій на Західній Україні у 1939 – 1941 роках сягнула страшного підсумку (10-12% від загальної кількості населення [335]. (За інтенсивністю це перевищувало загальносоюзні показники) [336].

Організоване підпілля ОУН з приходом Червоної Армії виступило на боротьбу з тоталітарним режимом, залишившись з

кінця 1939 року єдиною реальною політичною силою у національно-визвольному русі.

ОУН виявилася єдиною силою, яка виступила проти жорстокої “радянизації” західноукраїнських земель. С. Бандера та його спільники з Крайової Екзекутиви розробили план діяльності ОУН за нових умов: “На першому місці поставлено: розбудова мережі і дії ОУН на всіх територіях України, що опинилися під більшовиками; план широкої революційної боротьби при поширенні війни на території України і незалежно від розвитку війни; проти акція на випадок масового знищення більшовиками національного активу (ЗУЗ)” [337].

Нові сподівання, пов’язані зі зміною міжнародної ситуації, сприяли розбудові підпілля [338]. Проведено реорганізацію і на посади висунуто нових, не запідозрених людей. Щотижня в умовах суворої конспірації відбувався засідання організації, де йшов обмін інформацією, розроблялися плани протидії заходам нової влади. Розширилося коло симпатиків ОУН і прийом в ряди організації молоді [339]. Утворювалися ланки у селах, до того не охоплених мережею ОУН, відбувалися зустрічі і наради окружних та повітових провідників, проводився обмін керівного персоналу між крайовими організаціями та активом, що перебував у Генерал Губернаторстві. Провідник КЕ ОУН на ЗУЗ І. Климів-Легенда видав наприкінці 1940 року розпорядження, за яким усіх членів організації, що перебували на нелегальному становищі і були незадіяні в конкретній роботі, висилали в означені райони. А в жовтні 1940 року, намагаючись

зберегти кадри, Провід, що базувався у Кракові, наказав оунівцям, які знаходилися на нелегальному становищі, перейти через кордон до Генерального Губернаторства [340]. Саме на території Генерального Губернаторства, куди ввійшли українські етнічні території на захід від Бугу та Сяну [341], в зазначений період зосередилося організоване культурно-освітнє життя. Зокрема 17 листопада 1939 року українці надіслали меморандум генеральному губернатору, райхміністру д-ру Франку в м.Кракові з вимогами “вільного національного розвитку в економічному і культурному відношенні,..., створення єдиної організації українців” [342].

При Українському Центральному Комітетові, на якого покладалися функції керівного органу українців у Генеральному Губернаторстві, гуртується основна українська політична і громадська діяльність. Постає діловий осередок ПУН-ОУН під назвою “Організаційне бюро” під керівництвом О. Сеника-Грибівського. У м. Кракові перебувала ціла група членів Проводу Українських Націоналістів: ген. М. Капустянський, полк. Р. Сушко, д-р О. Ольжич, Ю. Вассиян, З. Книш та інші. Здійснено реорганізацію ПУН відповідно до планів назріваючої війни. Замість “Організаційного Бюро” постає тричленний секретаріат у такому складі: перший секретар для Центральних і Східних земель України – О. Ольжич, другий – для Західної України – З. Книш, третій – на всі позаукраїнські землі – В. Мартинець [343].

Роки радянської окупації на ЗУЗ вкотре підтвердили правильність самостійницької, державницької позиції Організації

Українських Націоналістів. В умовах прихованого терору і репресій, русифікації національної культури, освіти, організація проводила боротьбу усіма можливими засобами, паралельно розбудовуючи національно-культурне життя українців у тих місцях, де на це була можливість. Період з 1939 по 1941 роки було використано ОУН для пропаганди національно-державницької ідеології серед загалу українського громадянства, створивши цим самим міцну базу організації на майбутнє.

3.3. Боротьба українських націоналістів в культурно-освітній царині в умовах фашистського окупаційного режиму “нового порядку”

У травні 1941 року Провід ОУН(б) ухвалив ряд конкретних заходів, що були викладені в “Політичних вказівках” і мали бути реалізовані на випадок війни між нацистською Німеччиною та СРСР. Необхідно зазначити, що політичні партії того часу, які репрезентували українські еміграційні політичні осередки, подібних рішень не приймали. Наголошувалося, що “ОУН використає війну з СРСР для розгортання боротьби за суверенну соборну Українську Державу, для прискорення її здобуття” [344].

Початок військових дій між гітлерівською Німеччиною і СРСР Організація Українських Націоналістів зустріла у всеозброєнні. ОУН у цей складний час змогла піднятися вище власних внутрішніх амбіцій, закликавши всіх українців консолідуватися і ставати до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу [345]. Організація виступила з вимогами усунути з українського національного життя явища всякого розкладу та внутрішніх міжусобиць, залучити до співпраці всі національно-патріотичні сили поза партіями та їхніми програмами, висунути на керівництво національним життям визнаних народом лідерів, створити єдину репрезентацію українців у Європі [346].

Передусім офіційно задекларовано самостійницьку позицію організації, яка у своїй діяльності керуватиметься насамперед загальнонаціональними інтересами України. “Ми боремося за УССД,

а не за чужі імперіалізми, що державну самостійність і соборність України не визнають. Не заміна одного окупанта на іншого, а Самостійна Україна. Не надія на допомогу і ласку чужих імперіалістичних сил, а власні організовані сили – це наша орієнтація” [347]. Українство є проти всякого поневолення [348]. До консолідації українського суспільства закликав митрополит А. Шептицький у своєму зверненні до полк. А. Мельника [349].

Керівництво ОУН висловилося за створення всеукраїнського представницького органу, куди б увійшли всі українські політичні партії та середовища, який би виконував консолідуючу роль серед патріотичних сил українства [350]. У початковий період це важливе завдання покладалося на створений 22 червня 1941 року Український Національний Комітет (УНК) на чолі з д-ром В. Горбовим. У виданому УНК “Меморіалі” зазначалося, що український народ прагне Самостійної Української Держави [351].

Чітка самостійна позиція організації, проведена в попередні роки, значна національно-патріотична виховна робота стала з початком липня 1941 року могутнім фактором вияву її творчих потенцій, що знайшло своє яскраве втілення в організації боротьби на культурно-освітньому фронті в умовах фашистського окупаційного режиму “нового порядку”.

З великим піднесенням зустріло українське громадянство проголошення 30 червня 1941 року у Львові Акту відновлення незалежності Української Держави [352]. Так, жителі Підгасцького повіту що на Тернопільщині у своєму зверненні, яке підписали

більше 450 чоловік, висловлювали тверду впевненість, що український народ буде самостійним, від нікого незалежним господарем на своїй землі, що єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили [353]. 3 липня 1941 року Президія Всенародних зборів українців м.Тернополя і околиць на чолі з о. І. Пасікою, Й. Кузьмійчуком, Р. Цегельським, В. Трачом, вітаючи проголошення УССД, заявила про своє “однодушне і беззастережне підпорядкування програмово-політичним напрямним ОУН” як єдиної сили, спроможної консолідувати всі верстви українського народу і спрямувати їх на будівництво незалежної Української Держави [354]. У звіті з Північно-Західних українських земель до Проводу ОУН від 27 липня 1941 року зазначалося про багатотисячні демонстрації українських громадян на підтримку державності організації, яка, згідно з даними, обіймала в терені близько 1000 осель, 7000 членів, прихильників – 80% населення [355]. Зазначимо, що ці заяви супроводжувалися звітами про активну працю в громадському секторі, про необхідність налагодити в кожному селі культурно-освітню роботу серед дітей та дорослих, організовувати читання з історії України [356]. Так, відділ освіти м. Кам’янка Струм під керівництвом О. Кесаревича на кінець липня 1941 року провів реєстрацію вчителів району, списки дітей шкільного віку, організував культурно-освітню працю вчителів серед дітей та дорослих. Відновив роботу гурток взаємної допомоги українського вчителства. Відділ суспільної опіки на чолі з Т. Литвиним і о. Є.

Дмитруком налагодив збір коштів і продуктів для дітей-сиріт, вдів. Зокрема, з 31 липня 1941 року почав працювати дитячий садок під проводом сестер служебниць [357]. У звітах з Житомирщини наголошувалося на недостатній кількості культосвітніх працівників [358]. Підкреслювалася важливість виховної ролі церкви [359].

На переломі 1941– 1942 років, проведений тоді статистичний облік показав, що підпільна мережа ОУН в Україні, яка була підпорядкована Революційному Проводу (ОУН(б). – Авт.), охоплювала 12 тисяч членів і 7 тисяч юнацтва [360].

Важливо наголосити, що національно-державницька, культурно-освітня діяльність мала носити, згідно з планами ОУН, всеукраїнський характер. Це і було одним із основних завдань Похідних груп ОУН. [361]. Перед організацією постали нагальні завдання: розбудувати організаційну сітку; провести організацію всіх ділянок українського життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких кіл Наддніпрянщини, які пройшли тривалий етап насильницької русифікації [362]. Суттєво відзначити, що члени Похідних груп ОУН рідко коли займали важливі пости в адміністрації, оскільки основним завданням було дати поштовх до організаційної праці місцевому населенню, ставлячи фашистську окупаційну адміністрацію перед доконаними фактами організації української адміністрації та культурного життя країни [363].

Організація Українських Націоналістів направила на Велику Україну свої найкращі сили: О. Ольжича – керівника всієї роботи на ЦСУЗ [364], М. Капустянського, інженера О. Бойдуника, М.

Сціборського, О. Сеника-Грибівського, а також провідних динамічних членів організації – Я. Оршана-Чемеринського з дружиною Д. Гузар, І. Рогача, П. Олійника, О. Штуля, Я. Шумелду, І. Ірлявського, О. Яценка, О. Телігу з чоловіком Михайлом, В. Яхно, М. Михайлевича, Петренка-Кузьмика та багатьох інших. Значна кількість членів ОУН прибула в складі Буковинського Куреня [365]. Кадри організації поповнювалися місцевими патріотичними силами, що стало запорукою більших успіхів та досягнень ОУН, забезпечивши тяглість боротьби [366].

Архівні джерела дають нам цікаві спогади учасників груп. Так, один з учасників Південної групи занотував свої враження: “Людей уже знаємо, вміємо до них підійти, навіть молодь вже наша, бувають гострі дискусії ... Тому стає мені ясным те, чому кожний наїзник більше боїться національного відродження, чим господарського. Думаю, що розростеться той гін до повного національного життя краще чим у нас, бо там є широчінь і розмах та ще велика таємна сила з глибин землі, що дає почування господаря на власній загороді” [367]. Однак незабаром зустрічі із братами з Великої України привели керівництво ОУН до розуміння необхідності вдосконалення власної програми, особливо в соціальній сфері, зняття ряду гасел, які найчастіше не знаходили розуміння у наддніпрянців (зокрема гасло “Україна для українців” замінено на “Свобода народам! Свобода людині!”).

Окреслюючи напрями культурно-освітньої роботи ОУН на Наддніпрянщині, виділимо ряд етапів: 1) від серпня 1941 – по 7 січня

1942 року (період багатообіцяючої культурно-освітньої роботи); 2) 7 січня 1942 – по 1 вересня 1942 року (перехід у підпілля, масові арешти і страти культурників, введення до мережі ОУН т.зв. летючих інспекторів, які мали контролювати існуючу організаційну мережу, шукати нові кадри, конференції в м. Почаєві, м. Проскуріві, м. Києві – тактика політично-революційної дії); 3) 1 вересня 1942 – по 6 липня 1943 року (питання підготовки “одинки”, тобто тих кадрів, які залишилися у підпіллі) [368].

На початковому етапі головними пунктами просування ОУН на СУЗ [369] стали Рівне та Житомир. Вже з другої половини літа 1941 року розгорнуто на східноукраїнських землях культурну працю, переважно пропагандивного та організаційного характеру. Праця ця, пов'язана з іменем А. Демо-Довгопільського та інших, виявилася передусім у доповідях, сценічних виставах і друкованому слові. Значну національно-виховну роль відіграло засноване У. Самчуком у Рівному видавництво “Волинь” з пресовим органом цієї ж назви [370].

Найважливішим тереном для опанування лишався, проте, Київ. Поставлено наступні завдання: 1) налагодити контакти з українськими громадськими, науковими, культурними колами; 2) організувати якнайшвидше всі середовища українства в галузях духовного та матеріального життя; 3) налагодити контакти з місцевими кадрами; 4) заснувати Київську Міську Управу, досягнути в адміністративних органах якомога більшої участі українців [371].

Мистецькі та фахові культурні сили зосередилися протягом кількох тижнів по окремих спілках: Письменників (голова О. Теліга, секретар І. Ірлявський), Образотворчих митців, Музичній, Спілці вчителів. У перспективі вони мали розгорнутися у всеукраїнські [372].

Розпочато створення відповідних культурних закладів. Зокрема при міській, а пізніше при обласній Управі засновано секції мистецтва, шкільництва і позашкільної освіти, що мали своїм завданням опікуватися не тільки матеріальними та організаційними справами культурного життя Києва та провінції, але й включатися (через спеціальні комісії) до праці над виробленням засадничих норм з вищеназваних ділянок. Вищим регулюючим органом стала Українська Національна Рада [373]. Планувалося створити при ній у грудні 1941 року Генеральний Секретаріат з окремим секретарем з культурно-освітніх справ, як вищий виконавчий орган на СУЗ, а в перспективі на всю Україну [374]. Лише масові репресії та арешти окупаційної влади не дали змоги сповна втілити ці рішення в практичній площині.

Важливу духовно-ідейно-організаційну роль відіграло “Українське Слово” у Києві, поставивши завдання “повернути всі прошарки української людности до національно-державницького думання” [375]. Редактором газети став член ОУН І. Рогач, разом з ним в редакційну колегію входили: І. Ірлявський, П. Олійник, Оршан-Чемеринський, Яковенко, О. Штуль, М. Ситник, О. Теліга. Нерегулярно виходив додаток “Література і мистецтво”, редагований

М. Ситником. Згодом його замінили “Літаври”, редактором яких стала О. Теліга. Їх вийшло всього чотири номери [376]. Власне, газета стала трибуною боротьби ОУН за національні ідеали. Незважаючи на постійну цензуру фашистської окупаційної влади, “Українське Слово” висвітлювало всі ділянки державної творчості, практичні завдання в площині підготовки народу до державного життя. Так, пропагуються героїчні традиції боротьби українського народу за власну державність, часи, коли ця державність була фактом; заклики до громадянства організовуватися для допоміжних акцій, переборювати більшовицький нігілізм, до милосердя і співчуття, відновлення забутих традицій українського меценатства часів Петра Могили, Івана Мазепи, що в умовах окупаційного режиму мало також сприяти збереженню біологічної сили нації, десятків і сотень тисяч поранених, полонених, обездолених дітей і сиріт, зберегти українську молодь від насильного вивозу на роботу в Німеччину [377]. Національно-патріотична праця діячів “Українського Слова” була одним з тих гранітних каменів, що міцно лягали в забудову майбутньої Української держави.

Наступним кроком було відновлення роботи Академії Наук. 20 жовтня 1941 року – на нараді за участю відомого вченого-історика, професора, голови Київської Міської Управи О.П. Оглобліна, обраного нового президента УАН, знаного вченого-хіміка, академіка В.О. Плотнікова. На потреби Академії виділялося 44000 крб. та 19989 крб. на оплату тимчасовим працівникам [378]. З ініціативи ОУН засновано Інститут студій української визвольної боротьби під

керівництвом генерала М. Капустянського [379]. Пожвавилось українське церковне життя. Для керівництва церковними справами створено Раду УАПЦ [380]. З метою надання суспільної допомоги створено Український Червоний Хрест [381]. Зокрема, у Львові його очолив д-р М. Григорчук [382]. УЧХ організував широку рятівну акцію допомоги полоненим, обездолим дітям-сиротам, цілому ряду наукових робітників і заслужених діячів [383].

Аналізуючи культурно-освітню працю Організації Українських Націоналістів у Києві, мусимо відзначити вагомий внесок у її практичну розбудову культурно-освітньої реферантури ОУН. Завданням культурного сектора ОУН в Києві було наступне:

- заманіфестувати в духовній ділянці ідеї українського націоналізму і стати до боротьби з окупантами;
- показати, що український націоналізм є цілісною системою із своїм світоглядом, світовідчуттям і своїм підходом до суспільно-політичних і культурних явищ, що Україна – це зовсім не “німецька інтрига”, а реальність, яка бореться за свою незалежність з кожним окупантом [384].

Праця ОУН на культурному фронті розвіяла всі теорії про “нездібність українців до державного життя”, про брак інтелігенції, про нашу анархічність, брак організаційного хисту, карності, солідарності, національної свідомості. Саме у ділянці культурного життя культурно-освітній сектор ОУН набув широкого розросту, провідні становища були здобуті його членами завдяки яскравим

індивідуальностям, талантом та здібностями, ентузіазмом до праці в умовах, де іншим опускалися руки.

Згідно з планами керівництва ОУН, наступним кроком на шляху піднесення культурно-освітньої роботи було завдання відновити у всеукраїнському масштабі розгалужену мережу культурно-освітніх, спортивних, молодіжних, господарських організацій та установ на зразок раніше існуючих в Західній Україні, які в умовах окупації були чи не єдиними осередками національно-державного виховання [385]. Так, 1 серпня 1941 року у Львові відбулася спільна нарада представників “Просвіти”, “Січі”, студентських організацій та Жіночої Служби України [386]. Вирішено узгодити працю всіх товариств, виробити напрямні роботи, видати докладні інструкції для низових клітин [387] і спільними зусиллями так налагодити їхню працю, щоб протягом місяця в кожному селі та місті вони відновили свою діяльність [388]. Так, з метою створення центрального керівництва, над спонтанно відновлюючими свою діяльність культурно-освітніми осередками, головний відділ пропаганди ОУН наказом від 19 липня 1941 року зобов’язав о. С. Сапруна, інженера В. Гофтковича наступному: 1) організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях під назвою “Просвіта” Крайовий Інститут Народної Творчості та Виховання у Львові, підготувати статут; 2) накреслити напрямні праці в краю, підпорядкувавши всі сільські, районні й обласні осередки Крайовому інституту; 3) призначити в кожному осередку довірених осіб для контролю за роботою, забезпечивши за ними всі

технічні й економічні засоби праці; 4) опечатати всю літературу комуністичного й польського шовіністичного змісту; 5) узгоджувати зміст діяльності з Українським Інститутом Націоналістичної Освіти у Львові [389], утвореного з ініціативи Організації Українських Націоналістів, установчі збори якого були призначені на 10 липня 1941 року [390].

Усі повіти Галичини й частково Волині були охоплені акцією відновлення товариств “Просвіта” [391]. Принагідно зазначити, що цей процес мав всеукраїнський характер, у якому значну роль відіграли Похідні групи ОУН. Відновила власну діяльність і централь “Просвіти” у Львові. Актами з 17 і 22 липня 1941 року Міська Управа м.Львова признала за “Просвітою”, як Краєвим Інститутом Позашкільного Виховання і Народної Творчості все рухоме й нерухоме майно обласного дому народної творчості та всіх підлеглих йому палаців культури і клубів [392].

У відповідності з цими актами, Головний Відділ “Просвіти” видав ряд доручень і вказівок, згідно з якими відновлювали працю філіали (окружні осередки) і низові (місцеві) читальні, внесено ряд нових положень до статуту товариства. Так, читальня “Просвіти” в селі ставала місцевою установою позашкільного виховання і народної творчості. Виділ “Просвіти” із 7 членів, вибраний загальними зборами, було перейменовано у Провід “Просвіти” теж із 7 членів. Провідна Комісія (виборна і складалася з 3 членів. Отже, переформування низових клітин без жодних окремих заходів ставало фактом з моменту затвердження статуту. Філія “Просвіти” в

окружному осередку, що за старим статутом була безпосередньою ланкою між централею і читальнями, відтепер переймала функції окружного осередку позашкільного виховання і народної творчості. Керуючим і виконавчим органом ставав інспектор окружного осередку ПВНТ, що мав працювати за допомогою підпорядкованих йому співпрацівників-інспекторів, по-одному на кожний район в окрузі [393]. Централь, осередки, місцеві читальні співпрацювали з Українським Інститутом Націоналістичної Освіти [394].

Заборонені радянською владою осередки “Просвіти” на Наддніпрянщині утворювалися зразу ж після відходу радянських військ і, як уже зазначалося, біля їх джерел стояли члени Похідних груп ОУН. Суттєво наголосити, що на відміну від різних громадських організацій, що існували напівлегально або ж нелегального, осередки “Просвіти” діяли легально і найчастіше були центрами не тільки культурного, але й суспільно-політичного життя [395]. Так, у повідомленні командуючого поліції безпеки і СД до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 року про “Український рух опору” зазначалося: “Робляться спроби проникнення прихильників Бандери в культурні, наукові та інші організації з метою спрямування їх діяльності у націоналістичному дусі. Особливу увагу приділяє бандерівський рух українському культурному об’єднанню “Просвіта” [396]. На зв’язок між ОУН(Б) і харківською “Просвітою” вказувало харківське відділення поліції безпеки та СД [397].

При “Просвіті” активно працювали секції: антибільшовицької пропаганди, шкільна, жіноча, юнацька, церковна, друку, агрономічна

та інші [398]. Зокрема, харківська “Просвіта”, яка разом із створеним нею “Домом національної культури” налічувала близько 600 членів, мала ряд галузевих відділів: комітет українського купецтва, товариство науки і техніки, газету “Нова Україна”, єпархіальне управління [399]. Реалізуючи ідею утвердження національної свідомості на культурному фронті, харківська “Просвіта”, яку очолював професор історії Дубровський, проводила роботу у шкільній, видавничій, науково-філософській, історичній, правничій, церковно-богословській, мистецькій та інших комісіях, зокрема шкільна комісія на чолі з професором Поповим добирала освітянські кадри для роботи в школах та органах шкільного управління. Видавнича комісія мала у своєму розпорядженні видавництво “Українська книжка” [400]. Активну роль у її праці відіграли члени Похідної групи ОУН Кравчук та Коник [401]. У міру посилення репресій проти ОУН “Просвіта” політизувалася, ставала опозиційною щодо німецьких окупантів, яких непокоїла її самостійна, а отже, антинімецька діяльність. Так, в одному з повідомлень поліції безпеки і СД відмічалось: “Як і в минулому “Просвіта” намагається розширити свій вплив на громадське життя, ..., усунути сторонній вплив, у тому числі німецький, і продовжувати роботу за створення самостійної України [402].

У таємних звітах НКВС до керівних партійно-державних органів СРСР і УРСР повідомлялося, що на території Львівської, Волинської, Рівненської, Житомирської, Кам’янець-Подільської, Дніпропетровської, Харківської та інших областей Організація

Українських Націоналістів відродила діяльність “Просвіти”, яка, за висловами українських націоналістів, є важливим осередком культурно-просвітницької роботи, спрямованої на відродження духовного життя українського народу. Товариство “Просвіта”, як зазначалось у звіті, бере активну участь в організації різного роду драматичних, хорових гуртків і капел, набраних з української молоді [403]. Так, в с.Антонівка, що на Волині, організована молодь створила філіал “Просвіти”, у якому під керівництвом місцевого учителя працювали всі можливі гуртки [404]. Також у населених пунктах м.Львова ОУН відновила діяльність “Просвіти”, намагаючись охопити ними якомога більше населення, в першу чергу молодь [405]. Так, з ініціативи “Просвіти” у серпні 1941 року було організовано святкове зібрання з нагоди річниці Маркіяна Шашкевича. 8 грудня 1941 року – в роковини заснування товариства “Просвіта” проведено “Свято української культури” [406]. Зазначимо, що при “Просвіті”, як правило, організовувалися самоосвітні гуртки [407].

Головний відділ пропаганди ОУН проводив листування з культурно-мистецькими, торгівельними установами з метою якнайшвидше налагодити їхню діяльність. Так, 24 липня 1941 року референт фотографіки при головному осередку пропаганди ОУН почав працювати над створенням фотоархіву з фотоматеріалами періоду більшовицького панування на українських землях [408]. 14 липня 1941 року керівництво ОУН призначило В.Дорошенка інспектором бібліотек на терені Західної України з метою охорони

книжкових фондів від пограбування, перевірки книг в порозумінні з “Відділом Контролю Інституту Націоналістичної Освіти”, а П. Костюка (управителем підприємства “Вільна Україна” [409].

У звіті реферантури мистецьких справ головного осередку пропаганди ОУН зазначалося, що з перших днів липня 1941 року у Львові встановлено контакти з українськими митцями, об’єднаними в “Спілці радянських художників України”. Новоутворена організація – “Спілка Українських Митців Пластиків” об’єднувала художників із ЗУЗ та СУЗ. Конференція Спілки, яку очолив В. Лісовський, намітила напрямні діяльності, наголосивши на великій патріотично-виховній ролі мистецтва в державницькій ідеї [410].

З початком липня 1941 року оформилися і почали свою діяльність з центром у м. Львові “Український літературно-мистецький клуб” на чолі з М. Голубцем, “Спілка українських журналістів” керована В. Пачовським, видавничий кооператив “Українська книга” з М. Яцковим, “Союз діячів українського театального мистецтва у м. Львові”, керований В. Бланацьким [411].

Слід вказати, що під керівництвом відділу культурної праці Українського Центрального Комітету (УЦК), з ініціативи Інституту народної творчості та Інституту народної освіти, Українського освітнього товариства (УОТ), Жіночої служби України (ЖСУ), театрів, мистецьких спілок, впродовж 1941–1944 років було реалізовано переважну більшість культурно-освітніх заходів, наприклад, у березні 1942 року ЖСУ організувала свято “Ювілейний рік Лесі Українки”, відзначено сторіччя з дня народження Миколи

Лисенка. На величаве свято перетворився організований з 31 липня – по 1 серпня 1942 року “Фестиваль української пісні”, об’єднаний з Першим Крайовим конкурсом хорів. Зокрема в конкурсі взяли участь 450 хорів (1200 учасників), з яких 26 найкращих виступили з показовими концертами у м. Львові [412]. Березневі дні 1943 року пройшли під егідою шевченківських свят. Так, відділи культурної праці і шкільних справ при УЦК провели у березні 1943 року з’їзд керівників місцевих відділів. З’їзд підбив підсумки проведеної за 1941–1943 роки культурно-освітньої роботи, а також організував шевченківську виставку [413].

Про активну діяльність українських націоналістів з організації культурної роботи серед українського громадянства йдеться у таємних звітах органів НКВС. Так, у донесенні народного комісара Савченка повідомлялося, що при активній допомозі ОУН в містах Львові, Тернополі, Станіславі, Києві, Харкові, Полтаві, Сталіно та інших відкрито театри з постановкою таких вистав як “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка Полтавка”, “Назар Стодоля”, “Сорочинський Ярмарок”, “Вій” тощо, “перероблених на націоналістичний виклад”, а також вистави українських митців, засуджених радянською владою за націоналістичну діяльність. Серед аматорів користувалися популярністю, зокрема в м. Києві; Дніпрова, Шведова, Грисенко, режисери Колфуба, Зубов, Тараканов, у м. Харкові – актори Гмиря, Зорин, Христенко, Чумаченко, режисери Гаряник, Тягаєв та інші [414]. Згідно з повідомленням співробітника НКВС від 21 травня 1942 року про спротив ОУН німецькій окупаційній владі в с.

Брусилівка Васильківського району Запорізької області, місцевий староста повідомляв, що на районній нараді німецький комендант наголосив про проведення антинімецької агітації та закликання до боротьби за Самостійну Україну групою людей під виглядом артистів і бандуристів. Зокрема у звіті старшого помічника начальника політвідділу Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) полковника Конкіна за 22 травня 1942 року повідомлялося про створення в районах Сумської та інших областей організаційної мережі ОУН, члени якої прагнуть “утворити самостійну Українську національну державу”. Серед числа арештованих, що за три місяці складало біля 3000 чоловік, була велика кількість вчителів [415].

Зазначимо, що, згідно з наказом керівництва організації, кожен відділ ОУН зобов’язувався подавати щомісячний числовий звіт із свого терену про проведену культурно-освітню роботу [416].

Таблиця 3.2. Числовий звіт за вересень 1943 року з терену “Хортиця” (псевдо)

Райони	Т.	П.	Г.	М.	Я.	К.	С.	З.	Ж.	Д.	Ра зо м
Села	24	16	42	22	47	-	23	42	42	1 8	27 6
Охоплені	22	15	37	14	24	-	19	23	42	1 5	21 1
Неохоплені	2	1	5	8	23	-	4	19	-	3	65
Юнаків	30	26	34	29	27	-	65	57	213	2	49

										0	9
Середньо-шкільнят	6	4	5	2	2	-	2	4	-	-	19
Доріст	36	-	-	36	-	-	63	63	175	2 8	33 8
Селян	30	26	34	29	27	-	65	57	213	2 0	49 9
Могил	-	3	-	17	19	-	-	-	-	2	41
Хорів	1	6	6	-	-	-	-	-	-	2	15
Драм.гурткі в	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Бібліотек	-	-	-	-	-	-	-	9	1	-	10

Дані таблиці дають підстави стверджувати, що керівництво ОУН прагнуло контролювати суспільно-громадську роботу на окупованій території України, особливо на Наддніпрянщині, де поряд з усіма наявними можливостями налагодити культурно-освітню роботу, потрібно було ще й проводити національно-патріотичне виховання населення. Цю роботу можна було проводити здебільшого лише під прикриттям діючих просвітницьких, молодіжних товариств та організацій. Водночас, з кінцем 1943 – початком 1944 років можливостей проводити цю роботу було все менше, що пояснюється як репресіями фашистського окупаційного режиму, глибоким підпіллям, а, отже, й послабленням організаційних зв'язків, так і просуванням фронту на Захід.

Наступним кроком було створення з ініціативи ОУН кооперативних об'єднань і товариств, на які покладали надію в організації торгівлі і товарообміну між містом і селом. З цією метою в містах Києві, Харкові, Дніпропетровську та інших були відкриті міські, районні та обласні споживчі союзи, в основу діяльності яких входило: кооперування населення, розгортання торгівельної сітки, розповсюдження на селі промтоварів, заготівля сільськогосподарських продуктів, відкриття українських магазинів тощо. Серед заснованих споживчих товариств відзначимо такі як “Рух”, “Відродження”, “Нове життя”, “Відродження України”, “Кооператор”, “Маяк” та інші. При сприянні ОУН організовуються кооперативні об'єднання “Народна торгівля”, споживчі товариства “Просвітянин” та “Велика основа” [417]. У м.Львові відновили діяльність хліборобсько-промислова та торгівельна палати [418]. Ми свідомо зробили такий екскурс, оскільки без налагодженої роботи цих товариств, які надавали суттєву фінансову, матеріальну допомогу культурно-освітнім українським закладам, опікунським, сирітським установам, життєдіяльність останніх була б проблематичною. Так, при харківській “Просвіті” діяло споживче товариство “Просвітянин” з власним господарством в 114 гектарів землі з садом, під огороди йому відводилося 100 га [419].

Таким чином, незважаючи на всі спроби німецької окупаційної влади зупинити будь-які прояви національно-культурного життя українців, робота продовжувалася. І заслуга в цьому діячів та симпатиків організації, тисяч професійних діячів культури та освіти,

які своєю наполегливою, щоденною працею несли національні ідеали в широкі кола української громадськості.

У жорстоких умовах фашистського окупаційного режиму, постійному терорі проти національно-патріотичних кадрів Організація Українських Націоналістів вболівала і за розбудову української освіти: “Мусимо боротися за душу дитини не дати викривити її, мусимо виховати її в національному дусі” [420].

Нацистські окупаційні адміністративні та військові органи дотримувалися відверто екстреміської позиції щодо розвитку освіти в Україні. Так, у серпні 1941 року відповідальні цивільні та військові німецькі керівники в Україні отримали директиву, яка відзначала наступне: “Допускається найнижче шкільництво. Дальші міри будуть прийняті згідно з розвитком ситуації” [421]. Нацистські верховоди вбачали небезпеку для німецької окупаційної влади в Україні не тільки у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а насамперед у зростанні національної свідомості. Масова загальна освіта є небезпечною для тоталітарних систем, оскільки вона підготовлює людину до критичного мислення, до реальної оцінки власного становища і характеру влади, є важливою підставою до вільного розвитку людини та її політичної зрілості. На нараді у власній ставці 22 липня 1942 року Гітлер стверджував: “Місцеве населення не повинно мати жодних можливостей для освіти ...” [422]. Навчання у школах, згідно з планами Третього Рейху, мало зводитися до знання придорожних знаків, столиці Німеччини, елементарних

уроків читання і писання по-німецьки, “математика і подібне не потрібні зовсім” [423].

У загальному звіті СД про шкільну ситуацію в Райхкомісаріаті Україна з 12 червня 1942 року говорилося, що на території цивільної адміністрації (на 1 січня 1943 року територія Райхкомісаріату Україна займала площу 339275 км. кв. із населенням 16910008 чол.) розпочали працювати школи, а у військовій зоні (територія Чернігівської, Сумської, Харківської, Полтавської, Луганської і Донецької областей залишалася до кінця окупації під військовою адміністрацією) бракувало потрібних приміщень, підручників та вчителів. Школи були переважно 3–4 класні. Звіт з 24 червня 1942 року підкреслював великі труднощі на освітянській ниві, в результаті яких навчання “було можливе лише в примітивний спосіб”. Водночас, у звіті СД відмічалось, що в місцевих органах з’явилися “націонал-екстремістські елементи”, які намагаються прищеплювати шкільній молоді “національну пропаганду” [424]. Аналіз інструкцій міністерства Розенберга та численні звіти німецьких представників з окупованих територій дають підстави зробити висновок, що основою шкільної системи в Райхкомісаріаті Україна та на території військової адміністрації була чотирирічна народна школа, середні та вищі школи були винятками і в 1942 році були закриті.

З початком 1943 року ситуація погіршилася, зокрема тоді, коли німці вже думали про евакуацію Лівобережжя. Так, у повідомленні від 1 січня 1943 року про ситуацію в генеральній окрузі Київ (близько 72 тис. км. кв., 4% млн. населення, 25 округів, 98 районів)

зазначалося, що працювали лише чотирикласні народні школи, які відвідувало менше, ніж 50% дітей шкільного віку. Чистка вчителів від “непевних” елементів привела до усунення більше половини учительського складу. Програма навчання: мова, спів, рахування, історія, ручні роботи, ігри. У січні - лютому 1943 року, коли радянські війська розпочали відвоювання української території у секторі Донбас–Харків, Розенберг змінив власні директиви щодо шкільництва в Україні. 23 лютого 1943 року він вислав райхкомісарам новий декрет у питанні шкільництва, згідно з яким передбачалося відкрити, окрім чотирикласних народних шкіл, також трикласні середні школи, фахові, професійні та вищі професійні школи. Так, представник міністерства Розенберга при армії у листі від 10 травня 1943 року занотував: “Щоб могли дати відповідь на постійно виникаючі питання, в окремому звідомленні до міністерства зайнятих територій Сходу висловлено прохання подати пояснення до окремих пунктів “Директив про місцеве шкільництво в Райхкомісаріаті Україна від 23.02.43–16b6927” [425].

І все-таки, останні місяці 1941 – поч. 1942 року були своєрідним маршем професорсько-викладацького, педагогічних кадрів у напрямі побудови українського національного шкільництва, починаючи від початкового та закінчуючи вищим. Основне завдання освітян полягало в тому, щоб у найкоротші терміни напрацювати програму нової української національної школи, яка б зуміла “присвоїти українській шкільній молоді світогляд свідомого своїх сил, матеріальних і духовних надбань творчого українця” [426].

У жовтні 1941 року найкращими педагогічними силами м.Києва напрацьовано “Принципи будови української національної школи”, де, зокрема, наголошувалося, що виховання молодого покоління повинно бути глибоко націоналістичним, метою якого є виховати свідомих громадян-патріотів своєї держави [427].

Уже в перші дні жовтня 1941 року в м.Києві утворено наступні секції відділу культури та освіти: 1) середніх шкіл; 2) вищих шкіл; 3) науково-дослідних закладів; 4) музеїв, архівів, бібліотек та охорони пам’яток культури і старовини; 5) мистецтва; 6) віросповідання; 7) спорту та фізкультури. Завдання їх полягало в тому, щоб дати “справжню науку і культуру українському народу, підняти до національно-свідомої, творчої діяльності широкі кола народних мас”, затвердити мережу шкіл по м. Києву, розробити навчальні плани та програми, підготувати необхідні підручники, провести конференції шкільних працівників.

На знаменну подію перетворився день 4 листопада 1941 року, коли в українських загальних (семирічних) школах м. Києва розпочалося навчання. У цілому розпочали навчання 67 загальних шкіл-семирічок, 4 чотирилітки і 24 гімназії [428]. 6 жовтня 1941 року (відкрилися школи в Білій Церкві. Розпочато навчальний рік на Волині [429], Станіславщині [430] та інших містах. Зокрема в м. Умані станом на 30 листопада 1941 року в чотирикласних народних школах навчалось 1635 дітей, у двох гімназіях – 407 учнів. Відкрито професійні школи: фельдшерська (325 студентів), фармацевтична (148), учительська семінарія (298), будівельний технікум (133),

учительський інститут (280) [431]. У м.Костополі на Волині з початком 1942 року майже 90% дітей навчалися. Шкільний відділ видавав для молоді місячник “Українська дитина” [432]. Так, у Станіславській окрузі на період жовтня 1942 року працювали 343 народні школи (786 учителів та 56686 учнів), 5 професійних та 8 сільськогосподарських шкіл [433].

Окреслюючи напрями розвитку освіти в Україні періоду фашистської окупації, відзначимо вагомий внесок у її розбудову Українського Центрального Комітету (УЦК), очолюваного професором Володимиром Кубійовичем. Наголосимо, що в його структурах плідно працювали діячі ПУН-ОУН.

Відродження українських земель на захід від Сяну й Бугу найтісніше пов’язане з працею УЦК та його підбудов – Допомогових комітетів, Делегатур, Об’єднань праці, Освітніх товариств, Куренів молоді [434].

У діяльності Українського Краєвого Комітету у Львові (голова К.Паньківський), а після об’єднання (з 7 березня 1942 року УЦК вагу своєї діяльності переносить на терен Галичини з центром у м. Львові) праця УЦК розвивалася, в основному, в трьох напрямках: творення організаційної мережі в цілому краї; заступництво перед німецькою владою і оборона інтересів українського громадянства; надання допомоги потребуючим верствам населення [435]. Так, ще до приходу німецької адміністрації, українські педагоги брали керівництво організацією навчання у власні руки. Зокрема, у м. Львові обласний відділ шкільних справ очолив професор З.Зелений.

У вересні - листопаді 1941 року відкрито відповідно до національності населення українські і польські школи. Відкритих більше як 3000 початкових шкіл не задовольняли всіх потреб. Так, лишень в Турчанському повіті 3700 дітей в 24 селах були без шкіл [436]. Нагальною була проблема підготовки вчительських кадрів для всіх категорій шкіл та їх матеріального забезпечення. Вирішенню цих питань і приділяв головну увагу впродовж 1941–1942 років відділ шкільних справ УЦК. З цією метою у містах Львові, Рогатині, Самборі та Яворові були відкриті учительські семінарії [437]. У містах Львові, Дрогобичі, Коломиї, Станіславові, Тернополі було організовано три, а згодом чотиримісячні матуральні курси, завданням яких було надати можливість закінчити середню освіту тим учням, які з ряду причин її перервали.

Упродовж 1941–1942 років правління Генерал Губернаторства відкрило на всю Галичину 10 українських гімназій і то з обмеженим числом учнів (на кінець 1942 року в них навчалося 6188 учнів) [438] у таких містах: дві у Львові, Дрогобичі, Коломиї, Сокалі, Станіславові, Стрию, Тернополі та Чорткові. Водночас такі міста з давніми традиціями як Самбір, Золочів, Рогатин, Яворів розпочали гімназійні акції зі збором підписів. Восени 1941 року в Галичині в усіх містах відкрито професійні школи, які поділялися на чотири головні групи: ремісничі, промислові, торгівельні та сільськогосподарські. Усіх професійних шкіл було 330, в них навчалося 81885 учнів, викладало 1828 учителів [439].

Слід вказати, що в Галичині (територія Генерального Губернаторства [440]) умови для праці на освітній царині були кращими, ніж в Райхкомісаріаті Україна та українській території, що перебувала під німецькою військовою владою, де впродовж 1941–1943 років основою шкільної системи була чотирирічна народна школа. На наш погляд, це пояснюється дещо ліберальнішою політикою урядової адміністрації Генерального Губернаторства, що намагалася використати польсько-українську карту, відсутністю активних бойових дій, що мало місце на Великій Україні.

Щодо розвитку вищої освіти в Україні періоду фашистської окупації, враховуючи ставлення нацистських верховодів до розвитку освіти українського народу слід вказати, що освіта була спрямована в тих напрямках, у яких брак фахівців потребувала окупаційна влада. Така вища школа мала своїм завданням обезголовити українську націю духовно, а її інтелігенцію вишколити на звичайних обездуховлених техніків, зокрема 21 січні 1942 року А.Розенберг особисто видав розпорядження в справі вищої школи в Райхкомісаріаті Україна, в якому було сказано, що вищі школи до подальших вказівок мають бути зачинені. Це також стосувалося незалежних факультетів, робочих університетів, незалежних інститутів, усіх відділень радянської Академії Наук, фахових вищих шкіл та інших вищих навчальних закладів [441]. Виняток становили виключно медичні, ветеринарні, сільськогосподарські, лісогосподарські та ряд інших технічних закладів, тобто таких, що були потрібні для німецьких військових та економічних цілей.

З початком осені 1941 року в обласних містах України було відкрито вищі навчальні заклади [442], проте розгорнути власну діяльність вони не могли, оскільки їхні програми йшли в розріз із планами нацистських верховодів. Водночас потреба фахівців у різних ділянках суспільно-громадського, культурного життя сприяла відкриттю т.зв. Державних Фахових Курсів, які в умовах заборони відкривати університети набирали статусу вищих шкіл. Так, у м. Львові, ці курси мали такі факультети: медичний, ветеринарний, фармацевтичний, технічно-агрономічний та лісовий. Навчалось в них 1776 студентів-українців і біля 600 поляків. Близько 600 українських студентів студіювали в університетах Німеччини й Чехії [443]. Проте, за висловом К.Паньківського (голови УКК), це не вплинуло ні на рівень навчання, ні на визнання їхніх дипломів у європейських вищих навчальних закладах [444].

Черговим кроком на шляху заборони середніх та вищих навчальних закладів було розпорядження Райхкомісара України Еріка Коха від 1 січня 1943 року генеральним комісарам Луцька, Житомира, Києва, Миколаєва, Дніпропетровська та Мелітополя закрити всі вищі школи та інститути, в яких навчалися учні, старші 15 років. Учнів поряд з викладачами цих закладів, незалежно від статі, відправляти на роботу в Німеччину [445]. Так, у звіті культурно-освітнього керівника ОУН на Східних і Південних землях від 9 листопада 1942 року зазначалося, що у Запоріжжі, Дніпропетровську, Кіровограді, Донбасі та інших містах працюють тільки чотирирічні народні школи. Вищі освітні заклади, за винятком

ряду сільськогосподарських і технічних, закриті [446]. Про це йдеться й у звіті освітнього керівника ОУН на ОСУЗ від 25 вересня 1943 року [447]. Зокрема, у Дніпропетровській області, де в період з к.1941 – п.1942 років була добре розбудована українська національна школа, з початком 1943 року закрито майже всі середні школи, зменшено на 50% учительські кадри, яких силою відправляли на роботу в Німеччину. У м. Дніпропетровську станом на 1943 рік працювало лишень 14 елементарних, 5 ремісничих, 7 народних шкіл та одна німецька семирічка [448].

Така відверта антиукраїнська політика окупаційної влади змусила керівництво ОУН(М) та ОУН(Б), командування Української Повстанської Армії з початком 1944 року перейти на шлях підпільної суспільно-громадської праці, що передбачала національно-патріотичне виховання громадянства, спрямування його думок і бажань до боротьби за УССД, проведення конкретної практичної роботи. Основні напрями її в умовах просування фронту на захід полягали в тому, щоб розбудити та зміцнити національну свідомість, виробити почуття власної впевненості та цінності української людини, формувати громадську думку шляхом пропаганди ідей українського націоналізму, активізувати населення на суспільно-корисну працю, насамперед, у плані культурно-просвітньої виховної роботи. Організація покладала ці завдання на політичних референтів надрайонів, які, зокрема в галузі шкільництва, зобов'язувалися регулярно подавати структуру шкільного апарату на місцях з характеристикою дійсного стану та планів подальшої роботи [449].

Власне, цим завданням і присвятила свою роботу конференція керівників окружних осередків пропаганди ОУН, що відбулася 2 жовтня 1944 року. Виступаючи, д-р Р. Жабко, д-р Роса, д-р Мудрий розкрили основні напрями та найближчі завдання пропагандистської, виховної роботи в нових умовах [450].

Наведені факти дозволяють зробити висновок, що протягом усього періоду ОУН вела цілеспрямовану боротьбу за збереження української культури та освіти.

Політика окупаційних режимів мала ряд спільних та відмінних рис. Порушення польськими урядовими колами взятих міжнародних зобов'язань, у яких гарантувалося право на вільний культурно-світній розвиток національних меншин, прийняття реакційного утравістичного закону С. Грабського (31 липня 1924 року), який шляхом введення двомовного навчання в українських школах передбачав завуальовану поступову ліквідацію української освіти, проведення шкільних плебісцитів переслідували мету не стільки надати українському населенню можливість розвивати власну культуру, зберегти національну освіту, скільки шляхом беззаконня відразу її ліквідувати. Для виконання цього завдання польський уряд використовував усі можливі чинники: поліцію, місцеві органи влади, шкільні кураторії, приватні товариства. Державна діяльність двох політичних угруповань – ендеків та пілсудчиків, – стала доказом того, що у своїй національній політиці польський уряд чітко дотримувався курсу на повну асиміляцію українського населення,

відкрито насаджуючи польську культуру та придушуючи всякі прояви культурного духовного життя народу.

Із встановленням радянського тоталітарного режиму в Західній Україні система освіти як і вся духовна сфера працювала над вихованням нової людини. З одного боку, було досягнуто значних успіхів в галузі загальної освіти населення. Українська мова та культура зайняли належне їм місце. Проте тотальний контроль з боку держави, диктат однієї офіційної ідеології, запровадження заідеологізованих навчальних програм та підручників, гоніння за кількісними показниками, деполонізація освіти, закладали основи для широкого запровадження в майбутньому російської мови. Ті самі суспільні інститути і ті індивіди, які не відповідали поставленому завданню, нещадно знищувалися. Цій парадигмі відповідала культурна політика нового режиму, який підпорядкувавши планово та фінансово контролю майже всі освітні, наукові, культурні, ідеологічні інституції, залишав за собою право монополю визначати зміст їхньої діяльності. Русифікаційні процеси та масовий терор були основними причинами тривалого збройного спротиву ОУН–УПА новому приходу радянської армії на ЗУЗ у 1944 році.

Політика фашистського режиму з самого початку мала відкритий антиукраїнський характер і була спрямована на нищення та грабунок національно-культурних святинь українського народу. Дещо ліберальніша політика в галузі шкільництва на території Генерал Губернаторства швидше пояснювалася намаганням використати українсько-польську карту. У Райхкомісаріаті Україна та на території

військової адміністрації відкрита національно-патріотичними кадрами мережа народних, середніх, професійних та вищих шкіл, культурно-просвітницьких товариств була вже з кінцем 1942 – початком 1943 років призупинена.

Таким чином, у своїй основі політика поневолювачів зводилася до небажання надати українському народові права вільно розвивати національну культуру та освіту, розуміючи, що це шлях до усвідомлення кожним народом своєї національно-державницької окремішності, гордості, самоповаги.

Зайнявши чітку самостійницьку позицію, ОУН прагнула тримати постійний контроль над громадським сектором, організовуючи численні акції в культурно-освітній ділянці. Керівництво організації розглядало працю в культурно-освітній царині не як самоціль, а як важливий засіб підготовки кадрів та виховання української громадськості в національно-державницькому дусі.

ОУН проводила масштабну роботу в легальних українських культурно-освітніх, спортивно-виховних, молодіжних, господарських товариствах та установах. Яскравим свідченням цьому є відсоткове співвідношення впливу ОУН на товариства “Просвіта”, “Молода Просвіта”, самоосвітні гуртки, “Рідна Школа”, “Відродження”, “Січ”, “Луг” тощо, практична діяльність організації з відновлення роботи численних культурно-мистецьких закладів, організації національних свят. Боротьба ОУН за національну освітньо-виховну систему мала в діяльності організації постійний, пріоритетний характер, оскільки це “боротьба за душу нації, за основи її майбутнього” [451]. Поряд з

використанням різноманітних форм боротьби за національну школу ОУН надавала перевагу і тривалій просвітницькій роботі серед дітей, починаючи ще з дошкільного віку. Розгалужена мережа організації на території Галичини, керівна та організуюча роль похідних груп ОУН сприяла розбудові національного шкільництва на Великій Україні. Отже, безпідставними є твердження ряду представників українського партійно-політичного табору, дослідників радянського періоду в тому, що ОУН не проводила ніякої роботи в т.зв. “органічному” секторі, і що її діяльність від початків носила лише терористичний, антидержавний характер.

Тим часом, на наслідки боротьби негативно впливали розбіжності керівництва ОУН з іншими українськими політичними партіями не тільки у тактичних питаннях, але й в ідейних підходах, що не сприяло створенню єдиного фронту української громадськості, хоча ПУН-ОУН неодноразово виступали з заявами про необхідність консолідації національно-патріотичних сил. У цілому всеохоплююча боротьба та праця Організації Українських Націоналістів в культурно-освітній царині, що носила всеукраїнський характер, зірвала спроби окупаційних режимів проводити відкриту антиукраїнську політику в галузі культури та освіти, асимілювати українську молодь, національно-патріотичному вихованню і навчанню якої організація приділяла не менш важливе значення.

РОЗДІЛ IV

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН З ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

4.1. Державотворча діяльність ОУН з організації народної освіти та самоосвіти

Організація Українських Націоналістів приділяла значну увагу проблемам народної освіти, самоосвіти української молоді, що носила б характер масового, системного руху, бо освіта (це, в першу чергу, “заправа розуму до боротьби й життєвих завдань” [452], розглядаючи її в умовах тимчасової відсутності незалежної Української Держави одним з найважливіших чинників національно-державницького виховання підростаючого покоління. У школі молода людина мала засвоїти завершену, чітку систему знань української національної традиції, рідної історії, географії, літератури тощо [453].

Слід вказати, що в умовах відсутності державності України, асиміляційної політики її поневолювачів стосовно української національної освіти, не доводиться говорити про належну організацію системи навчання та виховання української молоді в усіх її компонентах. Постійних можливостей для освітньої роботи не було і в ОУН. Це пояснювалося рядом причин. По-перше, окупацією України трьома режимами, відкрита чи замаскована політика яких у своїй основі мала антиукраїнський характер і була спрямована на асиміляцію українського народу. По-друге, необхідно врахувати і те,

що ОУН не була керівною політичною силою в суспільно-політичному житті України, а отже, доводиться говорити про її практичну роботу в галузі освіти лише як структурної ланки серед когорти національно-патріотичних сил.

Проте, якщо студентська молодь мала можливість, хоч і підпільно, в умовах постійних переслідувань польської влади, наполегливої самостійної праці вивчати рідну мову, історію, то селянська і робітнича молодь нагально відчувала потребу відповідних засобів (підручників з української мови, історії, географії, інших галузей наукових, суспільних знань), щоб шляхом самоосвіти опановувати найсуттєвіші відомості з цих дисциплін. Власне, основним завданням “Самоосвітника” (часописа масової освіти, що виходив з початком 1930-х років до 1939 року) було “залучити селянську, робітничу молодь до самоосвітньої праці над собою і надавати допомогу в гуртовій самоосвіті (“Університет суспільної освіти”)” [454]. Власне, ілюстрований “Самоосвітник” був лише першим кроком у планах розгортання масового, системного самоосвітнього руху.

Крайова конференція ОУН, яка відбулася у м. Львові 22–23 лютого 1930 року, наголосила на необхідності звернути “головну увагу на самоосвіту юнацтва і піднесення рідної освіти серед української молоді” [455]. Брати активну участь у роботі самоосвітніх гуртків. Де їх немає, шукати відповідного професора і засновувати гурток. В інструкції ч.8 за березень 1930 року наголошувалося на необхідності звернути особливу увагу на

суспільні науки, історію та літературу. Виховання проводити в дусі патріотизму та жертвності до України [456].

Самоосвітні гуртки організовувалися при читальнях “Просвіти”, “Рідношкільних гуртках”, “Соколах”, “Лугах” за згодою голови товариства. До завдань керівника входило організація, пошук охочих, агітація в селі про мету і шляхи самоосвіти [457]. У плані діяльності самоосвітніх гуртків [458] були наступні завдання: 1) складати плани і організовувати культурно-освітню роботу в селі та місті; 2) підготовляти вистави, концерти, святкові збори; 3) співпрацювати з місцевими вчителями, мужем довір’я, війтом земельної комісії тощо [459]. Так, у Практичних вказівках організації життя сільської молоді при самоосвітніх, тіловиховних гуртках, виданих КЕ ОУН, наголошувалося, що першочерговим завданням є охопити й організувати всю молодь від 13-14 до 21 року, яка повинна належати до товариств “Просвіта”, “Рідна Школа”, “Сільський Господар”, оскільки кожному з цих товариств відведено головну роль в освіті, вихованні, спортивному загартуванні [460]. Зокрема, керівництво ОУН покладало надії на “Молоді Просвіти”, які засновувалися при читальнях “Просвіти” і відігравали важливу роль по залученню молоді до самоосвіти [461]. У внесених організацією змінах до статуту “Просвіти” зазначалося, що “українська молодь вестиме перед в організації цих культурних вогнищ” [462]. Так, виданий ОУН Правильник діяльності гуртків “Молода Просвіта” ставив завдання “поглиблювати знання та плекати якнайкращі особисті прикмети та якнайкраще підготуватися до національно-громадського,

творчого життя” [463]. Провід “Просвіти” призначав опікуна для “Молодої Просвіти”, який ніс відповідальність за виховний процес. Члени “Молодої Просвіти” брали активну участь в освіті українських дітей, проводили національні свята [464]. Про це йдеться у звітах керівників повітових відділів юнацтва ОУН Тернопільського та Станіславського воєводств [465].

Наступним кроком мала стати робота в напрямі створення окремих дівочих і юнацьких гуртків, де б молодь працювала спільно на сходинах гуртків і окремо вдома, використовуючи кожну хвилину для “збільшення самоосвіти і самовиховання” [466]. Так, в Золочівському повіті колишній студент філософії Б. Гожовський організував між членами гуртків “Рідна Школа” та “Просвіта” компанію зі створення самоосвітніх гуртків [467].

Наголошувалося на якості праці членів гуртка, що мав об’єднати найсвідоміші елементи молоді. Саме їм належала організація молоді села, де б їй “викладали історію України, ознайомлювали з іншими питаннями, тобто національно виховували” [468]. Значна увага приділялася новій освіті, яка ставить за мету озброєння людської волі до чину, національно-патріотичне виховання молоді, кінцевим результатом якого мало бути виховання свідомих громадян України. Власне, шляхом до активної участі в національному житті і мала бути “здорова й всестороння освіта, одна з перших вимог сьогодення” [469].

Щоб “Самоосвітник” виконав свою роль у формуванні світогляду загалу селянської та робітничої молоді, проводиться пропаганда

потреби політичної освіти та часопису. З цією метою на сторінках часопису, що з жовтня 1937 року виходив два рази на місяць [470], Крайова Екзекутива ОУН проголошує до 15 травня 1938 року ударну компанію по залученню молоді до самоосвітнього руху, що охоплював уже 7,5 тис. чоловік.

Згідно з планами керівництва ОУН, самоосвітня діяльність мала носити характер масового, системного руху, а отже, поставала нагальна потреба нових освітніх видань, підручників з усіх ділянок загальних знань, українознавства, політичної освіти, методичних видань. Цю прогалину і мав заповнити Осередок видавничої допомоги масовій освіті (ОВДМО) [471]. У завдання ОВДМО входила активна пропаганда на терені цілого краю з метою залучення все ширших верств української молоді до самоосвітнього руху.

Окреслюючи напрями діяльності “Самоосвітника”, наголосимо на різноманітності, багатоплановості висвітлюваних часописом питань, а саме: історія, географія України, українська мова та література, природознавство, практичні відомості з арифметики та геометрії, короткий курс політичної освіти з політичною енциклопедією, історія народів, суспільних рухів і течій, культура, мистецтво, а також рубрики про спорт і тіловиховання, організацію праці самоосвітнього гуртка, події з самоосвітнього руху, життєві, книжкові поради, куток розваг [472]. Кожна із вищеназваних ділянок праці після опублікування в “Самоосвітнику” виходила окремою книгою, зокрема часопис під рубрикою “Поради дня” звертав увагу селянської та робітничої молоді на ті ділянки життя, де можна було

отримати заробіток. Всі інші можливості праці для молоді, що вимагали професійного навчання, розглядалися в “Часописі Молодого Українця”, який призначався і для доросту, а з початком 1938 року перейменованого на “Освіту” [473].

Так, у програмах з історії, географії України наголошувалося, що основою в самоосвіті молоді має бути покладено українознавство, яке несе освітнє і виховне значення. Зокрема, знання історії України усуває “наше безбатченківство, виробляє віру у власні сили, географія України дає нам змогу пізнати наші багатства і їх значення у світі, історія літератури (розуміння нашого культурного, духовного розвитку” [474]. У книзі Дарії Віконської “За силу і перемогу”, опубліковану в часописі, наголошувалося, що шлях до оформлення життя нації лежить, насамперед, через оформлення самих себе, тому важливо “виховати новий тип українця, гідного бути членом висококультурної національної спільноти”, вивчати добрі прикмети та шкідливі нахили нашої національної вдачі і відповідно працювати над собою, щоб цей “сирий матеріал став державною бронзою” [475]. Для виконання цих завдань з початком 1937 року в “Самоосвітнику” публікується навчально-виховний матеріал “Наш світогляд”.

Видавництво “Самоосвітника” на чолі з В.Кунанцем, редактором Р.Паладійчуком приділяло значну увагу вихованню доросту, що стає на шлях свідомого національного життя [476]. Так, керівництво часопису з метою забезпечити шкільну дітвору літературою з 15 березня 1938 року відділило адміністрацію “Молодняка” та “Орленяти” і закликала надавати їм фінансову підтримку як окремим

часописам [477]. Для вчителів, дітей у “Самоосвітнику” публікувалася окрема рубрика “Перегляд сил”, де окрім дописів із подій самоосвітнього руху друкувалися світлини самоосвітніх гуртків, передплатників часопису по селах, передових пропагандистів руху [478].

З часу виходу у світ “Самоосвітника” розпочалася жвава робота з передплатою і розповсюдженням “Дешевої книги”, за три роки існування якої вийшло більше півмільйона примірників. З метою читання “Дешевої книги” всіма, хто тільки знає букви, керівництво ОВДМО зобов’язало адміністрацію видавництва почати легкий, популярний і головне доступний для загалу виклад матеріалу. “Дешева книга” отримала завдання нести національну свідомість в найширші кола українського селянства, молоді, щоб “пробудити навіть тих найбільш байдужих і оспалих” [479].

Маючи на меті розширити поле власної діяльності, видавництва “Самоосвітника” та “Дешевої книги” започатковують відділ “Нова сцена”, завданням якого було обслуговувати аматорські гуртки добротними, новими за змістом і духом сценічними творами [480]. Так, видавництво “Дешевої книги” з метою урізноманітнення, цікавості проходження національних свят, виходячи з освітніх і культурних домагань українського народу, організувало випуск комплектів інсценізацій, декламацій і хорових пісень із партитурами на всі національні свята, бо “молодь зобов’язана проявити себе і в культурно-мистецькій діяльності: театральних гуртках, хорах, оркестрах” [481].

Згідно з виданими ОУН інструкціями, організатори самоосвітніх гуртків зобов'язувалися налагодити співпрацю між селами, взаємообмін думками, культурно-мистецькими, спортивними надбаннями [482]. Так, з ініціативи КЕ ОУН, керівництво ОВДМО організувало вишкіл пропагандистів для роботи в терені, перший курс якого пройшов у середині жовтня 1938 року [483].

Про значення “Самоосвітника” у народній освіті дізнаємося з листів молоді, репортажів керівників пропаганди ОВДМО, зокрема М.Дублянко з села Лози Ярославського повіту закликав молодь приєднуватися до самоосвітнього руху, до праці над собою, щоб “не піти блудними дорогами” [484]. І. Федорчук з села Костянець цього ж повіту закликав молодь передплачувати та розповсюджувати “Самоосвітник”, бо “це наша національна українська школа” [485]. Яскравим підтвердженням ролі самоосвітнього руху в народній освіті є резолюція Пресової конференції молоді Любачівського повіту, що пройшла 1 травня 1938 року. Вислухавши реферат редактора В. Федевича – “Самоосвітній рух як основа національного виховання” та пропагандивно-інформаційні реферати В. Вердина і В. Красняка, конференція прийняла наступні положення: 1) “коли в інших повітах селянська молодь підняла високо прапор самоосвітнього руху та кує національну думку в праці, що є змаганням та веде за собою якнайширші круги українського селянства на службу національній ідеї, тому і ми як передова сила народу стаємо сміло і гордо під прапор самоосвітнього руху з кличем “Через самоосвіту до свідомих завдань!” [486]; 2) “просвітню працю мусимо взяти в свої руки і

вивести її на правильний шлях національного виховання” [487]. Дбатимемо про те, щоб не тільки мати членів, що вміють читати і писати, але також, щоб виховати повновартісних громадян, готових жити і працювати в ім’я національної ідеї; 3) молодь Любачівщини, сповнена і пройнята запалом і поривом національних змагань, виконає твердий обов’язок сучасних переломних днів і подбає про те, щоб використати їх сповна в поширенні націоналістичної думки [488].

Наступним кроком на шляху розгорнення самоосвітнього руху було рішення керівництва Організації Українських Націоналістів оголосити з 1 січня 1939 року ударну компанію для боротьби з трьома родами безграмотності: неграмотністю, напівграмотністю та наворотною неграмотністю, тривалістю до травня 1939 року [489]. Принагідно зазначити, що боротьба з неграмотністю проводилася організацією і в наступні роки. Так, проведені розрахунки показали, що в Галичині як у молоді віком понад 14 років, так і в дорослих близько 500 тисяч були неписьменними. Особливо значний відсоток їх проживав у гірських районах, зокрема нарада освітніх керівників, яка відбулася 25 лютого 1943 року в м.Сколе, виявила у 47 селах Сколівщини більше 5 тисяч неписьменних [490]. З цією метою було видано в 1943 році “Стінний буквар для дорослих”, по селах повітів утворювалися курси для неграмотних. Так, впродовж 1942–1943 років під керівництвом одного із співробітників Інституту народної освіти С. Волинця було проведено три вишкільні курси освітніх організаторів та інструкторів, перший у м. Львові, другий у с.

Брюховичах. Зазначимо, що в переліку запрошених педагогів і учених було багато зі Східної України. Також було налагоджено роботу мандрівних бібліотек. Щодо дітей, то основна увага освітніх організаторів приділялася боротьбі з “наворотньою” неписьменністю [491].

Окресливши напрямки розвитку самоосвітнього руху доходимо висновку, що заслугою “Самоосвітника”, його структурних підрозділів було те, що першочергово було поставлено питання масової освіти української молоді. Це дало змогу, насамперед, загалу селянської та робітничої молоді, яка не мала змоги оплачувати навчання, отримати загальні знання, для чого й призначався курс загальної підставової освіти. Найкращі з них у майбутньому очолювали читальні “Просвіти”, рідношкільні, театральні гуртки, проводили національно-патріотичну роботу, несучи державницькі ідеї в широкі кола української суспільності.

Таким чином, ініційована ОУН програма широкого самоосвітнього руху як альтернативи навчанню української молоді в національній школі мала позитивні результати. Завдання самоосвітньої роботи, які практично здійснювалися через розгалужену мережу легально діючих майже в кожному селі Західної України домів “Просвіт”, хат-читалень, самоосвітніх, рідношкільних гуртків, організація фактично отримала змогу втілити в життя хоча б окремі положення власної освітньої програми, паралельно ведучи боротьбу з польським наступом в системі діючих державних українських шкіл. У період з 1939 по 1941 роки ми можемо говорити

лише про окремі острівки освітньої роботи на етнічних українських територіях західніше Сяну та Бугу, що увійшли до складу правління уряду Генерального Губернаторства, оскільки в м. Кракові у той час перебував керівний актив ПУН–ОУН, а з кінця 1940 року у зв'язку з репресіями радянського режиму на ЗУЗ керівництво та членство Крайової Екзекутиви ОУН.

Початковий період німецько-радянської війни (др. пол. 1941 - п. 1942 рр.) дав можливість національно-патріотичним силам, спочатку в Західній Україні, а згодом і на Наддніпрянщині, підійти до вирішення питань організації шкільництва більш системно, розбудувати систему освіти у всіх її структурних компонентах.

Незважаючи на постійні переслідування, терор фашистської окупаційної влади проти будь-яких проявів національно-визвольного руху, Організація Українських Націоналістів робила все можливе, щоб українська молодь навчалася в національній школі, вважаючи цю передумову за головний фактор виховання патріотів України [492]. Так, у виданій ОУН інструкції, ч.8 за 1941 рік з виховної роботи зі шкільною молоддю, підкреслювалася важливість у житті кожної нації виховання молодого покоління, і тут на першому місці стоїть школа: “Ми не можемо віддати нашої дітвори ворогам, не сміємо допустити того, щоб наші діти виховувались у ворожому народу дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховати її в національному дусі” [493].

Нагальними завданнями в галузі організації системи освіти, що постали з кінцем 1941 року перед науковими та освітянськими керівниками, були наступні:

- розбудувати систему національної школи, утримуючи над навчально-виховним процесом постійний контроль [494];
- підготувати програму нової української національної школи, яка б містила конкретні практичні завдання навчання та виховання української молоді, починаючи від дошкільних та закінчуючи вищими навчальними закладами;
- накреслити основні напрями роботи науково-дослідних та академічних установ;
- залучити до роботи на освітянській та науковій ниві якомога ширші кола професійних кадрів, а також налагодити ефективну систему їхньої підготовки.

Професор Потульницький, організатор шкільництва в Києві, в одному з інтерв'ю говорив: “Хай з еміграції якнайскоріше всі їдуть в Україну. З Західних земель треба нам підручників і людей, які потраплять внести новий націоналістичний дух в нашу молодь. Зате можемо Західним областям дати доволі дійсно добрих, досвідчених фахівців до шкіл” [495].

Таке ставлення справи було найяскравішим доказом соборності в серцях українців не на словах, а на ділі. Принагідно зазначити, що в багатьох випадках цивільна німецька влада, що приходила у звільнені від більшовиків міста, зустрічалася з уже організованим, насамперед, з ініціативи Похідних груп ОУН, адміністративним,

національно-культурним життям [496]. Так, ще до приходу німецької цивільної адміністрації у м. Львові українські педагоги відновили роботу обласного шкільного відділу, який очолив професор З. Зелений [497].

У жовтні 1941 року найкращими педагогічними силами м. Києва напрацьовано “Принципи будови української національної школи” [498]. У них наголошувалося, що виховання молодого покоління повинно бути глибоко націоналістичним, метою якого є виплекати гармонійний, вольовий тип українця, здатного до активного, творчого життя [499]. Складовою частиною такого виховання в школі і поза нею повинно бути панування національного духу, національної культури [500].

У перших числах жовтня 1941 року в м. Києві почали роботу секції відділу освіти, які опікувалися проблемами середніх, професійних та вищих навчальних закладів [501].

Так, нова українська школа передбачала наступну структуру: 1 тип шкіл – народні школи (діти до 15 р.), це семирічні школи; 2 тип – чоловічі і жіночі гімназії (8, 9, 10 класи) та 3 тип – фахові школи. У напрями роботи вузів, науково-дослідних інститутів входило планування науково-дослідних тем, розроблення методичних завдань, проведення консультацій, семінарів [502].

Багато уваги організації системи шкільництва в Україні приділяв О.Ольжич, київська Українська Національна Рада на чолі з професором М. Величківським [503].

Планувалося розпочати навчання в школах м. Києва 1 листопада 1941 року. На 27 жовтня 1941 року понад 34 тисячі учнів київських шкіл зареєструвалися до школи [504]. 4 листопада 1941 року розпочали навчання 67 загальних шкіл семирічок, 4 чотирилітки, 24 гімназії, з них 10 чоловічих і 14 жіночих [505]. З цієї нагоди “Українське Слово” писало: “українська національна школа, яка ґрунтується на засадах виховання молодого покоління на здорових націоналістичних основах, вимагає нових форм роботи, нової методології у викладанні всіх дисциплін” [506]. Так, директор школи №22 м. Києва Пришиба на нараді директорів столичних шкіл, яка пройшла наприкінці листопада 1941 року пропонував заповнити програмовим матеріалом весь робочий день школи, ввести викладання основ релігії, поглибити вивчення історії України (було заплановано від 3-го до 7-го класу народних шкіл і гімназій викладати вітчизняну історію) [507], налагодити співпрацю шкільного виховання з виховною роботою товариств “Просвіта”, відділом агітації та пропаганди, забезпечити медичне обслуговування шкіл, а також матеріально забезпечити педагогічні кадри [508].

Водночас, об’єктивно висвітлювалися існуючі проблеми та недоліки в організації навчання. У грудні 1941 року друга нарада директорів київських шкіл обговорила і затвердила “Тимчасове положення про нову школу”, розроблену міським відділом культури і освіти. У “Положенні” наголошувалося на необхідності “запровадження твердої культури дисципліни”, за неуспішність накладати штрафи [509].

Слідом за м. Києвом розпочався навчальний рік і в інших містах України. Зокрема, в м. Рівне наприкінці 1942 - поч. 1943 навчальних років стан шкільництва мав наступний вигляд: гуманістична гімназія ім. Т.Шевченка (447 учнів), математична гімназія ім. гетьмана І.Мазепи (373), 4 початкові школи (1473), технічна школа (200), середня торгівельна школа (185), професійна школа (110), музична (70), господарська (80), фельдшерсько-акушерська школа (50). Разом 2988 учнів. Міський відділ учителів нараховував 120 чоловік. У цілому по Рівненській області було організовано: 24 середні школи (гімназії), понад 250 неповно-середніх шкіл, 900 початкових та 9 фахових шкіл. Навчало в цих школах близько 2570 учителів, а вчилася 179400 дітей [510].

Помітних результатів з організації навчання українських дітей в національній школі було досягнуто в Галичині. Вагому роль у розбудові системи шкільництва відіграв Український Центральний Комітет (УЦК), очолюваний професором В. Кубійовичем та Український Крайовий Комітет (УКК) на чолі з К. Паньківським. У м. Кракові шкільний відділ УЦК очолював доктор П. Ісаїв, а у м. Львові З. Зелений, пізніше І. Винар. Уже в грудні 1941 року призначено інспекторів шкільництва: народні школи – Л. Ясінчук; середні – М. Білик (директор гімназії у м. Холмі); учительські семінарії – С. Білинський; сільськогосподарські – доктор, інж. М. Холевчук; торгівельні – А. Ковалисько; ремісничо-технічні – інж. В. Ковальчук; професійні жіночі – І. Лежогубська. Утворено відділ дошкільного виховання [511].

Упродовж 1941–1944 років головну увагу відділ шкільних справ приділяв двом основним завданням: 1) забезпечити належну матеріальну допомогу школам усіх ступенів та вчителям; 2) налагодити добротну систему підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Порівнявши стан українського шкільництва у Галичині за період німецької (1941/1942 навчальні роки) та польської окупації на прикладі народного, середнього та фахового шкільництва, матимемо наступну картину.

Так, за Польщі в дошкільній ділянці діяло 60 постійних і 564 сезонних садків, у яких перебувало 28829 дітей. На період кін. 1941 – поч. 1942 років працювало 79 постійних та 1400 сезонних дитячих садків із загальною кількістю дітей – 83000.

У ділянці народного шкільництва: за Польщі 132 державні та 33 приватні школи з українською мовою навчання, з кількістю дітей – 441000 та учителів-українців – 2805. Станом на 1941/1942 роки в Галичині працювали 3200 українських шкіл, у яких навчалося біля 510000 дітей та навчало 7300 учителів.

У ділянці середнього шкільництва за Польщі працювали 7 державних і 17 приватних гімназій [512] та 2 малі духовні семінарії, які охоплювали 5750 учнів, навчало в них 242 учителів. У зазначений період працювало 10 державних гімназій і 3 учительські семінарії, в яких навчалося 6025 учнів і працювало 250 учителів.

У галузі професійних шкіл, за Польщі діяли 1 державна та 11 приватних фахових шкіл різного типу, в яких навчалося 1270 учнів і

навчало 38 учителів. У період 1941/1942 років у Галичині діяли 82 професійні школи, не рахуючи обов'язкових сільськогосподарських шкіл, що мали існувати при кожній громаді. У ці школи ходило 10000 учнів і учениць, навчало біля 500 учителів [513].

Для цілісного розуміння стану шкільництва на українських землях, що входили до складу Генерального Губернаторства, проаналізуємо ситуацію за 1943–1944 навчальні роки:

- народних шкіл – б. 4000 (8222 учителів, 621000 дітей) [514];
- гімназій – 12 (160 учителів, 5000 молоді) [515];
- професійних шкіл – б. 300 (1828 учителів, 81885 дітей) [516];
- учительських семінарій – 9 (56 викладачів, 1750 студентів) [517].

Таким чином, в організації шкільництва в Галичині, особливо в період з 1943 – поч. 1944 років, у порівнянні з Великою Україною помітна тенденція до зростання навчальних закладів усіх ступенів, окрім вищих учбових закладів гуманітарного спрямування. Тоді ж як на Наддніпрянщині у ці роки, враховуючи просування фронту на Захід, ми можемо говорити фактично лишень про чотирикласні народні школи.

Відділом дошкільного виховання при УЦК впродовж 1941 – 1943 років було організовано 3 навчальні курси інструкторок (100 учасниць), 160 навчальних курсів (4500 учасниць) для керівників дитячих садків. Зокрема, на літо 1943 року діяло 2696 сезонних дитсадків (за Польщі – 770) з кількістю дітей – 114091 та 241 постійних (13875 дітей) (за Польщі у 1937 році – 16 з 500 дітьми).

Таким чином, майже 70% українських населених пунктів мали садки, які охоплювали в цілому 60% дітей [518].

З ініціативи Українського Освітнього Товариства (УОТ) краківське “Українське Видавництво” видало для дошкільнят ряд книг, а саме: “Українське дошкілля”, збірник “Садок” з матеріалами праці в літньому садку, декламатор “Сонечко”, збірник ігор і пісень “Зайчик” [519]. З 1 жовтня 1941 року для шкільної дітвори Окружний відділ освіти і виховання в м. Дубні почав видавати двотижневий часопис “Школярник” за редакцією А.Коломійця [520]. З рамені шкільного відділу в 1943 році вийшов річник “Українознавство”, посібник для вчителів 4-го класу, що включав найнеобхідніші відомості з історії України, географії, фольклору. У цьому ж році у м. Львові накладом книгарні НТШ видано “Український правопис” [521].

Організована позашкільна освіта зосереджувалася у відділі культурної праці УЦК та його низових клітинах при окружних і повітових допоміжних комітетах. На місце читалень “Просвіти” на Холмщині й Підляшші – давніх “Рідних хат”, утворювалися “Українські освітні товариства” (УОТ), які мету власної діяльності вбачали в тому, щоб “підіймати культуру вгору і розподілювати вшир” [522]. УОТ-и організовувалися майже скрізь де жили українці. На початку 1944 року їх число доходило до 4000 [523]. Заслуга їхньої праці на цих землях полягала, в першу чергу, в піднесенні національної свідомості.

Результатом значної роботи українських патріотів в умовах нацистського терору, негачії, нищення та грабунку культурних надбань українського народу було те, що вже в короткому часі Україна покрилася сіткою народних, професійних, вищих шкіл. Організовано спеціальні комісії з реорганізації шкільництва, налагоджено видавництво нових підручників [524]. Аналіз навчальних програм з історії, географії України [525], українознавства [526] переконливо свідчать про те, що вони були побудовані на правдивих, героїчних сторінках історії українського народу виховували у дітвори любов до свого рідного [527]. Основне завдання полягало у вихованні свідомих громадян – патріотів своєї держави, бо “ патріотизм – це любов до свого рідного, праця над його розвитком, розбудовою культури, господарки, це праця для державного краю ...” [528]. Яскравим доказом цьому є шкільні зшитки з записами навчальних дисциплін, розробленою методикою викладання і засвоєння матеріалу [529].

Незважаючи на реакційну німецьку політику щодо вищої освіти в Україні, слід вказати, що українські професори на своїх лекціях намагалися якнайбільше прищепити студентам дух українського патріотизму та ідеї українського націоналізму. Усі побоювання західних українців і надії фашистських окупантів на те, що більшовики всеціло вбили національну свідомість українського народу, показали цілком протилежне - український народ ожив і в найбільш несприятливих умовах відроджував усі ділянки національно-культурного життя.

В останні місяці 1941 – початку 1942 років по Україні, всупереч заборонам окупаційної влади, почали відкриватися вищі учбові заклади. Так, на кінець вересня 1941 року в Києві відновили роботу університет, ректором якого став проф. Ярославин [530]; політехнічний інститут, що об'єднував усі київські інститути на чолі з ректором – проф. М. Величківським, закритий в лютому 1942 року в період масових арештів українських патріотів. З 1 листопада 1941 року почато навчання в медичному інституті, очоленого професором О.С. Лазуренком, на трьох факультетах якого навчалось понад тисячу студентів [531].

У м. Харкові з кінцем 1941 року відкрито університет на чолі з доцентом Х.С. Рябоконем і головою університетського правління П. Петренком [532], а також консерваторію, художній, санітарно-бактеріологічний [533], кооперативний інститути [534]. Величавою подією в житті харківського студентства було урочисте святкування Крутянської річниці 1 лютого 1942 року [535].

22 вересня 1942 року в м. Дніпропетровську почалося навчання в університеті, очолюваного проф. І.Розгоном і др. Я. Самотовкою, членом ОУН, розстріляного німцями [536]. Наприкінці 1942 року почали навчання: інститут інженерів залізничного транспорту, два технікуми, у яких навчалось у 1943 році 636 студентів [537]. Принагідно зазначити, що Дніпропетровськ був другим після Києва осередком, де була розроблена система шкільництва в Україні, згідно з якою передбачалися чотирирічні початкові школи, гімназії (класичні та реальні) та професійні школи [538].

У м. Кам'янці-Подільському на місці університету відкрито інститут з п'ятьма факультетами: педагогічним, агрономічним, медичним, ветеринарним і межовим. Слід відзначити вагомий внесок в організації шкільництва у місті молодого письменника, члена ОУН М. Чирського [539].

Одеса, передана німецьким командування румунам, уже з кінця 1941 року стала поважним студентським осередком. Відкрито Університет, Вищу технічну школу, консерваторію, Духовну семінарію. Незважаючи на заборону студентських організацій, молодь працювала підпільно, вимагаючи викладання навчальних дисциплін в університеті українською мовою [540].

У м. Херсоні на к. 1941 – п. 1942 років відкрито такі навчальні заклади: морську школу (235 студентів), сільськогосподарську (165), машинобудівну (162), автошляхову (144), музичну (96), медичну (541) [541].

У м. Полтаві до заборони німецькою владою вищих і середніх навчальних закладів працювали: сільськогосподарський інститут з 45-ма науковими співробітниками та дослідниками, ветеринарно-бактеріологічний інститут, а також професійна музична школа ім. М.Лисенка. Громадська активність студентства була зосереджена в “Театрі молоді”, який мав хорову секцію і балетну групу [542].

Вищі учбові заклади було відкрито також у містах Вінниці [543], Житомирі [544], Ніжині [545], Умані [546].

ОУН сприяла створенню фонду націоналістичної освіти (ФНО), що поставив основним своїм завданням “помогти матеріально

здібним студентам та робітникам закінчити фахову освіту” [547]. Так, до кандидатів на допомогу ФНО ставилися наступні вимоги: безперервно працювати над собою і для української суспільності; проводити освітню працю серед робітничих кіл як одних з перших жертводавців фонду; успішно закінчити навчання [548]. Відділ шкільних справ УЦК встановив стипендії незаможним і здібним учням середніх і фахових шкіл з українською мовою навчання з метою покрити їх кошти на навчання [549]. Так, за 1942 навчальний рік кілька тисяч учнів середніх і фахових шкіл у Генеральному Губернаторстві одержали понад 1 мільйон золотих, це не враховуючи 220 тисяч золотих, які одержали виховні шкільні заклади, та матеріальної допомоги. Вони були розподілені: на 13 гімназій – 309140 золотих, на 4 учительські семінарії – 133000, на 17 торгівельних шкіл – 187380, на 2 технічні школи – 51660, на механічні школи – 1000, на 5 ремісничих шкіл – 29600, на 4 кравецькі – 30900, на 7 сільськогосподарських – 43720, на 3 мистецькі школи – на суму 12100 золотих. Інші фахові школи одержали стипендії на суму 172925 золотих [550].

Ми свідомо зробили цей екскурс, маючи на меті показати дійсно героїчну, звитяжну працю сотень українських патріотів, професійних освітян, які в умовах лихоліття війни працювали на освітянській ниві, виховуючи українську молодь у національно-патріотичному дусі. Безперечно, велика заслуга в організації навчання належала похідним групам ОУН, патріотичній молоді, яка йшла у підпілля та організовувала студентські гуртки по всій Україні. Адже лише на

Наддніпрянщині в 1941-1945 роках в умовах переміщення фронту навчалось близько 10 тисяч молодих людей [551].

Нові реалії, пов'язані з наближенням фронту до західних кордонів України, масовим терором фашистської окупаційної влади “нового порядку”, змусили керівництво ОУН з кінцем 1943 (п. 1944 років внести певні корективи в плани роботи з шкільною молоддю [552]. Так, у наказі ч.4 від 20 вересня 1943 року ОУН, поряд з вимогою зберегти молодь від вивозу в Німеччину [553], поставила перед провідниками всіх реферантур наступні завдання: 1) посилити виховну роботу серед юнацтва в теренах опанованих відділами УПА; 2) проводити масове виховання в державницькому дусі через школи, церкви та інші установи; 3) охопити в ряди юнацтва всю молодь (так, за кожним юнаком (-чкою) закріплювалася в селі певна кількість осель для проведення національно-патріотичної виховної роботи); 4) політичному референту разом із жіноцтвом організувати опіку і виховання дітвори (4-7 років) та доросту (7-10 років) [554]; 5) створити в кожному селі окремо для юнаків і юначок гуртки “Січі”; 6) налагодити своєчасне відправлення звітів референтів юнацтва про виконану роботу в терені [555].

Аналіз звітів керівників відділів ОУН дає змогу отримати правдиву картину існуючих проблем в культурно-освітній ділянці.

Таблиця 4.1. Звіт керівника юнацтва ОУН про культурно-освітню роботу в терені станом на 10 жовтня 1943 року

оселі	сіл загально	42
	охоплено	42

	не охоплено	-
	в стадії організації	-
	чужих	6
юнацтво	юнацтво	29%
	юнаків	25%
	юначок	2%
	робітників	-
	середньошкільників	-
	вишколів	3
	вишколених загально	37
	вишколених в біжучій місцевості	3
	осередків	63
	станцій	42
	організаційних помічників	11
	організаційних помічниць	6
	вишкільна група	1
члени	членів	7
	прибуло	-
	вибуло	297
симпатиками	симпатиків	433
	прибуло	297
	вибуло	37

доріст	доріст	175
	прибуло	3
	вибуло	-
реферати	загально рефератів	216
	по -2-	61
	по -1-	114
сходини	сходин загально	-
	звичайні	-
	вишкільні	-
	святочні	-
„Просвіт”	просвіт	-
	охоплених	-
	не охоплених	-
Різне	могил	47
	хорів	-
	драматичних гуртків	-
	бібліотек	1
карти	загальних карт	102
	по -2-	22
	по -1-	80
школи	шкіл загально	37
	фахові	-
	початкові	37
каса	загально	1778
	вклад	592

Наведені табличні дані дають змогу стверджувати, що на кінець 1943 року працювали тільки чотирикласні початкові школи. Заборона діяльності товариств “Просвіта”, які в досліджуваний період несли великий обсяг роботи в суспільно-громадському секторі, фактично привела і до припинення роботи самоосвітніх гуртків. Водночас, ОУН через юнацькі структури прагнула утримувати контроль над молоддю.

З метою поглиблення набутих знань з організаційно-пропагандивного, конспіративно-розвідного, військового та санітарного вишколу, історії України тощо реферантура юнацтва ОУН розробила триступеневу систему іспитів, яка передбачала перелік обов’язкових знань з ряду навчальних дисциплін. Зокрема, аналіз ряду інструкцій з планами іспитів різних ступенів дає наочну картину основних знань, якими мали оволодіти юнаки (-чки), зокрема перелік обов’язкової літератури у системі ідеологічного вишколу передбачав ознайомлення з творами М. Міхновського, Д. Донцова, С. Ленкавського, В. Старосольського, М. Орлика, з історії української державності – творів М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Терлицького, С. Охримовича, В. Липинського, М. Драгоманова, В. Христюка, В. Петрова, М. Возняка, Е. Чикаленка, з історії української літератури – з працями вітчизняних класиків, а також заборонених радянською владою поетів, таких як О. Олесь, Є. Маланюка, О. Ольжича, У. Самчука, Г. Журби та інших. Значна увага приділялася ознайомленню з соціологією, суспільно-

політичними, правничими науками, економічною теорією (праці Дністрянського, Тугана-Барановського та ін.). Крім знання вищеназваної літератури, кандидат мав оволодіти необхідними практичними вправами [556].

Важливого значення організації навчання українських дітей в національній школі на звільнених від фашистів землях надавало командування Української Повстанської Армії [557]. “Мусимо пам’ятати, – йшлося в інструкції, ч.19 за вересень 1943 року, – що ми є ковалями нашої долі, що доля в наших руках, а тому всі до праці, до боротьби за Українську Державу” [558]. На звільнених від окупантів українських землях утворювалися спеціальні інспекторати культури, шкільництва й освіти, що займалися перевишколом учителів, відкриттям народних шкіл, друком нових українських шкільних підручників, організацією самоосвітніх гуртків, призначенням культурних працівників на поодинокі райони, організацією театральних мандрівних груп [559]. Так, у наказі шефа Політичного штабу УПА Остапа Окружному шкільному інспекторату наголошувалося: “На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів дня 15 вересня 1943 року почати 1943/44 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними силами” [560]. Організацію нормальної роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях шеф Політштабу доручає надрайонним та районним управам, зобов’язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями та квартирами для вчителів, транспортом. Цей наказ, як свідчать історичні факти, не був пустою фразою. Так, в одному

лише надрайоні “Долина” (псевдо) відкрито 119 вищепочаткових і початкових шкіл, де проводили навчання 285 вчителів. Крім того, відкрито ряд фахово-адміністративних, вчительських та інструкторських курсів [561].

У звіті від 25 березня 1944 року районного провідника Дзвона відзначалася добре налагоджена шкільна робота в селах Підгаєцького повіту. Так, в районі діяло близько 20 куренів “Січі”, 18 самоосвітніх гуртків, 3 жіночі служби України. Зібрання самоосвітніх гуртків відбувалося 3 рази на тиждень. Майже в усіх школах з історії України завершили вивчення Галицько-Волинської держави. У селах Литвинів, Божиків, Лиса закінчено вивчення періоду Козаччини. Структура організації сіл, побудована на основі сусідства і наявності навчального матеріалу, давала хороший результат своєчасної підзвітності і взаємодопомоги [562].

4.2. Національно-патріотична діяльність українських націоналістів у мережі легальних культурно-освітніх, молодіжних, спортивних товариств

Маючи на меті залучити молодь до практичної діяльності та поставивши завдання охопити і опанувати процесом навчання і виховання молодого покоління, Організація Українських Націоналістів спрямувала свої дії, окрім школи та самоосвітнього руху, на мережу легально-діючих культурно-освітніх, молодіжних, спортивних товариств, які в досліджуваній період були чи не єдиними осередками національно-патріотичного виховання.

Устрій Організації Українських Націоналістів, схвалений на Першому Конгресі (28.01. - 3.02.1929 р.) [563], визначив граничні рамки доросту ОУН, членами якого можуть бути українці та українки у віці від 8 до 15 років. Юнацтвом ОУН є українська молодь віком від 15 до 21 року, що пройшла націоналістичний вишкіл і підготовку до праці в умовах революційної боротьби за найвищий ідеал нації [564]. Щодо організаційної структури та практичної діяльності юнацтва ОУН, мали бути видані окремі постанови.

Таблиця 4.2. Організаційна схема верховних органів юнацтва ОУН.

Синедріон компетенції	Симпозіум	Дирекція	Архів
інформаційно-дорадчий організація ведення і керівництво	„творці” ідеологічно-політичний і ідеологічно-політичний	виконавчі технічні друкування кольпортаж (пересилка,	виконавчі канцелярія

групами особовий склад	вишкіл інструкторів (для праці в юнацтві)	розповсюдженн я) каса	
іструктори львівських груп Зв'язкові	члени синедріону члени редакційної колегії юнацтва зв'язкові інструктори провінційних груп	директор касир друкар стенографіска магазинар зв'язковий	писар архів магазинар стенографіст
архів шеф розвідки зв'язкові	шеф юнацтва інструктор	шеф пропаганди шеф кольпортажу зв'язковий шеф військових справ військовий інструктор	

На розв'язанні цих питань і зосередила свою роботу Крайова конференція ОУН, що відбулася у Львові 22-23 лютого 1930 року. Прийнято постанови в справі виховання молоді при допомозі організації та діяльності юнацтва [565], зокрема затверджено постанову про організацію верховних органів юнацтва, їх компетенцію та організаційні схеми [566].

Прийнято організаційний статут разом із організаційною схемою юнацтва [567].

Таблиця 4.3. Організаційна схема юнацтва ОУН.

Шеф розвідки	Шеф юнацтва	Шеф пропаганди	Шеф кольпортажі
Зв'язковий розвідки 1. Зенові 2. 3. 4. 5.	Інструктор групи 1. Голова 2. Розвідник 3. Агітатор 4. Кольпортер [568] 5. Екзекутор [569] 1. Зенові 2. 3. 4. 5.	Зв'язковий пропаганди 1. Голова 2. Розвідник 3. Агітатор 4. Кольпортер 5. Екзекутор 1. Зенові 2. 3. 4. 5.	Зв'язковий кольпортажі 1. Зенові 2. 3. 4. 5.

Дані таблиці показують, що у завдання інструктора групи входило: організація праці, ідеологічний вишкіл і загальне керівництво [570]. Інструктор групи звітувався безпосередньо шефові юнацтва (§5). В обов'язки зв'язкового розвідки входило: збір матеріалу і керівництво військовим вишколом (§6); зв'язкового пропаганди – постачання нелегальної літератури і збір внесків (§7). Зв'язковий кольпортажі звітувався шефові фінансів, видав питаннями видавництва і розповсюдження легальних видань (§8). Інструктор поза Львовом, що одночасно виконував обов'язки зв'язкового усіх родів, звітувався шефові юнацтва (§9,10). Також у статуті передбачалися обов'язки праці груп дівчат у відповідних навчальних закладах [571].

У ділянці виховання конференція прийняла до відома реферат про основи ідеологічної та організаційної праці юнацтва, “Інструкцію праці для проводу груп юнацтва” разом із схемами програм сходин проводу, груп і звен юнацтва [572].

Таблиця 4.4. Схема програми сходин проводу груп юнацтва ОУН.

А. (для конспірації)	I. Фіктивна програма і розподіл ролей
Б. (організаційні справи)	II. Накази і комуні кати шефа юнацтва III. Звіт зве нового про звена: 1) стан члена (недуга, адреса тощо); 2) стан вишколу; 3) побажання (з усіх областей). IV. Рішення і накази V. Загальні висновки членів проводу: – про поведінку юнаків; – поведінку в школі і поза школою. VI. Рішення і накази
В. (теоретичний вишкіл)	VII. Дискусія над: 1) лекціями, прочитаними рефератами; 2) часописами; 3) політичний огляд подій. VIII. Рішення і накази

Ця таблиця дає розуміння конкретної роботи низових груп і ланок юнацтва. Програма розроблялася керівником юнацтва і

подавалася на розгляд та затвердження шефу юнацтва Крайової Екзекутиви ОУН. Поряд з організаційною частиною, у яку входив звіт юнаків про їхню роботу в школі та позашкільний час, в молодіжних товариствах, кожен юнак(-чка) готували реферати, огляд останніх політичних подій, після ознайомлення з якими обов'язково була дискусія, а на її основі приймалися рішення. Така система праці давала змогу молоді бути постійно у вирі останніх подій, брати безпосередню участь у суспільно-громадській роботі та підготуватися до майбутньої праці в організаційних структурах ОУН. Зазначимо, що юнацтво ОУН передбачало кілька ступенів: симпатиків, членів, провідників та виховників. Пройшовши іспити першого ступеня кандидат ставав членом юнацької організації. Іспити другого ступеня готували провідників юнацтва, а третього (виховників, які пройшовши практичну роботу в терені, складали присягу і переходили до загальної сітки ОУН.

З метою поглиблення виховання молоді, конференція прийняла рішення видавати нелегальний періодичний бюлетень, у якому мали висвітлюватися всі три види вишколу: ідеологічно-політичний, розвідувально-конспіративний і військово-технічний [573].

У боротьбі з польським режимом на терені школи були прийняті наступні заходи: пропаганда в краю і за кордоном; послідовна і систематична боротьба; чинні (дієві) виступи (маніфестації, страйки тощо). ОУН зобов'язала керівні органи юнацтва систематично подавати докладну інформацію про репресії польської шкільної влади проти української молоді та факти спротиву учнів. Провідники

груп зобов'язувалися щомісячно звітувати про результати навчання, проведену виховну роботу в класі. В обов'язки входила й оцінка праці професорсько-викладацького складу. У позашкільний час юнаки і юначки “завжди і всюди зобов'язані до праці з метою відновлення незалежної соборної національної держави” [574]. У перелік завдань позашкільної праці входило: впливати на молодь і старше громадянство; брати активну участь у роботі культурно-освітніх, господарських установ, всюди поширюючи ідеї та кличі українського націоналізму. Освіта і наука, самоосвіта, індивідуальне студіювання національних, політичних, філософських проблем, згідно з програмою ОУН, поряд з глибоким пізнанням і аналізом націоналізму як ідеології, програми, тактики були першочерговими завданнями юнаків (-чок) [575].

Конференція прийняла ряд необхідних постанов для груп юнацтва, а саме: “До основ ідеологічної та організаційної праці юнацтва”, матеріали до журналу “Юнак” та практичні рекомендації щодо керівництва юнацькими структурами [576].

Конференція визнала за необхідне спеціальну опіку і постійну пильну увагу над юнацтвом як головну підставу майбутнього зростання ОУН. Прийнято рішення про необхідність узгоджувати всі політичні вияви юнацтва з цілістю політики організації [577]. Будучи невід'ємною структурною ланкою організації, юнацтво ОУН несло поряд з нею безпосередню відповідальність за результати проведеної роботи.

Про це свідчить і аналіз планів праці юнацтва, що дає нам розуміння практичних завдань, які ОУН покладала на юнацькі структури. Наприклад, кожен юнак (-чка) зобов'язувалися брати активну участь у сходах груп, діяльності культурно-освітніх, спортивних товариств. Юнакам від 19 до 21 року доручалася праця між масами української суспільності, згідно з планами Проводу юнацтва ОУН. Питання з освітніх ділянок та внутрішніх справ юнацтва висвітлювалися у самостійному журналі, редакційна колегія якого узгоджувала свої плани з ідеологічними, культурно-освітніми та політичними референтами Крайової Екзекутиви ОУН. Зазначимо, що чинність таких планів праці поширювалася на середньошкільну і високошкільну молодь [578].

Дослідник історії ОУН П. Мірчук констатував, що в 1928 році націоналісти повністю перебрали керівництво в студентських товариствах та установах, здобули ключові позиції в “Пласті” та пластовій пресі, повністю або переважно здобули вплив на маси молоді, організованої в “Соколах”, “Лугах” [579].

7 грудня 1929 року ОУН опублікувала звернення до юнацтва про обов'язок кожної свідомої молодої людини брати активну участь у праці та боротьбі за волю і майбутнє України [580].

Діяльність членства ОУН в системі молодіжних, просвітницьких організацій мала “дати максимум національно-патріотичного, світоглядно- морального та фізичного виховання” [581].

Під керівництвом талановитих провідників юнацтва – І. Габрусевича (просвітянського організатора), М. Турчмановича, М.

Лебідя (“Олег”), Свистуна, Бардахівського, О. Кузмінського (члена шкільного проводу юнацтва “Головної гімназії”), О. Курчаби, О. Сокола, було покладено початок практичній роботі [582].

ОУН налагоджує працю в молодіжних, спортивних товариствах. Зокрема, у звіті коменданта поліції в м. Тернополі від 11 лютого 1929 року, поряд з характеристикою діяльності товариств “Січ” [583], “Сокіл” [584], “Луг” [585], наголошується на їхній нелегальній співпраці з УВО–ОУН. Чортківський староста у донесенні до воєводського уряду в м. Тернополі від 29 грудня 1935 року вимагав дозволу заборонити діяльність товариств “Повітовий Луг” (1850 членів), “Сокіл” (750), “Чайка” (90), члени яких Мирослав Стиранка, Юрко Юрчинський та багато інших звинувачувалися у зв’язках з ОУН і пропаганді серед молоді націоналістичних кличів [586].

У 1932 році польська влада доручила Р. Дашкевичу організувати “Луги” на нових статутах, маючи на меті підпорядкувати ці українські спортивно-виховні організації контролю польської державної влади [587]. Організація Українських Націоналістів різко виступила проти “Нових Лугів”, мотивуючи власну позицію тим, що висхідною точкою в українському національно-суспільному житті має бути самостійницький шлях, який не повинен входити в чужий державний організм, оскільки національне виховання української молоді не досягнеться шляхом співжиття з займанцем. Тому організація заявила, що фактичною метою “Нових Лугів” є перетворити українську молодь у польських державників. ОУН наголошувала, що вона стоїть на позиції пошуку нових шляхів

організації молоді, бо “сила націоналізму в тому, щоб найти свій відблиск всюди” [588]. “Молодь маємо ми і виховаємо її тільки ми” [589].

Резолюцію ОУН підтримало і українське студентство на проведеній 27 лютого 1933 року всестудентській анкеті про ставлення до “Нових Лугів”, у якій взяло участь близько 200 студентів Львова. У прийнятій резолюції наголошувалося на необхідності пошуку нових форм об’єднання молоді, які б, водночас, базувалися на чітких самостійницьких позиціях [590].

Розуміючи, що для загальнонаціональної виховної праці молоді потрібно знаходити нові легальні організаційні форми, а в підпіллі повинна діяти єдина ОУН, Крайова Екзекутива приділяла спортивно-виховним організаціям значну увагу. Згаданою ділянкою праці організації в рамках цих товариств, секцій керував Я. Рак (“Мортик”), при співпраці інших членів ОУН, таких як В. Повзанюка, В. Левицького (“Германік”) та ряду інших. Так, з ініціативи й силами Організації Українських Націоналістів в червні 1934 року почав виходити одним з перших український спортивно-виховний тижневик “Готові”, заборонений польською владою у вересні 1935 року. Редактором перших 6 номерів тижневика був інженер Є. Врецьона, а після його ув’язнення, аж до закриття, популярна серед кіл ОУН С. Мойсевич (“Мошко”, дружина В. Яніва) [591]. Тісна співпраця між ОУН і “Пластом” проявилася і в тому, що майже всі провідні члени організації були пластунами й скрізь по пластових куренях займали керівні пости. Фактично саме членству

УВО - ОУН “Пласт” завдячував свій буйний розвиток у двадцяті роки. Так, прийшовши в одинадцятирічному віці у 1919 році на навчання у Стрийську гімназію, С.Бандера одразу став членом п'ятого Куреня Українських Пластунів і був одним з найкращих і найдисциплінованих пластунів аж до його закриття у 1930 році. Після закінчення гімназії С. Бандера перейшов до Куреня старших пластунів “Червона Калина”. Р. Шухевич, навчаючись в Українській Академічній гімназії у м. Львові та Львівській політехніці, був членом Пласту вісім років [592].

Голосним відгомонам серед українського громадянства відбився свого часу конфлікт ОУН з українсько-католицькими колами, що в рамках “Католицької акції” організували 7 травня 1933 року маніфестаційну імпрезу “Українська молодь Христові” [593]. Крайова Екзекутива ОУН неприхильно поставилася до цієї імпрези, запротестувавши проти участі у почесній президії, перед якою мали пройти тисячі представників української молоді, представників польської влади та польського єпископату. КЕ ОУН обіцяла, що коли ця вимога буде виконана, то мережа організації активно сприятиме підготовці свята [594]. У резолюції, прийнятій на основі проведеного у м. Львові 12 березня 1933 року всестудентського анкетування (взяло участь 250 чол.) [595], підкреслювалося, що українська молодь вихована на засадах націоналістичної ідеології відповідь належно важким і відповідальним завданням, що її очікують в майбутньому, що ідеологія ОУН і надалі опановуватиме широкі кола української

громадськості, несучи животворчий струмінь і в український католицький рух [596].

Маючи на меті налагодити працю студентської молоді у літній період, організаційна реферантура ОУН щорічно видавала інструкції, плани праці, згідно з якими обов'язком кожного студента у своєму повіті було використання усіх можливостей для налагодження роботи діючих у місцевості студентських організацій. Члени гуртків виступали ініціаторами у проведенні різноманітних культурно-освітніх заходів, організації студентських кооперативів, кошти від яких йшли на народні справи [597]. Так, у донесенні старости Скалатського повіту від 27 квітня 1933 року, повідомлялося, що члени юнацтва ОУН у період канікул проводять у селах повіту пропаганду націоналістичного характеру [598]. Наголосимо, що значна частина культурно-освітньої роботи студентської молоді припадала на повітові студентські секції. Край поділено на 12 округів і в період від 20 червня по 18 липня 1933 року проведено 12 з'їздів, на яких висвітлювалися питання ідеології культурно-освітньої праці. У з'їздах взяло участь близько 45 організаційних одиниць із загальною кількістю делегатів 451. У підсумках проведених засідань наголошено на важливості активізації та зростання культурно-освітньої, національно-патріотичної роботи [599], бо “навчання молоді є вкрай необхідним, особливо в плані виховання української інтелігенції, бо нація без інтелігенції в сучасну добу спеціалізацій і зростання наук самостійності не здобуде” [600].

1 липня 1933 року в приміщенні товариства “Сокіл” відбувся регіональний з’їзд українських студентів націоналістів Станіславського повіту, за участю 17 делегатів. Серед них – Ю. Боднарук, В. Волощук, І. Дуда, Р. Фединський, Л. Костецька та інші. На основі прочитаних доповідей, рефератів [601] прийнято наступні рішення: 1) про завдання кожного студента-націоналіста в усіх сферах суспільного життя, особливо в культурно-освітній, виховних організаціях (з цією метою в усіх студентських секціях організовувалися відділи товариства “Українського спортивного союзу”) [602]; 2) про утворення в м. Станіславі студентської делегатури, яка б очолила керівництво всім студентським рухом воєводства [603].

Масові арешти та репресії польської поліції проти членського активу Організації Українських Націоналістів у середині 30-х років змусили керівництво Крайової Екзекутиви внести ряд змін у структуру юнацтва ОУН. Конференція ОУН, що пройшла у Львові 6 грудня 1935 року, висловилася за утворення в системі юнацтва “звен”, що посилює конспірацію, а отже, і збереження кадрів [604]. У постановах, прийнятих конференцією зазначалося, що, незважаючи на польський терор, ОУН прикладе максимум зусиль, щоб українська молодь виховувалася в дусі патріотизму, на здорових національних традиціях [605].

Окрім роботи в легальних українських товариствах, ОУН наголошувала на потребі створення націоналістичною молоддю нових організацій. Так, у 1935 році за активної участі члена КЕ ОУН,

поета Б. Кравціва та колишнього коменданта КЕ ОУН у м. Львові О. Бойдуника створено організацію “Молодий націоналіст”. Базуючись на ідеології Д. Донцова, юнацьких виданнях ОУН “Дажбог”, “Юні друзі”, “Юнацтво”, за активного сприяння видавництва “Дешева книга”, організація налагодила працю серед молоді, відкриваючи власні філіали на терені Галичини. Так, на початку 1936 року з ініціативи колишнього члена КЕ ОУН у м. Львові І. Щавеля, делегованого організацією на терен Станіславського воєводства, почав виходити місячник “На грані”. Особливо плідно працювала організація під прикриттям товариства “Відродження”, а також нелегально створеного “Професійного союзу самоосвітників”, члени якого проводили активну освітню працю у читальнях “Просвіти” і діючих при них “Молодих Просвіт” [606]. У донесенні слідчого відділу команди повітової поліції від 8 квітня 1936 року повідомлялося, що на терені Станіславського воєводства емісари групи “Молодий націоналіст” опанували українські студентські секції, товариства “Сокіл”, “Луг” [607].

15 січня 1934 року нарада провідників ОУН у м. Львові прийняла рішення про необхідність утворити при Крайовій Екзекутиві “Відділу виховання молоді”, одним з основних завдань якого було “проводити просвітню роботу в читальнях “Просвіти”, гуртках “Рідної школи” [608], готувати інструкторів з виховання молоді в національно-державницькому дусі.

Таємні донесення польської поліції свідчили про добре налагоджену роботу організації “Українська націоналістична

молодь”, що пропагувала серед загалу української молоді націоналістичні ідеї. Так, тільки список запідозрюваних членів організації нараховував близько 78 чоловік, серед них – брати Барановські, Д. Охримович, О. Вербіцька та інші [609].

Суттєвим підтвердженням національно-патріотичної виховної роботи Організації Українських Націоналістів серед західноукраїнської молоді була діяльність “Хору українсько-подільських студентів”, організованого в м. Чорткові з ініціативи А. Комарницького та М. Стрика. Хор дав десятки концертів у селах та повітах Галичини. Згідно з донесенням польської поліції усі 16 учасників хору були членами юнацтва ОУН, серед них А. Комарницький, М. Стиранка, К. Цепенда, А. Смеречинський, Л. Кравчик та інші [610]. Також теробовлянський староста в донесенні до воєводського уряду в м. Тернополі від 28 березня 1935 року інформував про діяльність театру “Заграва”, в якому працювали кур’єри ОУН. Під час вистав вони розповсюджували літературу, видану КЕ ОУН, та виконували роль зв’язкових [611].

ОУН ініціювала ідею вшанування могил борців-героїв за волю України, а також перелік обов’язкових для членства організації та юнацтва національних свят: 22 січня – Соборності і самостійності; 29 січня – Героїв Крут [612]; 23 травня – Героїв революції (з нагоди роковин смерті Є. Коновальця); 31 серпня – День української боротьби та зброї [613]. Так, 29 серпня 1937 року “Товариство опіки над могилами” провело панахиду за полеглими героями українсько-польської війни, в якій взяло участь близько 3000 чол. [614]. За

ініціативи Володимира Яніва впроваджується культ 300 студентів-героїв, що загинули під Крутами 29 січня 1918 року. З цього приводу в річницю кожен студент проводив голодування, а заощаджені гроші віддавав на допомогу ув'язненим товаришам по боротьбі [615]. Так, на 29 січня 1938 року ОУН організувала свято-обхід з нагоди 20-ї річниці богатирів під Крутами [616].

Аналізуючи національно-патріотичну виховну діяльність ОУН серед української молоді, важливо відзначити, що українська партійна преса, неприхильна до організації, протиставляла їй завжди “органічну” працю в легальних українських організаціях та установах, дорікаючи, що ОУН відтягує українську молодь від позитивної праці в “органічному” секторі. Об’єктивний аналіз тодішніх відносин та тенденцій в діяльності організації, опертий на фактах та цифрах, показує, що якраз члени ОУН були рушійною силою в праці усіх легальних українських організаціях, які не заперечували принципу боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, хоч керівні становища в тих організаціях залишалися, як правило, не членам ОУН з метою не наражати їх на переслідування зі сторони польських офіційних властей. На доказ цього наведемо звіт з діяльності тридцяти клітин українського студентського товариства за шкільний 1932/1933 рік саме в “органічному” секторі. З організованих 697 українських студентів лише половина були членами ОУН, але якраз вони були в 80% виконавцями показаної у звіті праці. Так, у межах “Студентських Громад”, “Просвіти”, “Рідної школи”, “Відродження”, “Соколів”, “Лугів” (на старих статутах)

студенти виголосили 921 доповідь, влаштували 223 спільні сходи з доповідями й іншою програмою, підготували 206 театральних вистав, здійснили 484 організаційні поїздки у терен, підготували 145 святкових концертів і академій, організували 51 вечорницю і забаву, виголосили 76 святкових промов, брали участь в 62 загальних зборах, провели 14 анкет та 13 фізичних вишколів [617]. Очолювали 27 товариств, 79 гуртків для навчання неграмотних, заснували 4 нові відділи “Просвіти”, 2 “Рідної школи”, 6 “Сокола”, 5 театральних гуртків, 14 хорових і музичних, 22 самодіяльних, 8 ощадностевих і 10 спортивних секцій, 11 культурно-освітніх курсів. Вели діяльність у 79 гуртках, з них 6 очолювали, у 41 були членами управ, при будівництві “Народних Домів” відпрацювали 99 днів [618].

20 грудня 1933 року польський часопис “Бунт Млодих” у статті “П’ять хвилин перед дванадцятю” писав: “Таємнича ОУН є нині сильнішою за всі українські легальні партії докупі. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює з страшним темпом ...” [619].

Таким чином, практична діяльність у громадському секторі проводилася згідно з планами організації, що поставила моральну вимогу до своїх членів бути передовиками не тільки в революційній боротьбі українського народу, але і в розбудові національно-культурного життя. Значна робота, проведена Організацією Українських Націоналістів у 30-ті роки, які О. Ольжич назвав “далекосяжними виховною роботою в масах” [620], знайшла своє яскраве вираження у переході передової, патріотично настроєної

української молоді на позиції українського націоналістичного руху, прийнятті ідеології ОУН.

Другі Великі Збори ОУН(м) (серпень 1939 року) та ОУН(б) (квітень 1941 року) наголосили, що провідним принципом організації є принцип підметності українських визвольних змагань, в своїй основі незалежних від зміни міжнародної політики [621]. Зокрема у прийнятій Великим Збором ОУН(б) постанові з виховних завдань наголошувалося, що Організація Українських Націоналістів головну увагу повинна звернути на опанування молоді та робітничих осередків [622].

Першочерговим завданням, яке постало перед організацією з початком липня 1941 року, було відновлення у всеукраїнському масштабі розгалуженої сітки молодіжних, спортивно-виховних організацій на зразок раніше існуючих в Західній Україні, що тимчасово припинили свою діяльність у роки радянської окупації.

Організаційні інструкції провідникам обласних, повітових, районних Екзекутив ОУН [623] передбачали наступні завдання при організації структурних підрозділів юнацтва:— охопити організаційною сіткою всю молодь віком 14-18 років;— звернути особливу увагу на терен школи, особливо міст і містечок, з метою організації в них юнацьких ланок;— при організації юнацтва ОУН на селі особливу увагу приділяти діючим культурно-освітнім товариствам: “Січ”, “Куреням Молоді”, “Сокіл”, Українським виховним товариствам, клубам, читальням “Просвіти”.

Особливий наголос зроблено на практичній діяльності юнацтва ОУН, яким повинні належати найважливіші пости в громадському секторі [624]. Окремо передбачалися завдання для жіноцтва ОУН [625].

Архівні матеріали свідчать про масову підтримку молоддю Акту відновлення незалежності Української Держави (30 червня 1941р.). Так, 6 липня 1941 року на зборах представників студентства вищих шкіл м. Львова прийнято рішення про підтримку цієї історичної для України події. Збори закликали молодь підтримати боротьбу ОУН, “яка садинок в теперішніх умовах зможе успішно нести тягар державного будівництва” [626]. З нагоди зборів українське студентство щиро вітало провідників ОУН С. Бандеру та Я. Стецька. У резолюціях Золочівської молоді з нагоди святкового зібрання в княжій Городищі Плісниськ 18 серпня 1941 року в присутності 1000 молоді місцевий провід юнацтва на чолі з Гурком Остапом, Савчуком Володимиром, Деркачем Олексієм закликав усю молодь до “безмежного довір’я і послуху Проводу ОУН, вірності націоналістичній ідеї і заповітам та до посилення активної творчої праці” [627].

27 липня 1941 року студентський сектор ОУН під керівництвом В. Мартиняка, В. Лемехи надіслав вітання С. Бандері з нагоди виборів Центрального Проводу Союзу Українського Націоналістичного Студентства. У вітанні зазначалося: “Коли ОУН буде мати повноту влади в своїх руках, тоді юнацтво ОУН буде садинок, загальною організацією молоді. В іншому випадку ОУН

творитиме власні організації молоді від 6 до 21 року [628], опановуючи через них виховання всієї молоді в загальній системі організації молоді” [629].

Наступним кроком організації на шляху втілення в життя накреслених завдань було проведення 1 серпня 1941 року спільної наради представників українських культурно-освітніх, молодіжних, спортивних товариств. Прийнято рішення у місячний термін відновити спільними зусиллями їхню діяльність [630]. Так, уже в серпні-вересні 1941 року з рамені ОУН утворено розгалужену систему “Організації української націоналістичної молоді “Січ” (ОУНМ “Січ”) з тимчасовим центром у м. Львові [631], а також Раду фізичного виховання [632]. У завдання ОУНМ “Січ” входило “дбати про всебічне духовно-моральне, фізичне та фахове виховання української молоді на основах українського націоналізму з метою дати українській державі повновартних громадян, борців за її силу і велич” [633].

Для виконання поставлених завдань організацією передбачалися наступні кроки: 1) залучення всієї української молоді в організаційні межі “Січі” та проведення національно-освідомчої роботи серед своїх членів і українського громадянства; 2) організація по селах, містах, школах, заводах, підприємствах нових клітин з системою нагляду та опіки, ведення таборів, курсів, тіловиховних вправ, утримання домів, залів, площ тощо; 3) проведення змагань, свят, фахового вишколу; 4) видання книг та преси для молоді [634].

Згідно з Устроєм ОУНМ “Січ” Рівненської області, до скликання першого загального з’їзду “Січі” урядує Верховна Рада, що обиралася з’їздом на 3 роки. У межі компетенції Верховної Ради входило визначення напрямків діяльності “Січі”, перевірка роботи обласного провідника та старшин і їх затвердження (§20). Раз у рік обласний комендант “Січі” скликав загальний з’їзд представників “Січі” (§21). Водночас, ОУНМ “Січ” була юридичною одиницею і мала право набувати рухоме і нерухоме майно, заключати правові договори та виступати судово (§24) [635]. У Тимчасовій програмі праці в жіночих чотах, що включали відділи національно-суспільного, фізичного виховання, служби праці та фахового вишколу, зазначалося, що від національно-патріотичного виховання сильного і здорового покоління залежатиме майбутнє України [636].

Окреслюючи напрями діяльності “Січі”, необхідно зазначити, що вже з початком серпня 1941 року організаційна мережа ОУНМ “Січ” поширилася на нові терени. Так, районний провідник М.Кондрат у звіті від 8 серпня 1941 року до крайового провідника повідомляв, що на основі Тимчасового Правильника він заснував у всіх селах Ново-Стріліського району курені ОУНМ “Січ”, які почали роботу над ідейно-політичним і спортивним вишколом націоналістичної молоді [637]. У наказі М. Кондрата до курінного 33 куреня ім.Княгині Ольги повідомлялося про проведення 24 серпня 1941 року в Нових Стріліських показової лекції ритмічних вправ для дівчат [638], з чітко розробленими схемами малюнків до кожної вправи [639].

Наголосимо, що Провід ОУН приділяв значну увагу якості проведеної роботи, вимагаючи від провідників об'єктивного аналізу стану праці і строгої відповідальності кожного за доручену ділянку роботи. Так, у звіті провідника Збаражського району від 23 липня 1941 року зазначалося, що з 250 членів “Січі” більшість слабоосвічені й ідеологічно майже не вишколені. Обласний провідник Хмара наказав: 1) налагодити до 27 липня 1941 року систему харчування з метою заощадження часу для навчання; 2) звернути особливу увагу на вивчення історії України, впроваджуючи тим самим “нову українську методику навчання згідно з вимогами часу та історичними завданнями України” [640].

Слід зазначити, що, згідно з поставленими ОУН завданнями, організовували свою діяльність і “Табори праці юнаків”, які діяли переважно у літні періоди [641]. Обов'язком для кожного було знання “Юнацького закону” та табірних правил. Особливий наголос приділявся освітньому, ідеологічному, військовому та спортивному вихованню, підтвердженням цьому є звіти з діяльності таборів в Ямниці, Залукві, Галичі, Станіславській області [642].

У таємних звітах органів НКВС про відношення ОУН до молоді зазначалося, що Крайова Екзекутива ОУН на зборах у липні 1941 року пріоритетними напрямками своєї діяльності визнала виховання молоді і культурно-освітню роботу [643]. Підтвердженням цьому є звіт народного комісара внутрішніх справ УРСР Савченка і секретаря 2 відділу Українського штабу партизанського руху Євглевської від 28 листопада 1942 року, де відзначалася активна діяльність

націоналістичних молодіжних організацій в Західній Україні, а саме “Лугу”, “Січі”, “Січового Куреня” [644]. Згідно зі звітом, з 25 лютого 1942 року в м. Львові відновила діяльність організація “Січ”. У м. Луцьку 16 січня 1942 року ОУН відродило націоналістичну організацію “Січовий Курінь”, члени якої “виховуються в дусі боротьби за Самостійну Україну” [645]. У м. Києві 6 січня 1942 року почала діяти організація молоді “Запоріжська Січ” [646].

За даними таємних німецьких донесень, із окупованих територій Сходу, виховання молоді ОУН здійснювала через сітку молодіжних товариств “Байтур”, “Юнацтво” і “Просвіта”, що “пропагують ідею незалежності Української Держави, як найвищу політичну мету” [647].

У Галичині відділ освіти очолив професор С.Левицький, який за польських часів був керівником “Пласту”. В системі УЦК молодь організовано в “Куренях молоді”, а в централі – в “Улад української молоді”. Спортивні та фізвиховні організації підлягали в правлінні Генерального Губернаторства уповноваженому для справ спорту. Так, у серпні 1942 року під керівництвом професора Т.Білоостоцького створено підвідділ “Тіловиховна секція” і підпорядкований їй клуб “Україна” та “Карпатський лещатарський клуб” [648]. 24–25 лютого 1942 року м. Львові відбувся перший з’їзд окружних керівників організації “Улад української молоді”, який прийняв рішення організувати в Галичині влітку 1942 року 36 таборів для дітей, 20 для юнаків і дівчат та 4 інструкторські табори [648]. З ініціативи

краківського “Українського видавництва” до м. Львова було перенесено видавництво журналу для молоді “Дорога”.

Важливою подією в житті західноукраїнської молоді, яка підбила підсумки попередньої роботи, була крайова конференція окружних керівників молоді у м. Львові, що проходила наприкінці грудня 1943 року. Голова відділу опіки над молоддю і родиною УЦК, професор З.Зелений наголосив на важливості проведення практичної корисної праці з метою “виховати новий тип юнака-громадянина”. Конференція прийняла рішення про утворення організації “Виховні спільноти української молоді” (ВСУМ), високо оцінила масову фізично-виховну діяльність організації “Українська служба Батьківщині” [650]. Підводячи підсумки роботи конференції К. Паньківський зазначив: “... Мусимо твердо боротися за вплив на молодь, керуючись при цьому інтересами нації,..., мусимо зацепити в неї довір’я до свого національного Проводу” [651].

Архівні документи підтверджують солідарність української патріотичної молоді в роки лихоліття війни. Так, у зверненні провідників юнацтва ОУН на СУЗ та ОСУЗ від 31 грудня 1943 року Ворона до ровесників із ЗУЗ звучав заклик до тісної співпраці в ім’я національного визволення та побудови незалежної України [652].

У нових умовах, пов’язаних з приходом у Західну Україну Червоної армії, ОУН накреслює чергові завдання в ділянці виховання молоді, які, зокрема, передбачали:

- приймати в ряди юнацтва найбільш свідомий елемент і виховувати в бойовому дусі [653];

- розробити систематичний план освітньо-виховної роботи з молоддю, опираючись на славне героїчне минуле українського народу;

- посилити вишколення юначок, які несли відповідальність за Український Червоний Хрест [654];

- проводити святкові зібрання з нагоди національних свят [655];

- “творити скрізь серед молоді гуртки симпатиків, наставляючи їх в напрямі думання організації” [656].

У 1944 році з наближенням фронту до західного кордону України, в умовах закриття шкіл в багатьох районах, Організація Українських Націоналістів ставить вимогу невідкладності опіки над всією молоддю, оскільки “від нас залежить їхнє майбутнє”. А це вимагало від кожного члена організації бути на кожному кроці прикладом для молоді, своїми діями вказувати їй шлях в майбутнє, прищеплюючи любов до України “вказуючи великі чини борців-героїв за нашу найбільшу святість – самостійну Україну” [657].

Таким чином, проаналізувавши основні віхи діяльності ОУН з організації навчання та національно-патріотичного виховання української молоді, доходимо наступних висновків.

У практичній діяльності Організації Українських Націоналістів в громадському секторі завжди пріоритетними (поряд з культурними завданнями) були проблеми навчання та виховання української молоді на національно-патріотичних засадах. Це пояснювалося рядом наступних причин. В умовах боротьби за українську державність, національна освіта відігравала роль важливого чинника у вихованні

майбутніх борців за незалежність. Водночас середньошкільна та студентська молодь, пройшовши вишкіл в розгалуженій системі юнацтва ОУН, з часом ставала основним джерелом поповнення організаційних структур ОУН. Те, наскільки вона була ідейно загартована, великою мірою впливало на організаційну єдність ОУН.

Особливості освітньої політики польського, радянського та фашистського окупаційних режимів зумовлювали вибір Організацією Українських Націоналістів відповідних шляхів організації шкільництва. Завуальована та відкрита антиукраїнська політика цих режимів не давала змоги національно-патріотичним силам налагодити системно організацію національної освіти у всіх її структурних компонентах. Так, на терені Галичини у 1941–1944 роках умови для розвитку української національної освіти були кращими, що пояснюється міцною базою національно-патріотичних сил, дещо ліберальнішою політикою уряду Генерального Губернаторства, який прагнув використати українсько-польську карту, віддаленістю фронту. Водночас, на території Райхкомісаріату Україна та військової адміністрації впродовж цього періоду основною освітньою інституцією залишалися чотирирічні народні школи. Середні та вищі навчальні заклади гуманітарного спрямування були впродовж 1942–1943 років закриті. Тому доводиться говорити про окремі періоди, коли освітня діяльність організації знаходила практичну реалізацію, оскільки, скажімо, в період 1939–1941 років можливостей для такої роботи в умовах панування радянського тоталітарного режиму на ЗУЗ не було.

В умовах постійної окупації українських земель, діючи підпільно, організація працювала над пошуком альтернативних шляхів навчання і виховання підростаючого покоління. Практичну реалізацію це знайшло у широкому розгортанні самоосвітнього руху, який, згідно з планами керівництва ОУН, мав дати змогу насамперед селянській і робітничій молоді отримати основні знання з навчальних дисциплін, боротьбі з неграмотністю, що є суттєвими доказами проведеної роботи організацією не на словах, а на ділі.

Прагнучи мати контроль над процесом виховання, ОУН зосередила власну діяльність у легальних українських культурно-освітніх, молодіжних, виховних, утворених з ініціативи організації, товариствах, які в цих умовах були чи не єдиними осередками національно-культурного виховання. Наполеглива практична робота дозволила ОУН тримати впродовж досліджуваного періоду постійний контроль над цими товариствами та через них проводити національно-патріотичне виховання молоді, в напрямі поставлених організацією завдань.

На юнацькі структури ОУН покладала завдання організаційного ядра з виховання загалу української молоді. Поряд з організацією, юнацтво ОУН несло безпосередню відповідальність за результати проведеної роботи.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що Організації і будівничих незалежної Українських Націоналістів належить вагомий внесок у справу виховання свідомих борців України.

ВИСНОВКИ

Матеріали монографії дозволяють зробити загальні висновки.

Генеза українського націоналізму спиралася на соціальне та філософсько-психологічне підґрунтя. Розвиток українського національного руху в ХІХ столітті відбувався на тлі активізації європейських національних рухів і практично співпадав з ними за часом та провідними ідеями. Український національний рух психологічно підготував появу націоналістичної течії.

Зародження ідей українського націоналізму припало на початок ХХ століття. Вплив західноєвропейської філософської школи, елементи марксизму, специфіка соціально-економічного і політичного розвитку західно-українських земель, поразка української революції 1917–1920 років, розвиток післявоєнної Європи, перемога і зміцнення більшовизму зумовили появу теоретичної концепції націоналізму, що виник у 1920-х роках спершу як духовний фермент молодшого покоління, як протест на упадок української державності та шукання нових доріг у повоєнній дійсності.

Організація Українських Націоналістів постала внаслідок автономного процесу розвитку українського суспільного й ідейного життя в напрямку до націоналізму, як результат багаторічних шукань організаційних форм для української визвольної боротьби. Вона народилася в процесі боротьби найактивніших українських патріотів за права українського народу проти іноземної окупації. Віденський

Конгрес ОУН (січень – лютий 1929 року) ознаменував новий етап в історії українського націоналістичного руху. Український націоналістичний рух перейшов від безпосередніх бойових акцій УВО до масової всеохоплюючої ідеологічно-пропагандивної та політично-революційної акції на всіх ділянках життя, з одного боку – проти іноземного поневолення українського народу, а з іншого – проти тих українських сил, які не поділяли ідеї боротьби за незалежну Україну. Одразу після об'єднання ОУН, яка була створена як організація національно-визвольної боротьби всіма засобами, перетворилася в одну з найдієвіших та найавторитетніших політичних сил; такою вона залишалася і до кінця свого політичного перебування на рідній землі.

Стратегічною метою ОУН була боротьба за здобуття та розбудову Української Самостійної Соборної Держави. ОУН виступила з вимогою необхідності духовного національно-культурного відродження, за рішучу ліквідацію наслідків колоніальної залежності України у сфері культури і мови, виховання та освіти. Прагнучи охопити своїм впливом життя українського народу в усіх його проявах, ОУН не обмежувалася суто політичними завданнями, а намагалася, з одного боку, впливати на культурно-освітні процеси, а з іншого – підпорядкувати працю громадського сектора під контроль свого руху. Така позиція висувала перед керівним активом ОУН потребу оформити теоретичні засади культурно-освітньої політики організації та визначити шляхи її практичної реалізації.

Основні положення програми культурно-освітньої діяльності ОУН зводилися до наступних моментів.

По-перше, прогрес української нації ОУН вбачала в розбудові національної держави, заснованої на культурній самобутності українського народу та найважливіших цінностях європейської культури.

По-друге, важливою засадою культурної політики ОУН визнавалася стимуляція, а не адміністративне втручання держави в процеси мистецтва, науки тощо. Культурний процес мав бути побудований на основі свободи культурної творчості, у поєднанні з духовною природою українського народу, його героїчним історичним минулим, національними традиціями та вимогами сучасності.

По-третє, ОУН стояла на позиції викорінення будь-яких проявів шовінізму, наслідків тоталітаризму пануючих держав як в ділянці культури, так і в психіці народу.

По-четверте, культурно-освітнім сектором ОУН під керівництвом О.Ольжича було розроблено конкретні завдання з окремих ділянок культурно-освітньої роботи, зокрема у ділянці літератури, яку ОУН розглядала за важливий світоглядно-виховний чинник; було поставлено завдання духовної організації письменницьких кадрів, всебічне сприяння зі сторони держави їхньому професійному зростанню, становлення націоналістичної теорії літератури, критики, бібліографії. У галузі науки – духовна організація та становлення націоналістичної філософії наукових

дисциплін, налагодження науково-дослідницької роботи. В освітньо-просвітянській сфері – організація національної навчально-виховної системи.

Основні положення освітньої політики ОУН зводилися до наступного.

По-перше, зміст і головну мету виховання та освіти ОУН вбачала у тому, щоб виростити ініціативну, вольову і фізично здорову людину, здатну на творче засвоєння цінностей української та світової культури, виховати її на моральних засадах здорового родинного, громадського та національно-державницького життя. Такий підхід до завдань народної освіти передбачав виховання з народних мас єдиної культурної спільноти, свідомої своєї національної єдності, сприяв викристалізації власної національно-культурної індивідуальності.

По-друге, розбудова української національної освіти, в основу якої покладалася система національної, державної, обов'язкової, єдиної та безплатної школи, мала бути пріоритетним напрямом діяльності держави.

По-третє, система української освіти передбачала виховання від дошкільного віку і до повноліття як нерозривний процес з єдиною розвитковою лінією та продуманою системою, взаємодоповненням таких складових: домашнє виховання, шкільне виховання (дитсадок, народна, середня (базова) і вища школа), виховна система молодіжних організацій, мистецьких засобів. Аналіз архівних джерел дав змогу розкрити струнку систему націоналістичного виховання, яка передбачала взаємозв'язок таких складових, як національно-

державницьке виховання та освіта, громадсько-моральне, суспільно-професійне, мілітарне та фізичне виховання.

По-четверте, ОУН виступала за співпрацю з духовництвом різних культів, наголошувала на важливості релігійного навчання в школі задля морального виховання молоді.

Усі вищевикладені основні положення культурно-освітньої політики ОУН були програмово затверджені у постановах Великих Зборів ОУН, пройшли закономірний процес еволюції, удосконалення в подальшій ідеологічній та політичній діяльності організації. ОУН стояла на тій позиції, що практична діяльність в культурно-освітній царині не повинна бути лише самоціллю, але й важливим засобом виховання народу в дусі державницьких ідей, бути активізуючим засобом в його боротьбі за незалежність.

Аналіз практичної культурно-освітньої діяльності ОУН у період з 1929 по 1944 роки дав можливість виділити окремі етапи та їхні особливості, зробити порівняльну характеристику форм та методів роботи ОУН, а саме:

1. *Період польської окупації Західної України.* Незважаючи на підпільні умови діяльності, постійні переслідування зі сторони польських каральних органів, Крайова Екзекутива ОУН проводила цілеспрямовану боротьбу проти полонізації національної культури, шкільництва, спрямувавши вектор власної діяльності у двох напрямках. Перший полягав в активній праці членів організації в мережі культурно-освітніх товариств, які були своєрідними резерваціями українства на окупованій сусідами території та

надійними зберігачами мови і культурно-освітньої спадщини народу, мали в Західній Україні багаторічні традиції та визнання. Праця ОУН у товариствах “Просвіта”, “Молода Просвіта”, “Відродження”, “Сокіл”, “Луг”, “Січ” дала можливість, по-перше, поширювати під прикриттям цих товариств національно-державницькі ідеї, власну програму, по-друге, становлячи переважно організуюче та практичне ядро їхньої діяльності, проводити національно-патріотичну виховну роботу серед української громадськості, особливо молоді, по-третє, враховуючи, що філії та осередки вищевказаних товариств знаходилися практично в кожному селі Західної України, працювати над розбудовою власної організаційної мережі, залученням нових кадрів. Щорічні звіти польських воєводських управлінь про відсоткових вплив ОУН на мережу діючих в Західній Україні культурно-освітніх, молодіжно-спортивних, господарських товариств є наочним підтвердженням вищевикладених положень, свідченням авторитету організації.

Другий напрям полягав у боротьбі ОУН проти полонізації національного шкільництва, оскільки освітня політика польської держави переслідувала мету не стільки надати українському населенню можливість зберегти та розвивати національну освіту, скільки завуальованим шляхом беззаконня ліквідувати її. Звернути власні погляди на національну освіту керівництво ОУН спонукало ряд причин. По-перше, цього вимагав все більше зростаючий катастрофічний стан національної освіти. Події останнього десятиліття засвідчили, що парламентська боротьба українських

послів в польському Сеймі у справі українського шкільництва не дала бажаних результатів. По-друге, в умовах боротьби за українську державність освіта відігравала роль важливого чинника у вихованні майбутніх борців за незалежність. По-третє, основним джерелом поповнення організаційних структур ОУН була середньошкільна та студентська молодь. Відповідний рівень їхнього ідейного загартування великою мірою впливав на організаційну єдність ОУН. Організована масштабна шкільна акція, що була одним із найбільших політичних заходів, проведених ОУН в обороні національного шкільництва, виконала поставлені завдання: 1) було створено умови для постійної боротьби за національну школу; 2) у власній діяльності на ниві шкільництва ОУН використовувала не тільки активні форми та методи спротиву, але й надавала перевагу тривалій просвітницькій роботі зі шкільною молоддю.

2. Період встановлення та функціонування радянського режиму в Західній Україні. Незважаючи на досягнення помітних результатів в галузі загальної освіти, підтримці української мови та культури, культурно-освітня політика нового режиму несла відчуття подвійної реальності. Тотальний контроль з боку держави і диктат офіційної ідеології спричинили неприродну одноманітність у духовній сфері, позбавивши її внутрішніх сил саморозвитку. Не тільки польська, але й українська та єврейська культури в Західній Україні зазнали значних втрат, оскільки радянська влада, створивши сприятливі для розвитку одних – за її уявленням прогресивних – елементів цих культур, нещадно нищила всі інші. Репресивно-каральна машина

нового режиму спрямувала своє вістря на нищення будь-яких проявів національно-культурного життя. Основними завданнями, що постали перед керівництвом організації були наступні: 1) зберегти кадри та існуючу в краю розгалужену організаційну мережу; 2) підготувати плани роботи та вишколити кадри для походу на Велику Україну у разі початку збройного конфлікту між Німеччиною та СРСР. Таким чином, членство Крайової Екзекутиви ОУН за наказом Проводу, який знаходився у цей період у Кракові, зосередило увагу на розбудові національно-культурного життя на етнічних українських територіях західніше Бугу та Сяну, які увійшли до складу новоутвореного уряду Генерального Губернаторства.

3. Початок військових дій між Німеччиною та СРСР вселив надії керівництва ОУН у позитивне вирішення українського питання. Проте репресії фашистської окупаційної влади “нового порядку” проти провідного активу ОУН одразу ж після проголошення організацією 30 червня 1941 року у Львові відновлення Української державності остаточно розвіяли всі ілюзії щодо політики нового режиму.

Культурно-освітня діяльність ОУН в цей період мала ряд суттєвих особливостей. По-перше, ОУН отримала змогу розширити власну діяльність у всеукраїнському масштабі, направивши на Велику Україну свої найкращі кадри. Основний тягар цієї роботи було покладено на Похідні групи ОУН, культурно-освітній сектор організації. По-друге, зустріч із наддніпрянськими братами відкрила й ряд недоліків, які полягали у нерозумінні певних гасел організації,

а також слабкості соціально-економічної програми.

Основна увага ОУН була приділена пропаганді національно-державницьких ідей в середовищі наддніпрянських українців, які пройшли тривалий період русифікації, відновленню роботи та відкриттю нових культурно-освітніх, молодіжних, господарських товариств на зразок раніше існуючих у Західній Україні, які на Наддніпрянщині вирішували широке коло питань, зокрема були центрами не тільки культурного, але й суспільно-політичного життя. У період з 1941 по 1942 роки було відкрито початкові, середні та вищі навчальні заклади, які, проте, мали здебільшого технічно-господарське спрямування. Матеріали дослідження підтверджують зроблений висновок про те, що на території Райхкомісаріату Україна та військової влади, за весь період окупації, основною освітньою інституцією залишалися чотирирічні народні школи, а середні та вищі навчальні заклади гуманітарного спрямування з початком масових репресій проти українських патріотів були закриті. Дещо кращі умови для культурно-освітнього розвитку в Галичині, що входила до складу Генерального Губернаторства, пояснюються, на нашу думку, намаганням окупаційної влади зіграти на українсько-польських суперечливостях.

Практично поза увагою дослідників залишилася проблема організації ОУН навчання та національно-патріотичного виховання української молоді. У монографії зроблено одну з перших спроб компенсувати інформаційний вакуум по цій проблемі. Дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

- належних умов для організації навчання української молоді в національній школі в ОУН не було. Це пояснювалося наступними причинами. По-перше, відсутність державності України уже об'єктивно виключала таку можливість. По-друге, політика окупантів в культурно-освітній царині мала завуальований чи відкритий антиукраїнський характер, що пояснювалася небажанням надати право українському народу вільно розвивати національну культуру та освіту, оскільки це був шлях до усвідомлення поневоленим народом своєї національної приналежності, гідності;

- ОУН ініціювала і взяла активну участь у розгортанні самоосвітнього руху, що фактично став альтернативним шляхом навчання української молоді на національних засадах. Таким чином, селянська та робітничка молодь, яка особливо гостро відчувала нестачу відповідних засобів для навчання, передплативши часопис масової народної освіти “Самоосвітник”, отримала змогу вивчати правдиву історію України, українську мову та літературу, інші навчальні дисципліни, що в свою чергу було одним із важливих виховних чинників, сприяло зростанню національної свідомості. З іншого боку, було розпочато компанію по боротьбі з неграмотністю та наворотньою неграмотністю;

- проблеми виховання української молоді на патріотичних засадах були завжди одними із пріоритетних напрямів діяльності ОУН у громадському секторі, оскільки організація прагнула цілком опанувати і тримати постійний контроль над вихованням молоді. Утворені при Крайовій Екзекутиві ОУН “Відділи виховання молоді”,

розгалужена мережа юнацтва ОУН виконували завдання організуючого ядра в середовищі української молоді та несли, поряд з організацією, безпосередню відповідальність за проведену роботу.

Матеріали монографії розкривають хибність і тенденційність тверджень радянських історіографів про “антинародний, терористичний” характер діяльності ОУН. Практичні результати культурно-освітньої діяльності ОУН, з одного боку, спростовують досі пануючі стереотипи про ОУН, а з іншого – є переконливим доказом її цілеспрямованої державотворчої праці за весь час перебування на рідній землі.

Окрім вищевикладених висновків, пов’язаних у першу чергу із досягненнями ОУН, визначенням ролі й місця організації у національно-визвольному русі українського народу, були у роботі ОУН свої недоліки та труднощі, викликані існуючими на той час політичними, соціально-економічними чинниками.

Негативним моментом, на нашу думку, була моральна сторона розколу ОУН у 1940 році на прихильників А.Мельника та С.Бандери, який, не торкнувшись основних ідей та мети організації, уплинув на процес консолідації національно-патріотичних сил. Керівництвом ОУН не були використані усі можливі варіанти співпраці з іншими українськими політичними силами, які стояли на платформі боротьби за національну незалежність України. Через відповідні політичні умови ОУН не вдалося, за винятком періоду з 1941 по 1944 роки, розгорнути культурно-освітню діяльність у всеукраїнському масштабі.

Незважаючи на всі сьогоднішні негаразди у житті молодії Української держави, пов'язані в першу чергу з відсутністю теоретичного обґрунтування національного розвитку суспільства, ефективної програми виходу держави із затяжної економічної кризи, залученням до активного політичного життя широких верств космополітизованого населення України, що призвело до нехтування української національної ідеї як консолідатора нації, сучасна ОУН та КУН беруть активну участь у розбудові незалежної України.

Підтвердженням цьому є прийнята у листопаді 1997 року нова програма ОУН [658], де конституційно закріплені програмові положення організації, які висувалися впродовж багаторічної її історії. У сфері культурно-освітньої політики ОУН, з одного боку, було закріплено програмові положення, які приймалися в досліджуваний період (державний пріоритет щодо розвитку української культури, мови, освіти; гуманістична орієнтація на духовний розвиток людини – зміст і головна мета виховання та освіти; ліквідація всіх наслідків русифікації, шовінізму як в культурі, так і в психіці народу тощо), а з іншого – знайшли відображення у діючій державній програмі розвитку національної культури, освіти.

Усе викладене в монографії дає підстави висловити ряд практичних рекомендацій, зокрема державним структурам, політичним силам, а також щодо подальшого розвитку національної культури та освіти в сучасних умовах:

По-перше, з метою створення в сучасних умовах єдиного блоку

національно-патріотичних і демократичних сил, їх згуртування навколо ідеї розбудови державності України слід вести пошук порозуміння і об'єднання на основі ідентифікаційно-світоглядних засад.

По-друге, необхідно довести до завершення офіційне визнання на державному рівні національно-визвольної боротьби ОУН, УПА проти всіх тоталітарних режимів. Українська історіографія покликана правдиво і об'єктивно досліджувати діяльність ОУН. Все це буде важливим чинником встановлення громадянської злагоди в українському суспільстві, сприятиме підвищенню національної свідомості, вихованню патріотизму у громадян України.

По-третє, не відпускаючи розвиток культури, освіти на самоплин, держава повинна розробити таку систему керівництва цією сферою, яка б підтримувала і заохочувала всі творчі пошуки у мистецтві, літературі, педагогіці й освітянстві з метою забезпечення культурно-освітнього рівня населення України.

По-четверте, враховуючи, що в Україні проживають поряд із корінним населенням – українцями – представники інших народів (росіяни, євреї, поляки, німці, білоруси, угорці, кримські татари та інші) необхідно створювати можливості для забезпечення прав національних меншин навчати дітей рідною мовою, при одночасному засвоєнні державної мови.

По-п'яте, в умовах сьогоденної нестабільної економічної ситуації в країні необхідно на державному рівні вести пошук джерел матеріального та соціального забезпечення працівників культурних та навчально-виховних закладів, оскільки зволікання призводить до

подальшого падіння їхнього соціального статусу в суспільстві та до “вимивання” кращої частини професійних кадрів зі сфери культури й освіти.

Головне завдання, що стоїть перед керівництвом держави й інтелігенцією, полягає, зокрема, у забезпеченні умов для відродження української культури і її складової частини – національної системи освіти. Це допоможе українському суспільству вивести державу з кризи і забезпечить її вихід на світовий рівень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.346. – Арк.1–12, Постанови з'їздів, конференцій ОУН; Там же. – Арк.1–25, Постанови з'їздів, конференцій українських націоналістів; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.104. – Арк.1–9, Постанови Першого Конгресу, Другого Великого Збору і Другої конференції ОУН; Там же. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.70–72, Резолюції Третього Надзвичайного Збору ОУН; Там же. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.1–9, Нарис проекту Основних законів (Конституції) Української держави; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.1–28, Статут, програма і організаційна структура ОУН.
2. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.255. – Арк.64–65 зв., Короткий популярний виклад ідеології й політики українського націоналізму; Там же. – Арк.177–186, Підставові засади націоналізму; Там же. – Арк.154–176, Лопатинський. Історичні оповідання. Начерк ідеологічно-політичного вишколу; Там же. – Арк.50–55 зв., Розвиток національно-державницької думки; Там же. – Спр.36, 37. – т.1. – т.2. – Арк.1–80, Документи про основу, структуру і світогляд ОУН.
3. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.255. – Арк.17–193, Матеріали політичного вишколу; Там же. – Арк.1–29, Збірка викладів ідеологічно-політичного вишколу; Там же. – Спр.247. – Арк.18–28, Програма вишколу для провідного активу (обов'язковий мінімум); Там же. – Арк.1–16, Програма навчання для керівного активу ОУН.
4. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.254. – Арк.5–12, Соціальна програма українського націоналізму та інші.
5. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.1–2, Звіти про відновлення діяльності товариства “Просвіта” в Галичині та на Волині; ДАЛО. – Ф.243. – Оп.1. – Спр.242. – Арк.7, Про діяльність ОУН в товариствах “Рідна школа”; ДАІФО. – Ф.2. – Оп.2. – Спр.283. – Арк.68–73, Про утвердження статуту, реєстрацію відділень і гуртків українського товариства “Відродження”; ДАТО – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1389. – Арк.1–113, До діяльності “Лугу” і “Соколу”.
6. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.360–361, План праці у всіх товариствах (“Січ”, “Просвіта”, “Сільський Господар”, Жіноча служба України (ЖСУ), Український червоний

хрест (УЧХ) до квітня 1942 року; Там же.— Арк.356, Примірний план праці товариства “Просвіта” в Бячеві до травня 1942 року та інші.

7. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп.1. — Спр.276. — Арк.1–12, Програми сходин для святкування свята Базара, свята Героїв, Дня українського моря; ДАІФО — Ф.69. — Оп.1. — Спр.312. — Арк.95–97, Донесення ... про святкування ОУН 16-ї річниці проголошення самостійності України.

8. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп.1. — Спр.36. — Арк.21–23 зв., Націоналізм: нова система виховання; Там же. — Спр.266. — Арк.1–36, Основні відомості з українознавства, історії України. — т.1, 2; Там же. — Спр.278. — Арк.1–12, Списки шкільної літератури й лектури, форми місячних звітів; Там же. — Спр.280. — Арк.1–28, Інструкції і відозви крайового проводу юнацтва, програми навчання в народних школах на перше півріччя 1943/44роках; Там же. — Оп.3. — Спр.9. — Арк.93–96, Рукопис Льва Биковського “Напрями всеукраїнської високошкільної політики”, конспект з історії України.

9. ЦДІА України у Львові. — Ф.309. — Оп.1. — Спр.2619. — Арк.41–45, За націоналістичний зміст виховання української молоді та інші.

10.ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп.2. — Спр.99. — Арк.14–15, 18 зв.—19, 50, 51 зв., 106, Часопис масової освіти “Самоосвітник”; Там же. — Спр.36. — Арк.222, Примірний план праць для самоосвітніх гуртків на вересень 1942 року.

11.ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп.1. — Спр.169. — Арк.38–54, Рукописні матеріали редакційних юнацьких видань ОУН; Там же. — Спр.279. — Арк.1–17 зв., Інструкції і відозви крайового і окружного проводів юнацтва ОУН та звіти про роботу з молоддю; ДАІФО. — Ф.69. — Оп.1. — Спр.756. — Арк.31, Програма роботи ОУН з українською націоналістичною молоддю в українських організаціях.

12.ДАІФО. — Ф.69. — Оп.1. — Спр.725. — Арк.16, Інформація органів поліції Станіславського воєводства про діяльність націоналістичної організації “Молодий націоналіст”; ДАТО. — Ф.231. — Оп.1. — Спр.2168. — Арк.30–32, Про утворення при КЄ ОУН “Відділу виховання молоді” та інші.

13.ДАІФО. — Ф.68. — Оп.1. — Спр.196. — Арк.283–288, Донесення і листування ... про діяльність ОУН в українських школах; Там же.— Ф.6. — Оп.1. — Спр.386. — Арк.225, Донесення органів поліції про

виступи ОУН у зв'язку із введенням польської мови в українських школах.

14.ДАЛО. – Ф.1. – Оп.51. – Спр.1057. – Арк.86, Спеціальні бюлетні про діяльність націоналістичних кіл ...; Там же. – Спр.1056. – Арк.100, Українські бюлетні повітових староств про діяльність українських націоналістичних кіл та інші.

15.ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.338. – Арк.512, Копії документів і матеріалів КДБ про співробітництво українських націоналістів з німецько-фашистськими загарбниками; Там же. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.530. – Арк.81–86, Спецповідомлення про діяльність українських націоналістів; Там же. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.135, Докладні повідомлення і справки ЦШПР, УШПР і НКВС УРСР ... про діяльність українських буржуазних націоналістів.

16.ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.118. – Арк.4, Копія директиви райхміністра Е.Коха генерал-міністрам Луцька, Житомира, Миколаєва, Дніпропетровська, Мелітополя про закриття середніх і вищих учбових закладів; Там же. – Спр.127. – Арк.1–43, Доповіді, інструкції охоронної поліції СД при СС м.Харкова ..., положення українського націоналістичного товариства “Просвіта” в м.Харкові.

17.Документи з історії національно-визвольного руху в Україні ХХ століття. – Випуск I, К., 1994; Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996; На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні: Зб. статей, спогадів і документів. – Торонто – Нью-Йорк, 1985; ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Зб. документів, 1955; УПА в світлі документів з боротьби за УССД 1942–1950: Зб. документів, 1957.

18.Бойові друзі. Збірка спогадів з дій ОУН 1929–1945 рр. – т.1. – Торонто, 1980; В боротьбі за Українську державу: есеї, спогади, літописання, документи Другої світової війни. – Львів, 1992; Мечник С. ОУН і розбудова Української держави (роздуми та спостереження довголітнього члена ОУН). – Львів, 1993.

19.Виховання й освіта народу: поняття, ідеологія і завдання // Наш Клич. – 1933. – 16 квітня; Володіння над душами молоді нікому не відступимо // Наш Клич. – 1933. – 19 березня; Виховання й освіта // Краківські Вісті. – 1942. – 30 жовтня; Виховання молоді // Українське Слово. – 1941. – 5 листопада; Завдання культурно-

освітньої роботи // Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня; Завдання шкільної освіти // Українське Слово. – 1941. – 29 вересня та інші.

20. Андрієвський Д. Політика націоналізму // Розбудова Нації. – 1930. – № 5–6. – С.157–164; його ж. Розбудова Нації // Національна Думка. – 1928. – № 7–8. – С.1–8 та інші; Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Розбудова нації. – 1928. – № 2. – С.12–18; Там же. Ідеологічні основи українського націоналізму. – 1928. – № 3–4. – С.65–78; його ж. Рефлексії // Національна Думка. – 1927. – № 2. – С.18–24 та інші; Н.Н. Ставка на молодь // Розбудова Нації. – 1933. – № 7–8. – С.155–159; Сціборський М. ОУН і селянство. – Прага, 1933 та інші.

21. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Незнаному воякові. – К., 1994. – С.226–230; Там же. Націоналістична культура. – С.230–232; В авангарді героїчної доби (До проблеми націоналістичної культури). – С.232–242; Виховання молоді. – С.134–137 та інші.

22. Дніпрова О. ОУН у Києві 1941 року // Українське Слово. – 1991. – 22 вересня; Бойко Ю. “Українське Слово” в Києві 1941 року – пропагатор ідей українського націоналізму на Осередньо-східних українських землях // Українське Слово. – 1991. – 10, 17 листопада, 8 грудня; Бойдуник О. Українська Національна Рада в Києві 1941 року // Українське Слово. – 1991. – 27 жовтня; Маруняк В. Культурна реферантура ПУН в роках 1937–1942 // Український історик. – 1985. – № 1–4. – С.75–90; Культурна реферантура у Києві – у боротьбі на фронті духа та ідеї // Українське Слово. – 1992. – 22 березня та інші.

23. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939. – т.1. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968.

24. ОУН 1929–1954. – На чужині, 1955; Полікарпенко Г. ОУН під час Другої світової війни. – Постій, 1951; Пундик Ю. Український націоналізм. – Париж, 1966 та інші.

25. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970; Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародного імперіалізму. – Львів, 1952; Реакційна суть ідеології і політики українського буржуазного націоналізму: Бібліограф. показчик. – Львів, 1976; Римаренко Ю. Жовто-блакитний “месія” (Про шовіністичну й расистську сутність українського буржуазного націоналізму). – К., 1969 та інші.

26. Коваль В. За що і з ким боролися ОУН–УПА // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження: Зб. наукових праць. – К., 1993. – С.91–117.

27. Цепенда І. Українська національна освіта в Західній Україні 1919–1939 рр.: Дис. ... канд. іст. н. – К., 1993.

28. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994; ОУН–УПА і українське питання: погляд із сьогодення / Кучер В., Дробот І., Виговський М. та інші /. – К., 1997; Кучер В. ОУН–УПА в боротьбі за незалежну Україну. – К., 1997 та інші.

29. Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України. Ін-т держави М 18 і права ім. В.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.755.

30. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон–Торонто, 1966. – С.213.

31. Сціборський М. Шлях націоналізму // Державна Нація. – Прага. – 1927. – Ч.2. – С.4-5.

32. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920-1930-ті рр.) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С.70-74.

33. Коекзистенція – співіснування.

34. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.32-35.

35. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.51-53 зв.

36. Гижа І. Наша ідеологія // Національна Думка. – Прага. – 1924. – Ч.1. – С.2-3.

37. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.26.

38. Мірчук П. С. Бандера–символ революційної безкомпромісності. – Нью-Йорк – Торонто, 1961. – С.14-15.

39. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.12 зв.; Баган О. Світоглядно-ідеологічні засади українського націоналізму // Визвольний Шлях. – Лондон. – 1985. – Кн. XII. – С.14-16

40. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.68. – Оп.2. – Спр.218. – Арк.8.

41. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.61. – Арк.2-3.

42. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.87. – Арк.1-2; Спр.70. – Арк.6.

43. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.57. – Оп.4. – Спр.343. – Арк.8.

44. На III НВЗ ОУН (21–25 серпня 1943р.), який фактично відкинув “інтегральний” націоналізм на користь революційного всеукраїнського демократичного націоналізму була замінена на колегіальне керівництво

45. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.32.

46. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1987. – С.443.

47. Програма виховання в ОУН // Розбудова Нації. – Прага. – 1929. – Ч.10-11. – С.349-350.

48. Мох Р. Перспективи нашої боротьби. – Б.М., 1949. – С.11,26.

49. Смалько М. Український націоналізм // Розбудова Держави. – Монреаль. – 1953. – Ч.3. – С.21-22.

50. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.255. – Арк.64-65 зв.; Бойко Ю. Джерела українського національного солідаризму (До проблем націоналістичної історіософії) // Українське Слово – Париж. – 1992. – 12 квітня.

51. Романчук О. Микола Міхновський (До 120-чя від дня народження) // Визвольний Шлях. – Лондон. – 1984. – Кн.6. – С.644.

52. Мартинець В. Ідеологія організованого і т.з. волевого націоналізму. – Вінніпег, 1954. – С.46-48.

53. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.354. – Арк.73, 73 зв.

54. Романчук О. Названа праця. – С.645; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.342. – Арк.29.

55. Книш З. Так перо пише. Вибрані статті. – Торонто. – Б.р. – С.78.

56. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.374. – Арк.28.

57. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.35-37.

58. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідея. – Дрогобич, 1994. – С.183.

59. Баган О. Названа праця. – С.45.

60. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання // Визвольний Шлях. – 1984. – Кн.1. – С.74.

61. Єндик Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен, 1955. – С.79.

62. Леськова М. Часописи Дмитра Донцова (До проблеми культурологічного вибору) // Рідна Школа. – 1985. – №12. – С.15.

- 63.Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.16.
- 64.Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет // З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк – Торонто, 1974. – С.181-182.
- 65.Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України. Ін-т держави і права ім.В.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.697.
- 66.Дороговказ. Поезії О.Теліги та О.Ольжича. – К., 1984. – С.11.
- 67.Сосновський М. Названа праця. – С.182.
- 68.Донцов Д. Юнацтво і Пласт. – Львів, 1928. – С.7-8.
- 69.Там же. – С.8.
- 70.Мотиль О. Дмитро Донцов // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С.292.
- 71.Бедрій А. Вплив Д.Донцова на формування ОУН. – Б.м., Б.р. – С.25-26.
- 72.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.255. – Арк.71-73; Голубенко П. Названа праця. – С.449.
- 73.Баган О. Названа праця. – С.55-56.
- 74.Вассиян Ю. Листопадові рефлексії // Самостійна Україна. – Чікаго. – 1950. – Ч.2. – С.10.
- 75.Там же. – С.11.
- 76.Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІА у Львові). – Ф.371. – Оп.1. – Спр.108. – Арк.43-45.
- 77.Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Розбудова Нації. – Прага. – 1929. – Ч.3-4. – С.69-70.
- 78.Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Розбудова Нації. – Прага. – 1929. – Ч.3-4. – С.70-71.
- 79.Вассиян Ю. Рефлексії // Національна Думка. – Прага. – 1927. – Ч.2. – С.20.
- 80.Національна Думка. – 1927. – Ч.4. – С.16.
- 81.Лапичак Т. Д-р Юліан Вассиян // Самостійна Україна. – 1954. – Ч.10. – С.10.
- 82.Вассиян Ю. Рефлексії // Національна Думка. – 1927. – Ч.4. – С.15.
- 83.Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – Нью-Йорк – Торонто, 1987. – С.441.

- 84.Вассиян Ю. Рефлексії // Національна Думка. – 1927. – Ч.4. – С.20.
- 85.Сціборський М. Націократія. – Прага, 1942. – С.101-102.
- 86.Кармазин Д. Микола Сціборський – теоретик українського націоналізму // Самостійна Україна. – 1951. – Ч.11. – С.6.
- 87.Сціборський М. Предпосилка національної революції // Розбудова Нації. – 1932. –Ч.7-8. – С.165.
- 88.Названа праця. – С.8.
- 89.Сціборський М. ОУН і селянство. – Мюнхен, 1933. – С.22.
- 90.Сціборський М. Соборність психології та політики – основа націоналізму // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.1. – С.14-15.
- 91.Сціборський М. ОУН і селянство. – Мюнхен, 1933. – С.23.
- 92.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.1-8 зв.
- 93.Сціборський М. Націократія. – Прага, 1942. – С.109.
- 94.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.1-2.
- 95.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.8 зв.
- 96.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.9 зв.
- 97.ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.2, 2 зв.; Спр. 7. – Арк.16; Спр.64. – Арк.1-2; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.374. – Арк.47-48.
- 98.Сціборський М. Соборність психології та політики – основа націоналізму // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.1. – С.3-4.
- 99.Провід – центральне керівництво.
- 100.Мартинець В. Ідеологія організованого і т.з. волевого націоналізму. –Вінніпег, 1954. – С.76.
- 101.Мартинець В. Ідеалізм в українській суспільності // Національна Думка. – 1927. – Ч.2. – С.5-7.
102. Там же. – С.7-8.
103. Андрієвський Д. До ідеологічно-статуарної підготовки ОУН // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.6. – С.220.
104. Андрієвський Д. Розбудова Нації // Національна Думка. –1927.–Ч.7.– С.3.
105. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.203. – Арк.1-5; Вировий М.В. Україна і Росія (сучасний стан, ставлення прблеми і перспективи). – Б.м., 1943. –С.2.

106. Андрієвський Д. Розбудова Нації // Національна Думка. – 1927. – Ч.7-8. – С.7.
107. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж – Київ – Львів, 1992. – С.25.
108. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж – Київ – Львів, 1992. – С.25-26.
109. Мірчук П. За чистоту позицій українського визвольного руху. – Мюнхен – Лондон, 1955. – С.45.
110. Бандера С. Перспективи української революції. – Мюнхен, 1978. – С.47.
111. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.64. – Арк.25.
112. Стецько Я. Українська визвольна концепція. – Т.2.– Мюнхен, 1991. – С.9.
113. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.3.
114. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.123, 123 зв.
115. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.122,124.
116. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.168-172.
117. Польовий Л. Думки про життя. Про націоналізм // Наш Клич. – 1933. – 16 квітня
118. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.212. – Арк.1-2.
119. Наш Клич. – 1933. – 14 травня.
120. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929- 1955р.: Збірник документів: Видання ЗЧ ОУН, 1955. – С.56-57.
121. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.12 зв.–3.
122. Баган О. Названа праця. –С.179-181.
123. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36– Арк.17.
124. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.16.
125. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.1; ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.964. – Арк.52 зв.; ДАЛО. – Ф.1. – Оп.52. – Спр.1031. – Арк.69-70.
126. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.33.
127. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.29.

128. Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. – Вінніпег – Буенос-Айрес, 1952. – С.82-83.
129. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.59. – Арк.1.
130. Розбудова Нації. – Прага. – 1929. – Ч.3-4. – С.131-132.
131. ДАЛО. – Ф.1. – Оп.52. – Спр.1031. – Арк.69-70.
132. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.29.
133. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.26. – Арк.1-47 зв., Арк.1-51 зв. Див. “Біла книга ОУН (Про диверсію-бунт Ярого-Бандери)” та “Чому була потрібна чистка в ОУН”. 10 лютого 1940 року – у Кракові сформовано новий Революційний Провід ОУН на чолі з Степаном Бандерою.
134. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.87. – Арк.1-2 ; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.338. – Арк.29.
135. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.345. – Арк.4.
136. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.20.
137. Духове життя нації та його організація // Політична програма й устрій ОУН. – Б.м., 1940. – С.37.
138. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.25.
139. Городинський З. Всеукраїнський з'їзд самостійників у Києві. Календар-альманах Нового Шляху. – Торонто, 1996, – С.80.
140. Городинський З. Всеукраїнський з'їзд самостійників у Києві. Календар-альманах Нового Шляху. – Торонто, 1996, – С.81.
141. У майбутньому Голова Проводу Українських Націоналістів.
142. Політичні Постанови Другої Конференції ОУН // Ідея і чин. – 1942. – 1 листопада.
143. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.352. – Арк.1-5.
144. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.: Збірник документів: Видання ЗЧОУН, 1955. – С.146.
145. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.352. – Арк.16-27.
146. Потічний П. Політична думка українського підпілля 1943–1951рр. // Державність. – 1995. – №1. – С.48.
147. Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України. Ін-т держави М 18 і права ім.В.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.802.
148. Ідея і чин. – 1943. – №5. – С.7.

149. Устрій ОУН // Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С.111.
150. Устрій ОУН // Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С.111-112.
151. Духове життя нації та його організація // Політична програма й устрій ОУН. – Б.у.м., 1940. – С.39; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.21зв.
152. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.374. – Арк.45-51.
153. Антонович М. Микола Вікул 1888–1935 роки (Його життя та ідеологічна діяльність) // Розбудова Держави. – 1955. – №1. – С.35.
154. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С.94.
155. Реферантура – відповідний сектор (в установі чи організації), галузевий відтинок чи підрозділ.
156. Дороговказ. Поезії О.Теліги та О.Ольжича. – К., 1994. – С.6.
157. Теліга О. Збірник. – Детройт – Нью-Йорк – Париж, 1977. – С.64.
158. Лашенко О. О.Ольжич – творець культурної реферантури ПУН. За героїчну духовність: Матеріали конференції “Зарево” на оселі ім. О.Ольжича в Лігайтоні, Пенсільванія. – Нью-Йорк, 1977. – С.51.
159. Незнаному воякові. – К., 1994. – С.365.
160. Ольжич О. Величність. Поезії і поеми. – Чікаго, 1969. – 176 с.
161. Винар Л. Наукова діяльність д-ра О.Кандиби // Український історик. – 1985. – Ч.1-4. – С.49-74.
162. Маруняк В. Культурна Реферантура ПУН в рр. 1937-1942 // Український історик. – 1985. – №1-4. – С.76.
163. Кардаш Д. В авангарді героїчної доби / До проблеми націоналістичної культури // Незнаному воякові. – К., 1994. – С.233.
164. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.31. – Арк.1-6.
165. Кардаш Д. Українська культура // Названа праця. – С.204.
166. Кардаш Д. Облога культури // Названа праця. – С.203.
167. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Названа праця. – С.227-228.
168. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Названа праця. – С.230.

169. Ольжич О. До проблем культурної ділянки // Названа праця. – С.186.
170. Названа праця. – С.230-231.
171. Ухач В. Олег Ольжич як культурно-освітній діяч // Українська національна ідея: історія і сучасність: Науковий збірник. – Житомир: Журфонд, 1997. – С.53.
172. Кандиба О. Виховання молоді. В кн.: Незнаному воякові. – К., 1994. – С.134-135; Виховання молоді // Уманський Голос. – 1941. – 11 вересня.
173. Названа праця. – С.135.
174. Кардаш Д. Українське дошкілля // Названа праця. – С.132-134.
175. Ольжич О. Весняні ігрища молоді // Названа праця. – С.130.
176. Кандиба О. Виховання молоді // Названа праця. – С.137-138; М.К. До нашого національного виховання // Національна Думка. – 1924. – Ч.1. – С.26-27.
177. Маруняк В. Культурна Реферантура ПУН в рр. 1937-1942 // Український історик. – 1985. – №1-4. – С.76.
178. Тут, а також у деяких інших випадках (див.далі) у документах і наукових виданнях відсутні ініціали.
179. Лащенко О. О.Ольжич – творець культурної реферантури ПУН. За героїчну духовність: Матеріали конференції “Зарево” на оселі ім. О.Ольжича в Лігайтоні, Пенсільванія. – Нью-Йорк, 1977. – С.56; Листи О.Кандиби до Є.Онацького // Український історик. – 1985. – №1-4. – С.146.
180. Жданович О. Революційний шлях О.Ольжича // Розбудова Держави. – 1955. – №2. – С.107.
181. Жданович О. Революційний шлях О.Ольжича // Розбудова Держави. – 1955. – №2. – С.107.
182. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід. – Львів, 1991. – С.6.
183. ОУН у війні 1939-1945. – Б.м., Б.р. – С.42.
184. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.10.
185. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.2-20 зв.
186. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.2-20 зв.

187. Николишин С. Націоналізм у літературі на Східних українських землях. – Париж, 1938. – 48 с.
188. Наріжний С. Українська еміграція // Культурна праця еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1938. – С.328.
189. Наступ. – 1939. – 4 березня.
190. Український історик. – 1985. – №1-4. – С.80.
191. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.2. – Спр.2619. – Арк.43 зв.
192. Доценко Ю., Сворах С., Ухач В. Етнос, школа, політика (народна освіта у контексті суспільно-політичної боротьби ОУН в західно-українських землях 40-х–початку 50-х років за матеріалами таємних архівів ЦК КП(б)У // Вісник наукових досліджень. – Тернопіль, 1997. – №12. – С.5.
193. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.1.
194. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.964. – Арк.52; 52 зв.; Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – С.164-165.
195. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.21.
196. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.25, 25зв.
197. Постанови Другого Великого Збору ОУН. – Б.м., 1941. – С.18.
198. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.21 зв.; Постанови Другого Великого Збору ОУН. – Б.м., 1941. – С.3.
199. До програмових засад ОУН // Визвольний Шлях. – 1950. – Ч.6. – С.13.
200. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.28.
201. Підстави національного виховання // Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
202. Виховання й освіта народу: поняття, ідеологія, завдання // Наш Клич. – 1933. – 9 квітня.
203. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк. 21 зв.-22.
204. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.21 зв.
205. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.22 зв.; М.К. Виховання й освіта // Краківські Вісті. – 1942. – 30 жовтня.

206. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.22 зв.-23.
207. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36.. – Арк.23.
208. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.23 зв.
209. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.23 зв.-24; Бутин І. За здорову національну мораль // Голос Нації. – 1936. – 6 серпня.
210. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.226 зв.
211. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.93-94.
212. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.95.
213. Биковський Л. Напрямні всеукраїнської високошкільної політики. – Одеса, 1943. – С.18.
214. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.96зв.
215. Екзекутива – виконавчий орган, виконавча влада.
216. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.212.
217. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.212 зв.; Бен В. За культурний фронт // Краківські Вісті. – 1942. – 11 листопада.
218. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.61. – Арк.3 зв.
219. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.211 зв.-213.
220. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.4. – Арк.48.
221. У сорокаріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність. – 1983. – №4. – С.7-8.
222. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.238. – Арк.9, 9 зв.
223. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.146. – Арк.4, 4 зв.
224. Літопис УПА. – Торонто. – 1980. – Т.8. – С.38.
225. Наші завдання в області внутрішньої пропаганди// Сурма. – 1928. – січень; ДАЛО. – Ф.1. – Оп.51. – Спр.776. – Арк.51 зв.; ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.545. – Арк.5-6 зв.
226. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.12; ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.965. – Арк.9.
227. Лише за 20-ті роки на Волинь пересилилося б. 20 тис. “осадників”-колоністів і 10 тис. у Галичину.
228. Так, лише за 1929 рік в Америку виїхало 38 тис. чол. і 14 тис. в Європу.

229. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.879. – Арк.37, 37 зв.
230. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2618. – Арк.22 зв.; Спр.951. – Арк.111; Спр.952. – Арк.87-88 зв.
231. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.88-89.
232. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2619. – Арк.67 зв.; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.8.
233. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.952. – Арк.30.
234. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен, 1964. – С.131.
235. Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
236. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.879. – Арк.102-103.
237. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.8, 18.
238. Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
239. Державний архів Тернопільської області (далі - ДАТО). - Ф.231. - Оп.1. - Спр.2334. - Арк.58-59.
240. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2786. – Арк.16.
241. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.407. – Арк.2.
242. ДАЛО. – Ф.1. – Оп.51. – Спр.1057. – Арк.56; Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
243. Пізніше секретар Президії Української Головної Визвольної Ради (УГВР)
244. В майбутньому Крайовий провідник ОУН Закерзоння “Стяг”
245. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1969, – Т.1. – С.329.
246. Утрисько М. З діяльності товариства “Відродження” // Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
247. ДАІФО. – Ф.2. – Оп.3. – Спр.289. – Арк.6.
248. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2076 – Арк.2
249. ДАІФО. – Ф.2. – Оп.3. – Спр.289. – Арк.2, 31.
250. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2076. – Арк.5, 19; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.160. – Арк.29.
251. На к. березня 1933 р. т-во “Відродження” нараховувало б. 4,237 членів, 13 філій та 105 гуртків, на Волині – 2 філії.
252. Наш Клич. – 1933. – 19 березня.

253. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.407. – Арк.27-28.
254. Наш Клич. – 1933. – 16 квітня.
255. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2334. – Арк.74-76.
256. ДАЛО. – Ф.1. – Оп.52. – Спр.1031. – Арк.89.
257. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1545. – Арк.5.
258. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.218. – Арк.7; Ф.69. – Оп.1. – Спр.312. – Арк.1; Спр.357. – Арк.355; ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.802. – Арк.1-3.
259. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.160. – Арк.39-56.
260. Таблиця складена автором за матеріалами: ДАІФО. – Ф.68. – Оп.1. – Спр.358. – Арк.31-32.
261. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2786. – Арк.8.
262. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.1. – Спр.358. – Арк.43-44; Ф.69. – Оп.1. – Спр.160. – Арк.40-55.
263. Двомовні польсько-українські школи.
264. Діло. – 1933. – 2 листопада.
265. Нова зоря. – 1932. – 16 жовтня.
266. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т.1. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С.331.
267. Цепенда І. Українська національна освіта в Західній Україні 1919–1939 рр.: Дис. ... канд. іст. н. – К., 1993. – С.135.
268. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2619. – Арк.43; Бюлетень КЕ ОУН. – 1933. – ч.7-8.
269. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2619. – Арк.44 зв.
270. Мірчук П. Названа праця. – С.331.
271. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.1. – Спр.257. – Арк.4; ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2337. – Арк.1.
272. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.486. – Арк.36.
273. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.2-2 зв.; ДАЛО. – Ф.108. – Оп.1. – Спр.388. – Арк.36-36 зв.; Український націоналіст. – 1933. – ч.1.
274. ДАІФО. – Ф.6. – Оп.1. – Спр.400. – Арк.77.
275. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.218. – Арк.12.
276. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.245. – Арк.383-384 зв.
277. Цепенда І. Названа праця. – С.48.
278. ДАІФО. – Ф.6. – Оп.1. – Спр.400. – Арк.50.

279. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.1. – Оп.2. – Спр.5025. – Арк.2-3; Ф.46. – Оп.9. – Спр.2318. – Арк.20.
280. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.486. – Арк.51.
281. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.481. – Арк.27.
282. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.2. – Спр.1413. – Арк.1.
283. ДАВО. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.3785. – Арк.12.
284. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.486. – Арк.100.
285. ДАВО. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.5025. – Арк.15.
286. Шкільна акція на ЗУЗ // Український націоналіст. – 1933. – №4. – С.4.
287. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.482. – Арк.33.
288. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.487. – Арк.31.
289. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.482. – Арк.5.
290. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.482. – Арк.5.
291. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.2. – Спр.507а. – Арк.1,14.
292. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.482. – Арк.5.
293. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.482. – Арк.39.
294. ЦДІА України у Львові. – Ф.179. – Оп.2. – Спр.226. – Арк.1.
295. Великий політичний процес у Перемишлі // Новий час. – 1934. – 18 травня.
296. Мірчук П. Названа праця. – С.426-427.
297. Діло. – 1933. – 9 жовтня.
298. Цепенда І. Названа праця. – С.84, 87.
299. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.360. – Арк.25.
300. ДАІФО. – Ф.68. – Оп.2. – Спр.360. – Арк.63.
301. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2851. – Арк.1-3.
302. Цепенда І. Українська національна освіта в Західній Україні 1919–1939рр.: Дис. ... канд. іст. н. – К., 1993. – С.135.
303. Перед загальними зборами “Рідної Школи” // Наш Клич. (1933. – 9 квітня.

304. За душу української дитини // Наш Клич. – 1933. – 16 квітня; За майбутнє нації // Наш клич. – 1933. – 30 липня.
305. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1545. – Арк.10.
306. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.879. – Арк.42-47.
307. Енциклопедія українознавства. – Словникова частина. – Т.7. – Париж – Нью-Йорк, 1973. – С.2519.
308. Микитей Г. Статистика українського середнього шкільництва // Українська школа. – 1938. – №7-12. – С.120-125.
309. Поточний архів Асоціації колишніх Станіславських гімназистів.
310. Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти “радянизації” Західної України (вересень 1939 – червень 1939р.) // УІЖ. – 1993. – №2-3. – С.3.
311. Ковалюк В. Названа праця. – С.4.
312. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.17. – Арк.16.
313. Михайлуца М., Бурундукова М. Сталінщина: розвал національних шкіл Одещини (1937-1938 рр.) // Розбудова Держави. – 1994. – №6. – С.45-48.
314. У серпні 1939 року російських шкіл – 0; у грудні 1939 р. – 10; середині 1940 р. – 63.
315. Названа праця. – С.6.
316. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті рр. ХХ ст. – Луцьк, 1995. – С.142.
317. Ярош Б. Названа праця. – С.129.
318. Кульчицький С. Між двома війнами (1921–1941 рр.) // УІЖ. – 1991. – №9. – С.13.
319. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.3а. – Арк.62,63; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.95.
320. Конквест Р. Жатва скорби. Советская коллективизация и терор голодом. – Лондон, 1989. – С.485.
321. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.17. – Арк.378.
322. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.18. – Арк.1.
323. Так, у Львівській кураторії налічувалося 1382 бібліотеки з книжковим фондом 659338 одиниць.
324. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.17. – Арк.17.
325. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.17. – Арк.20.
326. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.17. – Арк.21-22.

327. Кубійович В. Наукове Товариство ім. Т.Шевченка у 1939-1952 рр. // Український історик. – 1973. – №1-2. – С.8-9.
328. Андрусишин Б. “Зошити” священника отця Павла (1939-1958рр.) // УІЖ. –1993. №1. – С.113-114.
329. Тарнавський О. Літературний Львів під час Другої світової війни // Сучасність. – 1987. – №4. – С.35.
330. Ярош Б. Названа праця. – С.145.
331. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.18. – Арк.92-97; Спр.20. – Арк.273.
332. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.18. – Арк.42.
333. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.23. – Арк.64.
334. Ковалюк В. Становлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни / вересень 1939–червень 1941рр./.: Дис ... канд. іст. н. – Львів, 1992. – С.92.
335. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.18. – Арк.49, 50-51.
336. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.19. – Арк.170-192.; Служинська З. Людські втрати після “золотого вересня” 1939р. в Західній Україні // Визвольний Шлях. – 1985. – Кн.4. – С.469-774.
337. ОУН–УПА і українське питання: погляд із сьогодення/ В.Кучер, І.Дробот, М.Виговський та ін./ – К.: Генеза, 1997. – С.12.
338. Книш З. Розбрат: Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940-1941рр. – Торонто, 1960. – С.359.
339. Мечник С. ОУН і розбудова Української Держави. – Львів, 1993. – С.12-13.
340. Купяк-Весляр Д. Діяльність ОУН у Камінецьчині 1939-1941 рр. // Надбужанщина. – Т.2. – С.128-142.
341. Близько 15 000 кв.км. із 744 000 українців.
342. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.338. – Арк.58-59.
343. Українське Слово. – 1996. – 17 червня.
344. ОУН–УПА і українське питання: погляд із сьогодення/ В.Кучер, І.Дробот, М.Виговський та ін./ – К.: Генеза, 1997. – С.15.
345. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.345. – Арк.4; Спр.343. – Арк.40.
346. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.3.
347. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.87. – Арк.1-2; Спр.70. – Арк.6; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.338. – Арк.29.

348. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.14.
349. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.341. – Арк.2.
350. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.74. – Арк.2.
351. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1.
352. Стецько Я. 30 червня 1941р. Проголошення відновлення державності України. (Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1967. – С.78, 197.
353. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.21.
354. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.15 зв.
355. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.9.
356. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15.. – Арк.43.
357. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.91.
358. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.45.
359. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.34. – Арк.18-22.
360. Ці дані подані М.Лебедем. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. – Мюнхен, 1956. – С.134.
361. Напрями Похідних груп ОУН: Північна група: Дубно – Шепетівка – Житомир – Київ – Полтава – Харків; Середня група: Проскурів – Вінниця – Умань – Кіровоград – Дніпропетровськ – Донбас; Південна група: Вінниця – Одеса – Миколаїв. Окрема група виходила з Південної Румунії.
362. Пундик Ю. Похідні групи ОУН – носії незламного духа України // Українське Слово. – 1991. – 7 липня.
363. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни.– Торонто, 1991. – С.70.
364. Центрально-східні українські землі.
365. Дніпрова О. ОУН у Києві 1941 року // Українське Слово. – 1991. – 22 вересня; Степовий Ю. Син Закарпаття (Українське революційне підпілля в Києві 1941-1942 рр.). – Мюнхен, 1947. – С.5, 13.
366. Королів Ю. Шлях Нації. – Вінниця, 1943. – С.54-56.
367. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.13-18; Спр.210. – Арк.2-10; Спр.91. – Арк.1-21; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.388. – Арк.405-409.
368. Українське Слово. – 1991. – 14 липня.
369. Східно-українські землі.
370. Українське Слово. – 1991. – 4 серпня.
371. ОУН у війні 1939-1945 рр. – Б.м., Б.р. – С.57-58.

372. Український національно-культурний процес під німецькою окупацією // Українське Слово. – 1991. – 28 липня.

373. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.14-15 зв.

374. ОУН на духовно-культурному фронті визвольно-революційної боротьби // Українське Слово. – 1991. – 4 серпня.

375. Бойко Ю. “Українське Слово” в Києві 1941 року (пропагатор ідеї українського націоналізму на Осередньо-східних українських землях) // Українське Слово. – 1991. – 10 листопада; Armstrong J.A. Ukrainian nationalism (thipd edition) – Colorado, 1980. – S.16.

376. Бойко Ю. “Українське Слово” у 1941 році // Український історик. – 1988. – №1-4. – С.143.; На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні: Збірник статей, спогадів і документів. – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С.201-205.

377. Українське Слово. – 1991. – 17 листопада.

378. Верба І. Сторінки історії Української Академії Наук в німецькій окупації // Розбудова держави. – 1995. – №3. – С.46.

379. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. – Постій, 1951. – С.89.

380. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.15.

381. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.12.

382. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.84-85.

383. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.377. – Арк.19-22.

384. Культурна Реферантура ОУН у Києві – у боротьбі на фронті духа та ідеї // Українське Слово. – 1992. – 22 березня.

385. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.1-2 зв.

386. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.17; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.12.

387. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.360-361. Див. Додаток А.

388. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.12; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.1.

389. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.17.

390. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.12

391. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.342. – Арк.30.

392. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.1 зв.

393. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.2.

394. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.12.
395. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.343. – Арк.13, 30;
Коваль М. “Просвіта” в умовах “нового порядку” (1941-1944 рр.) // УІЖ. – 1995. – №2. – С.38; Див. Додаток В.
396. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.174. – Арк.12.
397. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.23. – Спр.531. – Арк.74-75.
398. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.198. – Арк.27.
399. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.198. – Арк.27.
400. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.534. – Арк.19.
401. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.523. – Арк.40.
402. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.534. – Арк.18;
ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.349. – Арк.63; Косик В.
Україна під час Другої світової війни. – Київ – Париж – Нью-Йорк –
Торонто, 1992. – С.655-657.
403. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.87 зв.
404. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк. 88 зв.-89.
405. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.88.
406. Панківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк –
Торонто: Ключі, 1965. – С.343.
407. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.221-224.
408. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.67 зв.
409. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.76.
410. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.6.
411. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.1.
412. Краківські Вісті. – 1942. – 26 липня.
413. Паньківський К. Названа праця. – С.348-349.
414. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.14-16;
ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.89-91.
415. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.98.
416. Таблицю складено за матеріалами: ЦДАВО України. –
Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.71.
417. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.91.
418. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.12.
419. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.92-93.
420. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.90-91.
421. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.356. – Арк.120;
Косик В. Німецька шкільна політика в Райхкомісаріаті Україна
(1941-1944 рр.) // Визвольний Шлях. – 1994. – Кн.3. – С.354;

Єржабкова Б. Освіта і німецька шкільна політика в Райхкомісаріаті Україна // Визвольний Шлях. – 1986. – Кн.11. – С.1366-1379; Кн.12. – С.1479-1483; 1987. – Кн.1. – С.76-89.

422. Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто допомагав йому в цьому. – Нью-Йорк, 1979. – С.18.

423. Львівський І. Названа праця. – С.19; Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик. – 1972. – №3-4. – С.108.

424. Косик В. Німецька шкільна політика в Райхкомісаріаті Україна (1941–1944 рр.) // Визвольний Шлях. – 1994. – Кн.3. – С.355.

425. Косик В. Названа праця. – С.357.

426. Завдання шкільної освіти // Українське Слово. – 1941. – 29 вересня.

427. Никифор Г. Наші завдання на шкільному відтинку // Краківські Вісті. – 1941. – 7 січня; 1942. – 23 січня.

428. Пришиба. Чергові питання в роботі української національної школи // Українське Слово. – 1941. – 3 грудня.

429. Церкевич К. Як організовано шкільництво на Волині // Краківські Вісті. – 1941. – 18 грудня.

430. Шкільництво Станіславщини // Краківські Вісті. – 1942. – 24 жовтня.

431. Школи // Уманський Голос. – 1941. – 30 листопада.

432. Національно-культурне життя на Волині // Краківські Вісті. – 1942. – 11 червня.

433. Шкільництво Станіславщини // Краківські Вісті. – 1942. – 24 жовтня.

434. Добрянський М. Український Центральний Комітет. Календар “За народ”. - Б.м., 1943. - С.33.

435. Добрянський. Названа праця. – С.34; Допомогова акція Українського Центрального Комітету в Кракові // Краківські Вісті. – 1940. – 10 червня.

436. Паньківський К. Названа праця. – С.345.

437. Енциклопедія Українознавства. – т.1. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – С.951.

438. Галицькі гімназії у шкільному році 1941–1942 рр. // Краківські Вісті. – 1942. – 4 грудня.

439. Енциклопедія Українознавства. – т.1. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – С.952; Українські професійні школи в Генерал Губернаторстві // Краківські Вісті. – 1943. – 21 липня.

440. Микитей Г. Адміністративний поділ Галичини і його назви в українській мові // Краківські Вісті. – 1943. – 9 вересня.

441. Косик В. Німецька шкільна політика в Райхкомісаріаті Україна (1941-1944 рр.) // Визвольний Шлях. – 1994. – Кн.3. – С.355; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.345. – Арк.109.

442. Миргородські Вісті. – 1942. – 11 жовтня.

443. Сковчиляс С. Українське культурне і суспільно-громадське життя // Україна в Другій світовій війні: Збірник доповідей. – Балтімор, 1957. – С.59.

444. Паньківський К. Названа праця. – С.357-358.

445. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.118. – Арк.2-4.

446. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.91. – Арк.13.

447. Осередньо-східні українські землі

448. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.14.

449. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.7, 7 зв.

450. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.386.

451. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.2. – Спр.2619. – Арк.43 зв.

452. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.15.

453. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.32-65.

454. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.15.

455. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.12 зв.

456. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.68.

457. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.14-15.

458. Приблизний план праці для самоосвітніх гуртків на серпень 1941 року. Див. Додаток Б.

459. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.221; Оп.1. – Спр.1. – Арк.17.

460. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.219-221.

461. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.1зв.–2.

462. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.32-34; П.П. Про організацію “Просвіт” // Українське Слово. – 1941. – 2 листопада.

463. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.28.

464. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.343. – Арк.13, 30.

465. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.31–32.
466. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.222-224.
467. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2334. – Арк.58-59; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.725. – Арк.8.
468. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.15.
469. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.15, 50-51 зв.
470. Двотижневик підтримали 98% опитаних.
471. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.51, 51 зв.
472. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.50-51.
473. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.58.
474. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.222-224.
475. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.18 зв.-19.
476. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.756. – Арк.1 зв.-2; ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2334. – Арк.58-59.
477. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.20 зв.-21 зв.
478. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.21 зв.; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.756. – Арк.2.
479. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2334. – Арк.59.
480. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.106.
481. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.225.
482. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.230 .
483. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.98.
484. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.60.
485. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.61.
486. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.66; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.359. – Арк.6-7.
487. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.66-67 зв.
488. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.98.
489. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.98 зв.-99.
490. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – С.338.
491. Паньківський К. Названа праця. – С.339-340.

492. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.355-357.
493. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.90-91;
ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.353. – Арк.5.
494. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.215-216.
495. Краківські Вісті. – 1942. – 23 січня.
496. Українське Слово. – 1991. – 17 листопада.
497. Паньківський К. Названа праця. – С.336.
498. Краківські Вісті. – 1942. – 23 січня.
499. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.13-14;
Виховання молоді // Українське Слово. – 1941. – 15 листопада.
500. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.21.
501. Завдання культурно-освітньої роботи // Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня.
502. Завдання культурно-освітньої роботи // Українське Слово. – 1941. – 12 жовтня.
503. Зінкевич О. Українське студентство // Україна в Другій світовій війні: Збірник доповідей. – Балтімор, 1957. – С.37.
504. Українське учительство включається до великої роботи // Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня; Барченко. Організація шкіл в м.Києві // Уманський Голос. 1941. – 30 жовтня.
505. Воля М. Початок навчання в загальних школах // Українське Слово. – 1941. – 5 листопада.
506. Українське Слово. – 1941. – 5 листопада.
507. Федорчук І. Про навчання дітей рідній історії // Українське Слово. – 1941. – 27 листопада.
508. Пришиба. Чергові питання в роботі української національної школи // Українське Слово. – 1941. – 3 грудня.
509. Нарада директорів шкіл // Українське Слово. – 1941. – 11 грудня.
510. Стан шкільництва Рівненської області // Краківські Вісті. – 1942. – 25 грудня.
511. Паньківський К. Названа праця. – С.356.
512. Галицькі гімназії у шкільному році 1941–1942 // Краківські Вісті. – 1942. – 4 грудня.
513. Українське шкільництво в Галичині колись і тепер // Краківські Вісті. – 1942. – 5 серпня.
514. Крайовий з'їзд українських культурних працівників у м.Львові // Краківські Вісті. – 1943. – 14 березня.

515. Українські школи в Генеральному Губернаторстві // Краківські Вісті. – 1943. – 14 листопада.

516. Енциклопедія Українознавства. – т.1. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – С.952; Українські професійні школи в Генеральному Губернаторстві // Краківські Вісті. – 1943. – 21 липня.

517. Краківські Вісті. – 1943. – 14 березня.

518. Паньківський К. Названа праця. – С.365.

519. Кардаш. Українське дошкілля. В кн.: Незнаному воякові. – К., 1994. – С.132.

520. ЦДАГО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.152. – Арк.15.

521. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.359. – Арк.1-8.

522. В.О. Культура вгору і вширину // Краківські Вісті. – 1940. – 4 вересня.

523. Скочиляс С. Українське культурне і суспільно-громадське життя // Україна в Другій світовій війні: Збірник доповідей. – Балтімор, 1957. – С.53.

524. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.218.

525. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.12-16.

526. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.266. – Арк.1-39.

527. Терпило П. Невідкладні завдання українського вчителства // Українське Слово. – 1941. – 21 жовтня.

528. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.359. – Арк.62.

529. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.53. – Арк.1-13.

530. Краківські Вісті. – 1941. – 6 грудня.

531. Краківські Вісті. – 1942. – 10 лютого.

532. Краківські Вісті. – 1943. – 31 липня.

533. Краківські Вісті. – 1943. – 13 серпня.

534. Нова доба. – Бердичів. – 1942. – 22 липня.

535. Краківські Вісті. – 1942. – 5 травня.

536. Український Засів. – 1943. – 13 листопада.

537. Миргородські Вісті. – 1942. – 11 жовтня.

538. Краківські Вісті. – 1942. – 11 березня.

539. Краківські Вісті. – 1942. – 1 квітня.

540. Зінкевич О. Названа праця. – С.48–49.

541. Краківські Вісті. – 1942. – 12 квітня.

542. Краківські Вісті. – 1942. – 12 квітня.

543. Нова Доба. – 1942. – 22 липня.

544. Краківські Вісті. – 1942. – 1 квітня.

545. Нова Україна. – 1943. – 27 червня.
546. Миргородські Вісті. – 1942. – 11 жовтня.
547. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.110. – Арк.2-3.
548. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.110. – Арк.3.
549. Культурне життя в Україні // Західні землі: Документи і матеріали 1939–1953. – т.1. – К., 1995. – С.173.
550. По закінченні шкільного року // Краківські Вісті. – 1942. – 30 серпня.
551. Зінкевич О. Названа праця. – С.49-50.
552. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.352. – Арк.1-5; ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.: Збірник документів. – Б.у.п., 1955. – С.66, 74-89.
553. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.25; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.3, 15-16, 32-34; Інструкція, ч.5 від 1 квітня 1943 року; інструкція, ч.17 від 1 червня 1943 року; інструкція, ч.1 від 1 вересня 1943 року.
554. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.21.
555. Таблиця складена за матеріалами: ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.353. – Арк.62; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.279. – Арк.348-50 зв., 66 зв.
556. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.377. – Арк.41-55.
557. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.9.
558. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.353. – Арк.5.
559. Лебедь М. УПА: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Едмонтон. – Ч.1, 1946. – С.49; Матеріали до позицій визвольної боротьби українського народу 1941-1953. – Мюнхен, 1993. – С.135.
560. Накази командування Української Повстанської Армії. – Івано-Франківськ, 1992. – С.21.
561. Літопис УПА. – Торонто. – 1977. – Т.2. – С.142.
562. ЦДАВО України. – Ф.3836. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.44.
563. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.32–35; ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.964. – Арк.52зв.; ДАЛО. – Ф.1. – Оп.52. – Спр.1031. – Арк.69–70.
564. Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів (Порівняльна студія). – Вінніпег. – Буенос-Айрес, 1952. – С.24, 99.
565. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.12.

566. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.12; ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.964. – Арк.11.
567. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.10.
568. Кольпортер – особа, відповідальна за видавництво і розповсюдження легальних видань.
569. Екзекутор – особа, яка виконує практичні завдання.
570. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.9–10.
571. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.10.
572. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.67.
573. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.12.
574. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.67.
575. Мечник С. ОУН і розбудова Української Держави. – Львів, 1993. – С.9.
576. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.68.
577. ЦДІА України у Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.964. – Арк.1-10; Спр.965. – Арк.3-9.
578. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.341. – Арк.15-16.
579. Бедрій А. Вплив Д.Донцова на формування ОУН. – Б.м., Б.р. – С.15.
580. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1226. – Арк.8.
581. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.32-65.
582. О.П.Спомини про Юнацтво // Визвольний Шлях. – 1960. – Кн.9. – С.1035-1036.
583. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.156. – Арк.2.
584. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.362. – Арк.5-7; Спр.1226. – Арк.5.
585. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1390. – Арк.19.
586. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2362. – Арк.18-19.
587. Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939рр. – Т.1. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С.328.
588. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.364. – Арк.35-36 зв.
589. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.4. – Арк.59.
590. Три всестудентські анкети у Львові // Наш Клич. – 1933. – 19 березня.
591. Мірчук П. Названа праця. – С.329.

592. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч. 30-х р. ХІХ ст. до 1939 року) // Визвольний Шлях. – 1997. – №12. – С.1485-1494.

593. Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939 рр. – Т.1. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С.330.

594. Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939 рр. – Т.1. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С.329.

595. Три всестудентські анкети у Львові // Наш Клич. – 1933. – 19 березня.

596. Володіння над душами молоді нікому не відступимо // Наш Клич. – 1933. – 9 квітня.

597. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1952. – Арк.13-15; ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.8.

598. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.3114. – Арк.1.

599. З організаційного життя українського студентства // Наш Клич. – 1933. – 6 серпня.

600. Наш Клич. – 1933. – 27 серпня.

601. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.305. – Арк.38-39 зв.

602. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.250. – Арк.1, 47, 51; Спр.160. – Арк.29, 29 зв.

603. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.246. – Арк.33, 33 зв.

604. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2334. – Арк.108.

605. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.725. – Арк.1.

606. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.725. – Арк.1.

607. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.725. – Арк.8.

608. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2168. – Арк.30.

609. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.1021. – Арк.17.

610. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.646. – Арк.16, 16 зв.

611. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2336. – Арк.31; Мечник С. Українська молодь та її шлях до ОУН // ОУН і розбудова Української Держави. – Львів, 1993. – С.9.

612. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.15, 26-28 зв.

613. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.354. – Арк.68-72 зв.

614. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1226. – Арк.11.

615. Баган О. Названа праця. – С.96.

616. ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.873. – Арк.3, 7.

617. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк – Торонто, 1961. – С.35-36.
618. Розбудова Нації. – 1933. – Ч.7-8. – С.197.
619. Бедрій А. Вплив Д.Донцова на формування ОУН. – Б.м., Б.р. – С.32.
620. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.99. – Арк.15.
621. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.18; Пробоєм. – 1939. – 12 вересня.
622. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.25, 25 зв.; Постанови II Великого Збору ОУН(Б) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955рр.: Збірник документів. – Б.у.п., 1955. – С.14.
623. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.215-216.
624. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.216.
625. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.17.
626. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.12-13; Спр.31. – Арк.8.
627. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.11.
628. Передбачалася наступна структурна схема юнацтва ОУН: 1) Запорожці (18-21 р.), 2) Пластуни (14-18 р.), 3) Степові Орли (10-14 р.), 4) Орлята (до 10 р.).
629. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.17 зв.
630. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.12.
631. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.218-220. Див. Додаток Д; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.21.
632. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – С.344–345.
633. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1-2.
634. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1-5.
635. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.4.
636. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 11-15 зв.
637. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.6; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.218.
638. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.5 зв.-6.
639. ЦДАВО України. – Ф.3835. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1-9.
640. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.1-2.
641. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1952. – Арк.13-15.

642. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.3-5.
643. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.90 зв.-91.
644. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.90 зв.
645. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп.1. – Спр.182. – Арк.91.
646. Гендзюк К. Спорт на звільненій Україні // Українське Слово. – 1941. – 19 жовтня; Виховання кадрів // За Українську Державу. – 1945. – лютий-березень.
647. Косик В. Україна під час Другої світової війни в 1938-1945рр. – Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1992. – С.660-661.
648. Паньківський К. Названа праця. – С.343–344.
649. Організація української молоді йде вперед // Краківські Вісті. – 1942. – 26 лютого.
650. М.К. Крайова конференція окружних референтів молоді // Краківські Вісті. – 1944. – 1 січня.
651. Краківські Вісті. – 1944. – 1 січня.
652. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.17.
653. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.10-11; Спр.279. – Арк.15-16.
654. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.85-87.
655. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.36. – Арк.187; ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.354. – Арк.68-72 зв.
656. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр.349. – Арк.53–54; ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.71.
657. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.280. – Арк.11.
658. ОУН за національну і соціальну справедливість в Українській Державі // Українське Слово. – 1997. – 20 листопада.

Зміст

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА.....	5
РОЗДІЛ I. Історіографія, джерельна база дослідження.....	8
1.1. Класифікація історичних джерел.....	8
1.2. Стан наукової розробки проблеми.....	8
РОЗДІЛ II. Роль і місце культурно-освітньої роботи в ідеологічно- програмовій та політичній діяльності ОУН.....	25
2.1. Формування теоретичних засад культурно-освітньої діяльності.....	25
2.2. Національна навчально-виховна система в інтелектуальній спадщині українського націоналістичного руху.....	59
РОЗДІЛ III. Боротьба ОУН за збереження української національної культури та освіти.....	69
3.1. Боротьба ОУН проти полонізації національної культури, рідної школи.....	69
3.2. Націоналістичний рух в умовах боротьби з русифікаційними процесами радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях.....	87
3.3. Боротьба українських націоналістів в культурно-освітній царині в умовах фашистського окупаційного режиму “нового порядку”.....	95
РОЗДІЛ IV. Діяльність ОУН з організації навчання та національно- патріотичного виховання молоді.....	125
4.1. Державотворча діяльність ОУН з організації народної освіти та самоосвіти.....	125
4.2. Національно-патріотична діяльність українських націоналістів у мережі культурно-освітніх, молодіжних, спортивних товариств.....	152
ВИСНОВКИ.....	177

БІБЛІОГРАФІЯ.....	190
--------------------------	------------

Наукове видання

Василь Зіновійович УХАЧ

На фронті духовної боротьби
Державотворча діяльність ОУН в
царині культури та освіти (20-40 роки XX ст.)

Тернопіль, Вектор, 2011

Комп'ютерна верстка *Василь Ухач*
Дизайн обкладинки *Ігор Осадца*
Технічний редактор *Олександра Ухач*